

Castrenianumin
toimitteita

10

EILA HÄMÄLÄINEN ja
KAISU JUUSELA (toim.)

Castrenianum

Suomen ja sen sukukielten tutkimuskeskus

Helsinki
1975

Castrenianumin
toimitteita

10

**EILA HÄMÄLÄINEN ja
KAISU JUUSELA (toim.)**

Castrenianum

Suomen ja sen sukukielten tutkimuskeskus

Helsinki
1975

Valokuvat
PENTTI SAMMALLAHTI

Kuvataitto
URPO HUHTANEN

ISBN 951-45-0629-4

Vammalan Kirjapaino Oy, Offset 1975

SISÄLLYS

Lukijalle (Eila Hämäläinen).....	5
Sanakirjasäätiö (Tuomo Tuomi).....	9
Vanhan kirjasuomen jaos (Riitta Suhonen).....	27
Tutkimuslaitos Suomen suku ja suomalais- ugrilainen laitos (Mikko Korhonen).....	29
Suomen nimiarkisto (Eeva Maria Närhi).....	33
Muoto-opin arkisto (Kaisu Juusela).....	51
Suomen kielen nauhoitearkisto (Jorma Rekunen ja Jaakko Yli-Paavola).....	61
Karjalan kielen sanakirja (Pertti Virtaranta).....	71
Suomen kielen laitos (Eira Penttinen).....	78
Euroopan kielikartaston Suomen toimitus (Terho Itkonen).....	80
Virolainen laitos (Kaija Metsä-Heikkilä).....	85
Itämerensuomalaisten kielten laitos (Kaija Metsä-Heikkilä).....	87
Unkarilainen laitos (Aulis J. Joki).....	88
Nyky-suomen laitos (Kaarina Karemo).....	90

Tämä kirjanen esittelee Helsingin yliopiston tiloissa toimivan suomen kielen ja sen sukukielten tutkimus- ja opetuskeskuksen Castrenianumin työskentelyä ja saavutuksia.

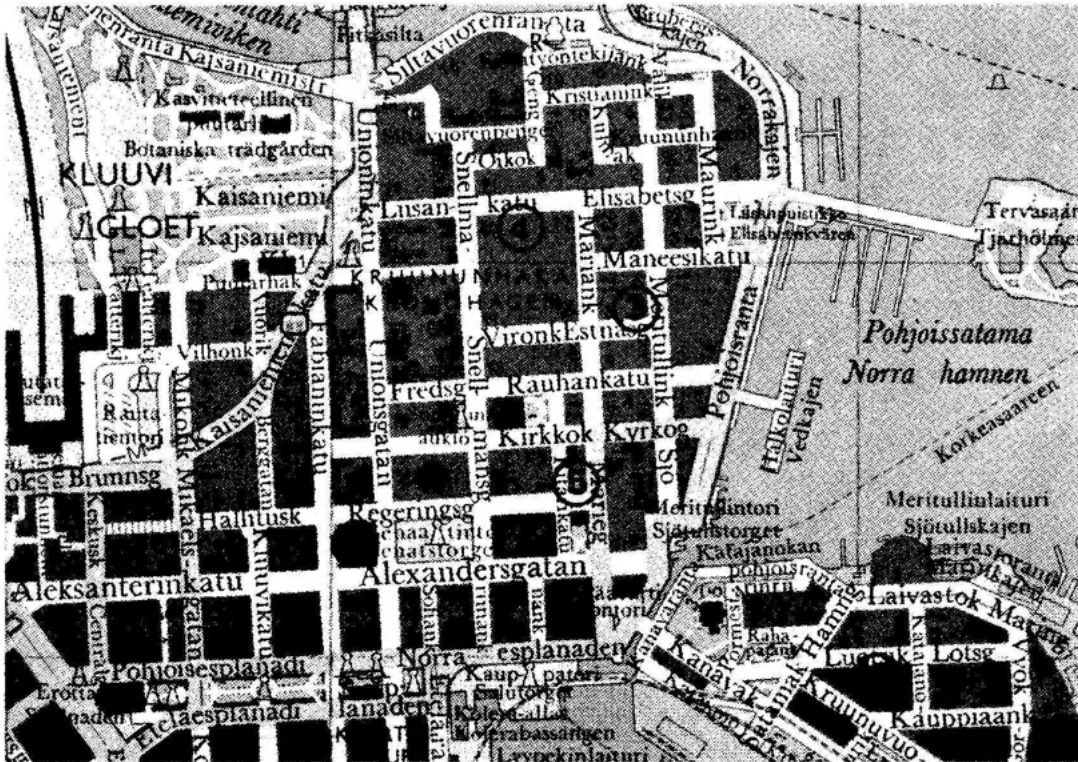
Ennen Castrenianumin perustamista monien tärkeiden fenno-ugristiikan alaan kuuluvien aineskokoelmien ja kirjastojen sijaintipaikka oli Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran talo Hallituskatu 1:ssä. Vuonna 1956 muodostettiin yliopiston pääraennuksen 4. kerroksesta uusi laitoskokonaisuus, johon suomen ja sen sukukielten tutkimus ja opetus sekä suuret sanakirjahankkeet enimmältä osin keskitettiin. Tutkijat saivat entistä väljemmät tilat, ja arkistot ja kirjastot saatiin lähekkäin, niin että tutkijat ja vastaperustettujen suomen kielen laitoksen ja suomalais-ugrilaisten kielten laitoksen sekä yliopistossa ennestään olleiden virolaisen ja unkarilaisen laitoksen opettajat ja opiskelijat saattoivat kätevästi käyttää niitä.

Nimen Castrenianum laitosryhmä sai yliopiston silloisen rehtorin Paavo Ravilan aloitteesta, suomensukuisten kielten tutkimuksen uranuurtajan ja yliopiston ensimmäisen suomen kielen professorin Matias Aleksanteri Castrénin kunniaksi.

Aluksi Castrenianumin katon alta puuttuivat vain Hallituskatu 1:een jääneet Kielitoimisto ja Nykysuomen sanakirjan toimitus, mutta pian oli pakko aloittaa hajautus, joka on edelleen jatkunut. Nykyään Castrenianumin palvelujen tarvitsijat joutuvat kiertämään laajalti Kruununhaan ja Katajanokan kaupunginosissa: nauhoitteita on kuunneltava Meritullinkatu 14:ssä, jossa Suomen kielen nauhoitearkisto sijaitsee, Vanhan kirjasuomen sanakirjan toimituksella on huoneet Luotsikatu 4:ssä, ja Nykysuomen laitos on siirtymässä Hallituskadun osoitteesta Liisankatu 16:een, jonne myös Nimiarkiston mahtavat kokoelmat muutettiin keväällä 1975. Päärakennuksessa työskentelevät nyt yliopiston laitosten lisäksi Sanakirjasäätiö, Karjalan kielen sanakirjan toimitus, Tutkimuslaitos Suomen suku ja Muoto-opin arkisto sekä uusi työryhmä, Euroopan kielikartaston suomalaisen osuuden laatijat. Castrenianum sai vuonna

1974 lisää tilaa, kun osa päärakennuksen 5. kerroksesta vapautui teologisen tiedekunnan käytöstä. Esimerkiksi yliopiston fennougristiikan alan laitosten kuopus, itämerensuomalaisen kielten laitos, sai vasta tässä yhteydessä omat toimitilat ja samoin opiskelijat kunnolliset lukutilat.

Castrenianum on ulkonaisten olojen vaihtelusta, paikallisesta hajaannuksesta ja vieläkin kiusaavasta tilanahtaudesta huolimatta ollut siinä työskenteleville ja opiskeleville suotuisa ympäristö, jossa kiinteästi toistensa sekä yliopiston yhteyteen liitetyt työkeskukset ovat voineet tehokkaasti edistää tutkimusta ja alan akateemista opetusta korostaen Castrénin hengen mukaisesti rauhallisen ja uutteran työn merkitystä.

Osoitteita

- 1 Yliopiston päärakennus, Fabianinkatu 33,
00170 Helsinki 17.
Sanakirjasäätiö. Puh. 631 053
Tutkimuslaitos Suomen suku ja suomalais-ugrilai-
nen laitos. Puh. 191 2372 ja 634 050.
Muoto-opin arkisto. Puh. 191 2368.
Karjalan kielen sanakirja. Puh. 664 975.
Suomen kielen laitos. Puh. 191 2369 (amanuenssi)
ja 191 2890 (kirjasto).
Virolainen laitos. Puh. 191 2375.
Itämerensuomalaisten kielten laitos. Puh. 191 2376.
Unkarilainen laitos. Puh. 191 2891.
- 2 Vanhan kirjasuomen jaos.
Luotsikatu 4, 00160 Helsinki 16.
Puh. 625 722.
- 3 Suomen kielen nauhoitearkisto.
Meritullinkatu 14, 00170 Helsinki 17.
Puh. 650 211 / 550, 551.
- 4 Liisankatu 16 A, 00170 Helsinki 17.
Nykysuomen laitos. Puh. 639 943 (sanakirjan toi-
mitus) ja 637 450 (kielitoimisto).
Suomen nimiarkisto. Puh. 629 437.
- 5 Suomalaisen Kirjallisuuden Seura
Hallituskatu 1, 00170 Helsinki 17.
Puh. 627 702 (toimisto).

SANAKIRJASÄÄTIÖ

Sanakirjahankkeen alkuvaiheet

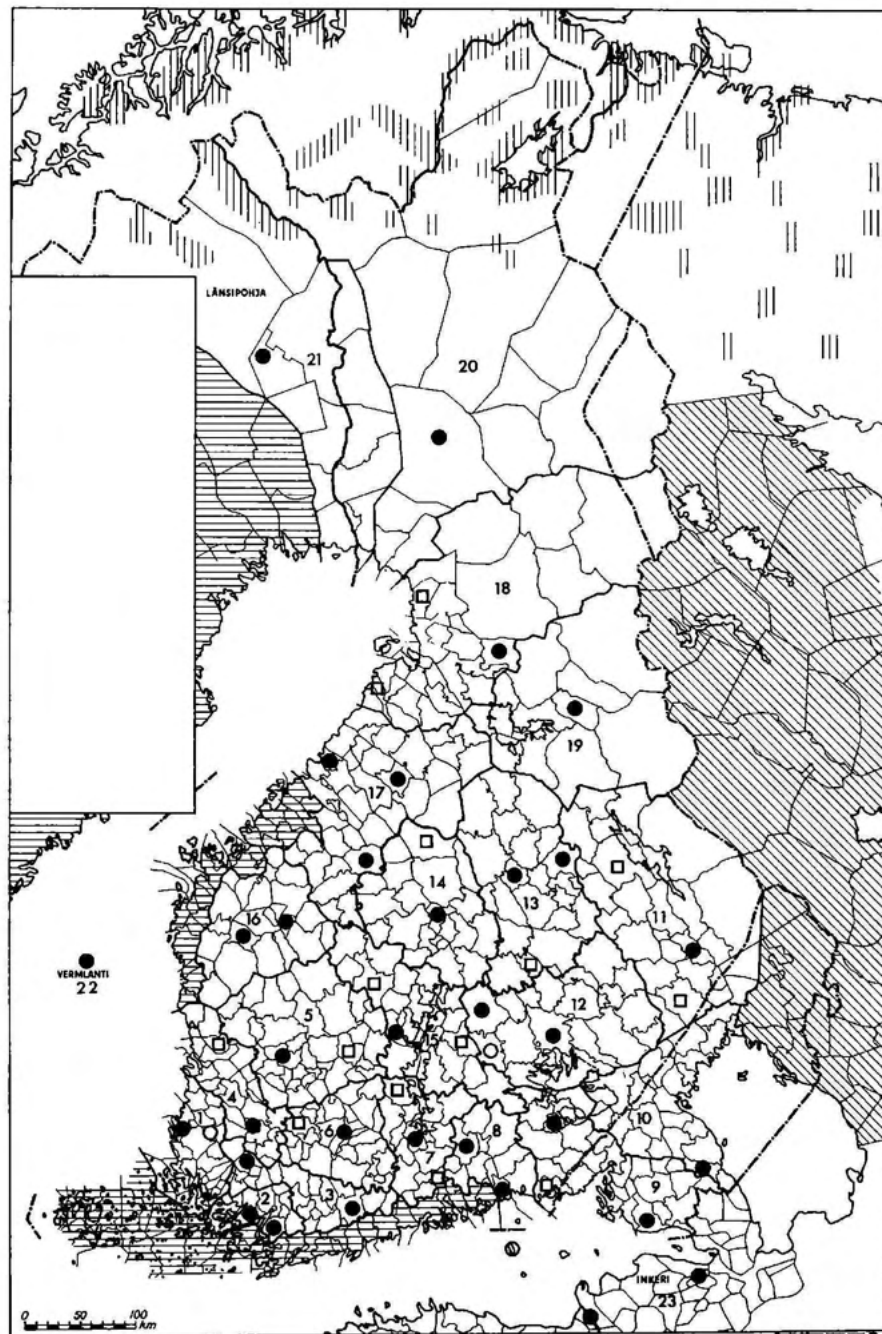
Ajatus kansankielen sanakirjasta juontuu vuodelta 1896, jolloin Eemil Nestor Setälä esitti Suomalaisen Kirjallisuuden Seuralle sanakirjaohjelmansa. Hänen mukaansa tuli teellisen tutkimuksen tarpeisiin toimittaa kolme laajaa sanakirjaa: nykykielen ja vanhan kirjasuomen sanakirjat ja niiden rinnalle kansankielen sanakirja, joka tyhjentävästi esittelisi suomen murteiden sanavarat, sanojen murremuodot ja niiden levikit. Setälä uskoi, että ainekset voitaisiin kerätä melko nopeasti - yhdestä murteesta muutamassa viikossa - ja että sanastukseen voitaisiin kiinnittää suomen kieltä opiskelevia ylioppilaita ja mahdollisesti muitakin kansalaisia, kunhan kerääjien apuneuvoksi laadittaisiin riittävän yksityiskohtainen keräilysanasto. Esitys hyväksyttiin, ja hankkeen toteuttajaksi ryhtyi Suomalaisen Kirjallisuuden Seura työsuunnitelmanaan Setälän seikkaperäinen ja melko laaja ehdotus.

Vuonna 1899 ilmestyi E.A. Ekmanin (Tunkelo) toimittamana "Suomen kielen keräilysanasto", joka sisälsi paitsi laajaa, lähinnä Lönnrotin Suomalais-ruotsalaiseen sanakirjaan ja eräisiin murretutkimuksiin pohjautuvaa sanastoa myös ohjeita sanaston kerääjille. Ohjeista ilmenee, että tekijä suosittaa ensisijaisesti sanakirjallista, aakkosellista kyselyä, mutta kiinnittää huomiota myös aihepiireittäiseen kyselyyn, jopa pelkkään kuunteluunkin. Keruuseen saatiin todella kiinnityksi ylioppilaiden lisäksi muitakin kansalaisia, ja työ pääsi alkuun. Pian kävi kuitenkin ilmi, ettei tavoitteeseen päästäisi aloitetulla tavalla. Vuoden 1914 Virittäjässä Artturi Kannisto tarkasteli ja arvioi siihenastisia tuloksia. Stipendiaatit olivat keränneet 660 000 sanatietoa, mihin määrään sisältyi mm. viisi kokonaan kerätyksi katsottua pitäjänsanastoa. Kun Kanniston arvion mukaan tulevaa sanakirjaa varten tarvittiin noin 100 täydellistä pitäjänsanastoa, oltiin 20 työvuoden jälkeen tuskin alkua pitemmällä, eikä Suomalaisen Kirjallisuus-

den Seuran varoin voitu tehostaa ja nopeuttaa keruuta. Kokonaan kerätyksi arvioitujen pitäjänsanastojen Kannisto katsoi kaipaavan vielä melkoisia, erityisesti fraseologisia täydennyksiä, ja hän tähdensi, että keruuta jatkettaessa oli entistä enemmän turvauduttava aihepiireittäiseen kyselyyn ja spontaanin puheen kuunteluun. Kanniston ehdotuksesta ja hänen taromakkaiden ponnistelujensa ansiosta v. 1916 perustettiin sanakirjahankkeen taloudellisten mahdollisuuksien parantamiseksi Suomen kielen sanakirjaosakeyhtiö. Yhtiö laaditti kerääjien tarpeisiin joukon aihepiireittäisiä kyselyjä, ja keruuta jatkettiin entistä laajemmassa mitassa. Ensimmäisen maailmansodan jälkeisessä inflaatiossa yhtiön taloudellinen pohja kuitenkin petti, ja yhtiö purettiin vuonna 1924. Sanakirjaosakeyhtiön toiminnan päättyessä kokoelmissa oli runsaasti toista miljoonaa sanatietoa.

Sanakirjasäätiö ja uusi keruuhjelma

Sanakirjaosakeyhtiön työn jatkajaksi perustettiin vuonna 1924 E.N. Setälän ehdotuksesta Sanakirjasäätiö. Tämän järjestelyn pohjalla toimitaan nykyäänkin. Sanakirjasäätiön perustajina olivat eräät tieteelliset seurak, mm. Suomalais-ugrilainen Seura, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Kalevalaseura sekä Helsingin ja Turun yliopistot ja Jyväskylän yliopistoyhdistys. Tärkeää oli, että perustajiin kuului myös opetusministeriö. Valtiovalta oli siten saatu mukaan laajasuuntaiseen hankkeeseen. Jo vuodeksi 1924 eduskunta myönsi varoja sanastonkeruuseen, ja kun valtion varoja jatkuvastikin oli luvassa, saatettiin työ organisoida uudelleen. Menneiden vuosien kokemukset olivat osoittaneet, etteivät esim. loma-ajoillaan liikkuvat ylioppilaat tai muut satunnaiset sanastajat pystyneet keräämään täydellisyyttä tavoittelevaa pitäjänsanastoa; tarkoituksenmukaiseen tulokseen päästäkseen kerääjän oli oleskeltava keruupitäjässään muutamia vuosia ja perehdyttävä hyvin väestön henkiseen ja aineelliseen kulttuuriin. Niin ikään oli käynyt selväksi, ettei täydellisyyttä tavoittelevaa pitäjänsanastoa voitu keräyttää kaikista Suomen lähes viidestäsadasta suomenkielisestä pitäjästä. Keruu oli keskitettävä muutamiin kym-

Kartasta näkyvät pitäjien (ohut viiva) ja keruupiirien (paksumpi viiva) rajat. Musta pyörölä ● on merkitty niihin pitäjiin, joista on kerätty stipendiaattisanasto. Avopyörölä ○ on merkitty pitäjään, jossa koulutetut kerääjät ovat useana kesänä sanastaneet. Avoneliöllä □ on osoitettu ne pitäjät, joista on retkikunnan keräämä sanasto. Viivoitus == tarkoittaa ruotsin kielen ja Suomen ruotsalaismurteiden aluetta, ~~~~ karjalan kielen aluetta ja |||| lappalaisten asuma-aluetta.

meniin pitäjiin, ja näistä oli pyrittävä saamaan mahdollisimman täydelliset, suuriakin tieteellisiä vaatimuksia vastaavat sanastot. Keruuverkon näin harventuessa oli sanojen levikkitietoja pyrittävä hankkimaan muulla tavoin.

Tämän suuntaisia käsityksiä oli esittänyt jo Kannisto mainitussa Virittäjän-artikkelissa, mutta lopullisesti ohjelma kiteytyi vasta Sanakirjasäätiön alkuvuosina. V. 1924 ilmestyi Lauri Hakulisen "Opas suomen kielen murteiden sanavarain kerääjille", jossa yksityiskohtaisesti selvitetään aihepiireittäin etenevää kysely- ja kuuntelumetodia. Kirjasessa arvioidaan tulevaa sanakirjaa varten tarvittavan noin 60 täydellistä sanastoa. Lopullisessa suunnitelmassa, joka valmistui v. 1927 ja johon murrealueita noudattavan keruupiirijaon oli laatinut Martti Rapola, päädyttiin - lähinnä taloussyistä - vain kolmannekseen edellisestä arviosta; suomen kielen alue jaettiin 23 keruupiiriin, ja kustakin piiristä oli tarkoitus keräyttää yksi täydellisyyttä tavoitteleva sanasto. Kolme keruupiireistä, nimittäin Länsipohja, Vermlanti ja Inkeri, oli valtakunnan rajojen ulkopuolella. Keruupitäjäksi pyrittiin valitsemaan jokin keruupiirin historiallisen keskuksen läheisyydessä sijaitseva vanha emäpitäjä. Eräissä tapauksissa sanastoa on kerätty parinkin saman keruupiirin pitäjän alueelta. Keruupiirijako ja keruupitäjät ilmenevät kartasta s. 11.

Koulutetut kerääjät. - Sanakirjasäätiön perustaminen merkitsi myös, että kansankielen sanakirjahanke sai ensi kerran vakinaisen johdon keruuta ohjaamaan ja valvomaan. Kerääjiksi valittiin nyt yliopistossa lingvistisen koulutuksen saaneita maistereita, jotka Sanakirjasäätiön toimesta saivat vielä koulutusta sanastustyötä varten. Keruupitäjissään stipendiaatit oleskelivat yhtäjaksoisesti 3-4 vuotta. Ohjelman toteuttaminen aloitettiin 1920-luvulla, ja toisen maailmansodan alkaessa keruu oli lähestymässä loppuaan. Muutamassa kohteessa työ jäi sodan vuoksi kesken, mutta näitä sanastoja on rauhan tultua voitu täydentää. Länsikannakselaisia murteita edustamaan valitun Koiviston sanaston keruu oli kokonaan alkamatta. Lisäksi tiedettiin jo alkuperäiseen suunnitelmaan sisältyvän puutteita, ts. eräät suppea-alaiset mutta leksikaalisesti ilmeisen omaleimaiset murreryhmät olivat jääneet taloudellisten

edellytysten puuttuessa vaille omaa sanastoaan. Puutteita on päästy korjaamaan vasta 1960-luvun loppupuolella. Ensin täydennettiin kesken jäänyttä Rovaniemen sanastoa ja sitten keräytettiin Sauvon, Vihdin, Himangan ja Uudenkirkon - Kanneljärven sanasto. Skepsiksen vallassa aloitetut keruut johtivat erinomaisiin tuloksiin, ja erikoisesti on tähdennettävä sitä, että kolmekymmentä vuotta uusilla sijoitusalueilla olleilta uusikirkkolaisilta saatiin vielä murteen ydinainekset; se vaati kerääjältä kärsivällistä seulontaa. Toisaalta alueittaisia täydennyksiä on pyritty hankkimaan lyhytaikaisten keruiden avulla. Näissä on käytetty kahta menetelmää: kerääjä tai kaksi on useana vuonna peräkkäin parin kuukauden ajan sanastanut tiettyä pitäjänmurretta, tai 8-5 hengen retkikunta, jolle aiheet on tarkoin jaettu, on kuukauden kahden ajan kerännyt sanastoinesta yhdestä pitäjästä. Seuraavasta luettelosta ilmenevät keruupiireittäin keruupitäjät, kerääjät ja heidän saaliinsa sekä pitäjästä eri tavoin saatujen sanatie-tojen kokonaismäärä.

1. Mynämäki (Anna Rekola)	12 482	sanalippua (30 252)
Pyhämaa-Pyhäranta (Saini		
Laurikkala)	30 741	" (54 880)
Hinnerjoki (Pirkko Holmberg,		
Maija-Liisa Pohja).....	15 589	" (35 886)
2. Perniö (Vilho Myrsky)	22 435	" (31 246)
Sauvo (Maila Vehmaskoski) ..n.	29 000	" (35 131)
3. Pöytyä (T. Lehtisalo)	15 900	"
Muut stipendiaatit	19 622	" (42 985)
Vihti (Matti Vilppula)	43 995	" (69 246)
4. Vampula (Eino Lepistö)	39 700	" (43 963)
Pomarkku (retkikunta)	10 311	" (12 756)
5. Hämeenkyrö (Ilmari Kohtamäki) 29 500		" (46 449)
Orivesi (retkikunta)	14 861	" (53 401)
6. Hattula (Urho Tuomola)	35 500	" (37 397)
Urkala (retkikunta)	16 270	" (34 049)
7. Hollola (Katri Virta,		
Veikko Ruoppila).....	39 600	" (53 629)
Padasjoki (retkikunta)	16 090	" (46 755)
Myrskylä (retkikunta)	14 614	" (41 175)

8.	Iitti-Jaala (Aino Oksanen) ...	43 100	"	(70 220)
	Kymi (Väinö Tala)	26 534	"	
	Muut stipendiaatit	3 800	"	(56 082)
9.	Lemi (Veikko Ruoppila)	31 579	"	(52 414)
	Virolahti (retkikunta)	16 196	"	(27 457)
	Uusikirkko-Kanneljärvi (Mirja- Liisa Heininen)	31 158	"	(74 249)
10.	Sakkola (Lauri Hakulinen, Veikko Ruoppila)	11 530	"	
	Muut stipendiaatit	24 788	"	(46 014)
	Pyhäjärvi (Lauri Hakulinen, Veikko Ruoppila)	3 472	"	(27 790)
11.	Kiihtelysvaara (R.E. Nirvi) ..	42 217	"	(52 441)
	Kitee (retkikunta)	10 412	"	(43 575)
	Juuka (retkikunta)	15 618	"	(28 530)
12.	Juva (Arvo Inkilä)	37 344	"	
	Muut stipendiaatit	29 218	"	(78 615)
	Kangasniemi (Oskari Kuitunen)	36 655	"	(67 311)
	Hirvensalmi (Osmo Nikanne) ...	6 483	"	(10 273)
13.	Maaninka (Ahti Rytönen)	27 225	"	(51 266)
	Nilsia (Simo Hämäläinen)	24 667	"	(47 873)
	Jäppilä (retkikunta)	14 659	"	(14 878)
14.	Konginkangas (Helmi Helminen)	22 102	"	(34 861)
	Pihtipudas (retkikunta)	15 665	"	(16 713)
15.	Jämsä (Selma Patajoki)	20 124	"	
	Muut stipendiaatit	20 152	"	(65 909)
	Joutsa (retkikunta)	10 524	"	(24 001)
	Keuruu (retkikunta)	12 826	"	(27 117)
16.	Nurmo (Aulis Ojajärvi)	27 659	"	(43 036)
	Kurikka ¹ (Samuli Paulaharju) .	46 903	"	(73 239)
17.	Nivala (Kustaa Vilkuna)	22 556	"	(31 343)
	Perho (Tauno ja Väinö Laajala)	22 769	"	(35 749)
	Himanka (Raimo Jussila)	38 344	"	(48 477)
18.	Utajärvi (Jaakko Kemilä)	41 543	"	(53 497)

¹Sanasto on kokonaan kerätty aakkosellista kyselymenetelmää noudattaen.

Saloinen-Raahe (retkikunta) ..	22 569	"	(34 646)
Ii (retkikunta)	9 202	"	(26 130)
19. Ristijärvi (Tahvo Liljeblad- Luosto).....	21 958	"	(43 700)
Eri puolilta keruupiiriä (Lauri Lounela)	37 504	"	
20. Rovaniemi (Olli Artimo, Simo Hämäläinen, Jorma Toi- vainen)	38 412	"	(48 388)
21. Länsipohja (Inkeri Tuovinen) .	39 412	"	(109 628)
22. Vermlanti (Astrid Reponen, Maija Juvas)	27 053	"	(37 249)
23. Inkeri (R.E. Nirvi, Simo Hä- mäläinen, Lyyli Rapola; Viron Inkeri: Santeri Ankeria, Aili ja Lauri Simonsuuri)	54 634	"	
Muut stipendiaatit	11 919	"	(91 550)

Yksityisten kerääjien saalis vaihtelee siis melkoisesti. On ehkä syytä varoittaa sellaisesta ajatuksesta, että sanojen määrä sellaisenaan ilmaisisi keruun perusteellisuuden. Viime vuosina on joihinkin yksityiskohtiin kohdistuneella keruulla pyritty testaamaan kerätyn aineksen luotettavuutta ja edustavuutta. Tällöin on todettu se sinänsä ymmärrettävä asia, että mm. väestöltään, elinkeinorakenteeltaan, maastoltaan jne. yhtenäisen murrealueen sanasto on määrältään suppeampi kuin heterogeenisemmän alueen.

Vapaaehtoiset kirjeenvaihtajat. - Samoihin aikoihin kun ensimmäiset koulutetut kerääjät lähtivät kohteisiinsa, ryhdyttiin - jälleen Setälän aloitteesta - kokeilemaan toisenlaistakin aineksenkeruutapaa. Lähinnä sanojen levikkialueiden selvittämiseksi ja muidenkin täydennysten saamiseksi alettiin sanomalehdistössä julkaista yleisölle tarkoitettuja kyselyitä. Saatuneet vastaukset tarkastettiin ja kelvollisiksi havaittuihin vastaajiin ryhdyttiin pitämään kiinteämpää yhteyttä. Toiminta vakiintui vuonna 1927, jolloin perustettiin kahdesti vuodessa ilmestyvä tiedustelulehti "Sanastaja". Täyteen vauhtiin tämä keruumuoto pääsi 1930-luvulla, jolloin aktiivivastaajien luku

liikkui tuhannen vaiheilla. Sotavuosina toiminta oli vähäistä, ja aktiivi kirjeenvaihtajisto supistui näinä aikoina kolmeen neljään sataan. 1960-luvun alussa saatiin sanomalehdissä julkaistujen kyselyjen ja "sananuotta"-kilpailun avulla runsaasti uusia kirjeenvaihtajia, niin että säännöllisesti vastaavien määrä oli ajoittain puolentoista tuhannen paikkeilla. Viime vuosina, kun keruu on keskitetty koulutettujen kerääjien tehtäväksi - lähinnä siksi, että aidon murreaineksen erottaminen myöhäisistä yleiskielisistä kulkeutumista vaatii yhä enemmän taustatietojen tuntemusta, aktiivin vastaajakunnan määrä on taas supistunut noin 300:ksi.

Sanastaja-lehti on tähän mennessä ilmestynyt 108 kertaa, ja vuosien mittaan siinä on ehtinyt olla tuhansia kysymyksiä. Enimmälti on kysytty leksikaalisia seikkoja, mutta joukossa on ollut kysymyksiä myös äänne- ja muoto-opin sekä syntaksin alalta. Usein Sanastajassa on ollut myös aihepiireittäisiä kyselyjä, joissa on sanastoseikkojen lisäksi tiedusteltu kansatieteen ja kansanrunouden alaan kuuluvia asioita. Sanastajan ohella on varsinkin Sanakirjasäätiön alkuvuosina toimitettu useista keskeisistä aihepiireistä erillisiä kyselykirjasia (sarjaa "Sanastonkerääjän apuneuvoja" 12 osaa v:een 1932). Tällaisia kyselyvihkoja on esimerkiksi kuolemaan, naimatapoihin, kasveihin, eläimiin, ajoneuvoihin jne. liittyvästä sanastosta. Vuoden 1974 loppuun mennessä vapaaehtoiset kirjeenvaihtajat olivat lähettäneet erilaisiin kyselyihin vastauksina noin 2,5 miljoonaa sanatietoa. Kun lisäksi otetaan mukaan tuonempana puheeksi tulevien kilpailujen sato, voidaan vapaaehtoisten kirjeenvaihtajien lähettämien tietojen määräksi todeta noin 3,1 miljoonaa.

Kirjeenvaihtajat ovat varsin erilaisista yhteiskuntapiireistä. Selvänä enemmistönä tosin ovat maanviljelijät ja emännät, mutta joukossa on myös muiden ammattialojen ihmisiä: työmiehiä, opettajia, pappeja jne. Keruutyönsä kirjeenvaihtajisto tekee palkatta; tosin vuoden lopussa on tavallisesti voitu jakaa vastaajien enemmistölle ja parhaistolle kirja- ja rahapalkintoja. Enimmille vastaajille sanastustyöstä on tullut antoisaa vapaa-aikojen harrastus, kuten monet heistä ovat Sana-

kirjasäätiöön lähettämissään kirjeissä kertoneet.¹ Saavutetut tulokset ovat kuitenkin kaikkea muuta kuin harrastelijamaiset. Suomen kielen yksinkertaisen äännerakenteen vuoksi pystyy kouluttamaton mutta tarkkakorvainen kerääjä antamaan hyvinkin täsmällisiä ja yksityiskohtaisia tietoja. Muutamat esimerkit osoittavat, millaisiin tuloksiin vapaaehtoiset vastaajat ovat voineet päästä:

kuormausmestari Kalle Aho (Loimaa)	10 515 sl.
kuorma-autoilija, kunnallisneuvos	
Kaarlo Aitamäki (Pertteli)	18 349 "
rouva Elsa Haavisto (Lempäälä)	9 110 "
konstaapeli Eino Hakala (Ilmajoki)	6 095 "
maatalousteknikko Matti Hyvönen (Sotkamo)	9 258 "
opettaja Eino A. Hyytinen (Lappajärvi)	11 870 "
rouva Martta Häiväläinen (Maaninka)	11 382 "
pienviljelijä Pekka Iivonen (Kaukola)	7 938 "
rovasti Toivo Immonen (Kurkijoki)	15 763 "
emäntä Maija Jaatinen (Harlu)	6 260 "

¹Padasjokelainen v. 1888 syntynyt pienviljelijä Topias Kilpi esimerkiksi on kirjoittanut: "Minulla on nyt aikaa muistella vanhoja asioita ja tapahtumia ja kirjoitella niistä sellaisille laitoksille, jotka näitä tietoja haluavat saada. Se onkin oikein hauskaa työtä." Murretta kerättyäessä "ensin tuotti vaikeuksia se, että mikä on sitä oikeata Padasjoen murretta. Padasjoen murteessa on myös pieniä eroavuuksia, riippuen siitä, miltä pitäjän syrjältä sanan tai lauseen ottaa. Rupe- sin sitten kuitenkin käyttämään oman kyläni, Auttoisten kylän murretta, koska se minusta tuntui aidommalta". Maanviljelijä Antti Rinta-Paavola kertoo harrastuksestaan näin: "On ollut hyvin mielenkiintoista olla mukana sanojen keruussa. Monesti on näiden sanojen välityksellä ja yön hiljaisina hetkinä muistunut mieleeni oma äitini ja isoäitini sekä monta muuta jo pois nukkunutta vanhusta, joiden puheesta jäi lapsena mieleeni monia hupaisia sanoja. Omakin henkeni rikastuu, kun niitä muistelee."

piiritarkastaja Emppo Jääskeläinen (Tervo)	5 004 sl.
pienviljelijä Topias Kilpi (Padasjoki)	5 225 "
tilallinen Brynolf Klaus (Lavansaari)	5 673 "
metsätyömies Ville Kolehmainen (Karttula)	10 684 "
opettaja Väinö Korkeila (Padasjoki)	16 940 "
maanviljelijä Viljo Kotkanen (Laihia)	5 983 "
sosiaalihoitaja Unto Kulju (Alavus)	11 511 "
rouva Elsa Kutila (Joutseno)	4 085 "
rautatietiläisen rouva Hilja Kuusi (Suoniemi)	2 478 "
opettaja Paavo Kytökorpi (Liminka)	8 639 "
kirvesmies Antti Laatikainen (Kontiolahti)	6 305 "
maanviljelijä Kaarle Laitakari (Maaria)	9 616 "
maanviljelijä Paavo Lietzén (Sammatti)	4 342 "
neiti Lyyli Lukkari (Kymi)	9 181 "
puutarhaopettaja Selma Mattila (Tl. Karjala)	2 979 "
maanviljelijä Martti Myllyharju (Hämeenkyrö)	10 816 "
emäntä Helmi Mäkelä (Kuortane)	11 853 "
puutarhuri Aleksi Orjatsalo (Salmi)	7 871 "
rouva Anna Pessi (Kaukola)	6 317 "
opettaja Liina Pulliainen (Kivennapa)	12 064 "
maanviljelijä Albert Rautiainen (Karstula)	32 055 "
maanviljelijä Otto Reponen (Sulkava)	5 017 "
neiti Elna Rintala (Laihia)	7 090 "
maanviljelijä Antti Rinta-Paavola (Kurikka)	21 789 "
maanviljelijä Matti Räsänen (Räisälä)	12 017 "
maanviljelijä Tauno J. Soikkeli (Parikkala)	47 202 "
rovasti Väinö Suojamaa (Rauma)	17 211 "
emäntä Bertta Takala (Nastola)	5 548 "
maanviljelijä Jalmari Tammela (Kittilä)	18 901 "
rouva Tilda Tasala (Pelkosenniemi)	4 077 "
opettaja Kalle Uusitalo (Ikaalinen)	18 757 "
emäntä Lempi Vanhanen (Heinjoki)	10 902 "
vääpeli Yrjö Virta (Rauma)	20 855 "
rouva Hilda Virtanen (Luopioinen)	10 917 "

Eräät mainituista kirjeenvaihtajista ovat olleet mukana Sanastajan alkuaajoista, siis vuodesta 1927 lähtien.

Harrastelijoiden keräämä on myös Sanakirjasäätiön suojissa oleva sananparsikokoelma, joka käsittää kaikkiaan

1 400 000 sananparsitietoa. Kokoelma on syntynyt ylioppilasosakuntien aloitteesta järjestettyjen ja Sanakirjasäätiön toimeenpanemien kilpailujen tuloksena. Sananparsikokoelmaan sisältyy runsaasti kiintoisaa sanastoa, mutta toistaiseksi siitä on vain osa, runsas neljännes, ehditty muokata sanakirjatyön tarpeisiin. Tästä määrästä on tullut noin 150 000 sanalippua. Ensisijaisesti on poimittu laajimpia ja laadultaan parhaita kokoelmia. Lisäksi on sanastettu sellaista alueiden kokoelmia, joilta muilla menetelmin on saatu vain vähän tietoja. (Valitettavasti näiltä alueilta on myös vähän sananparsia.) Parhailaan sanastetaan myös niiden pitäjien sananparsia, joista on kerätty pitäjänsanasto tai joihin on tehty keruuretki. Näin menetellään siksi, että eräät sanat, etenkin yhdyssanat (esim. aamukaste, aamurusko), esiintyvät ilmeisesti vain sanaparsissa. Sananparsien keruukilpailu järjestettiin maakunnittain useassa osassa 1930-luvun kuluessa. Sen jälkeen kilpailumuo- toista keruuta on käytetty moneen otteeseen. Vuonna 1939 toimeenpantiin murretekstikilpailu, ja sama yritys uusittiin vuonna 1959. Näiden kilpailujen tuloksena on saatu 52 vankkaa ni- dosta murteella kirjoitettuja kertomuksia, tarinoita jne. Vuon- na 1939 pidetyn kilpailun sadosta on julkaistu kaksiosainen teos "Suomen kansan murrekirja" (I osa, Länsimurteet 1940, 448 s.; II osa, Itämurteet 1945, 392 s.). Suurisuuntaisin kai- kista kilpailuista oli lis. Terho Itkosen aloitteesta ja pää- asiallisesti hänen organisoimanaan 1960 järjestetty "sananuot- tan veto", kaikille kansalaisille avoin sanankeruukilpa. Siin- hen osallistui 2 120 henkilöä, jotka seitsemän viikon kilpai- luaikana lähettivät lähes 400 000 sanatietoa. Tuorein kilpai- lu järjestettiin vuonna 1964, jolloin tuli kuluneeksi sata vuotta E.N. Setälän syntymästä. Tässä kilpailussa aihepiiri oli rajoitettu koskemaan vain kansanomaista ruokatalous- ja sääsanastoa. Lisäksi kilpailijoilla oli mahdollisuus vastata syntaktisia ja morfologisia kysymyksiä sisältävään kyselysar- jaan. Osanottajia kilpailussa oli 1 138, ja he lähettivät kaikkiaan 144 703 sanalippua. - Lopuksi on vielä mainittava, että jossain määrin arkistoa on kartutettu poimimalla sanas- toa murretutkimuksista, tekstijulkaisuista, kansatieteellisistä kuvauksista, murteella kirjoitetusta kirjallisuudesta jne.

Tällä hetkellä on poimittu kaikki luotettavia aineksia merkittäviä määriä sisältävät painatteet mutta myös kirjoitteet on poimittu, samoin äänitteet niiltä alueilta, joilta tietojaa on jostakin syystä vähän.

Kaiken kaikkiaan on Sanakirjasäätiön arkistossa tällä hetkellä yli 6,5 miljoonaa sanalippua. Kun jokin osa aineksesta on vielä muokkaamatta arkistokuntoon, noussee sanatietojen kokonaismäärä nyt jo yli 7 miljoonan. Määrä kasvaa jatkuvasti; tosin kirjeenvaihtajakunnan lähettämien tietojen määrä on 1970-luvulla vuosittain tasaisesti pienentynyt (1970 54 155, 1971 69 835, 1972 50 099, 1973 49 959, 1974 39 463), mutta toisaalta koulutettujen kerääjien aineksia on viime aikoina kertynyt vuosittain 50 000 sanalipun verran.

Arkistointi

Sanatiedot ovat arkistossa määräkokoisissa sanalipuissa. (Lipun koko on 18 x 11 cm.) Lipun vasemmassa yläkulmassa on yleiskielen mukainen hakusana, sen alapuolella sanan murremuoto (tavallisesti useampia paradigmien muotoja), merkityksen selitys ja yksi tai useampia murreasuisia esimerkkilauseita. Joskus lipussa voi olla valokuva tai piirros sanan tarkoitetta valaisemassa. Lipun alareunaan leimataan keruupitäjän ja -kylän nimi, kerääjän nimi ja keruuvuosi ja yläreunaan keruupiirin numero. Yhdessä sanalipussa on siis tietoja vain yhden sanan yhdestä merkityksestä. Varsinkin stipendiaattikerääjien lipuissa on usein lisäksi viitteitä yhdyssanoihin ja synonyymeihin. Mikäli tiedonanto on vastaus johonkin kysymykseen, leimataan lippuun kyselysarjan ja kysymyksen numero. Periaatteessa ei stipendiaattikerääjien ja vapaaehtoisten vastaajien lipuissa ole eroa. Tietenkään transkriptio ei ole vapaaehtoisten tiedonantajien lipuissa niin tarkkaa kuin ammattikerääjien eivätkä merkityksen luonnehinnat aina niin yksityiskohtaisia, mutta kuten sanottu parhaimmat harrastelijoista yltävät lähes ammattilaisten tasolle. Vapaaehtoiset vastaajat samoin kuin stipendiaattikin kirjoittavat tiedot suoraan sanalipuille, ja stipendiaattien liput ovat sellaisenaan valmiita, sen sijaan

Stipendiaatin tekemä sanalippu. Ylhäällä alleviivattu-
na kirjakielinen hakusana, sen jäljessä sanan murreasu ja
taivutusmuotoja. Näiden jälkeenseuraavat merkityksenselitys
ja sanan käyttöä valaisevat murrelauseet. Lipun alareunassa
on leima, josta käyvät ilmi kerääjä, keruupaikka ja -aika.
Yläreunaan on leimattu keruupiirin numero.

17

hylje s. hül/ⁱje^x, -ukehen, -ⁱjettä,
-ⁱjetten, -ukehejä (~-ukejä)
~ -ukehi(ä)
= Phocidae.

"ne oli hülⁱukejä vahtāmasa siel-
lä karisa." Torvi.

"ne vanahat hülⁱukehet ne juo sitä
omā kustahaj jällä." Kekolahti.

"juhannuksen aikanahan ne sano
että ne on kīmasahan hülⁱukehet
ja māliskūsa ne penikoihtē."

Kekolahti.

"ol lihava ko hülⁱje."

Tomujoki 1971.

Ks. kraaseli 'harmaahylje', hylje
'norppa', kuutti 'hylkeenpoikanen'.

Himanka *1969

Raimo Jussila

vapaaehtoisten vastaajien lippuihin merkitään hakusana vasta Sanakirjasäätiössä. Tässä vaiheessa voidaan vapaaehtoisten tiedonantajien vastauksista useinkin kopioida lisälippuja tai karsia kelvotonta ainesta. Se että tiedonantajat kirjoittavat tiedot suoraan lippuihin, on tehnyt mahdolliseksi selviytyä arkistointityöstä suhteellisen pienellä työvoimalla.

Arkistossa sanaliput ovat olleet kahtena suurena kokoelmana, ns. päälippaana ja stipendiaattikokoelmana. Päälipas sisältää melkein yksinomaan vapaaehtoisten kirjeenvaihtajien lähettämiä tietoja, mutta lisäksi siihen on yhdistetty suomen kielen opiskelijain harjoitustyökseen keräämiä kokoelmia. Päälipas on järjestetty yhdeksi yhtenäiseksi aakkoselliseksi järjestelmäksi. Stipendiaattien keräämät ainekset on sen sijaan järjestetty keruupiireittäin (murrealueittain) aakkosjärjestykseen. Erillisenä kokoelmana ovat toistaiseksi olleet myös sananuotta-kilpailun sato sekä eräisiin spesiaalikyselyihin tulleet vastaukset, mm. linnunnimikokoelma, v:n 1964 sanakilpailun morfologinen aines, rautatieläisten sanastoa koskevan kilpailun aines, aikaisemmin mainittu sananparsikokoelma, slangiainekset jne. Erillinen on tietenkin myös kartuntakokoelma, päälipas II. Sanakirjatyön edistyessä erilliset kokoelmat on yhdistetty yhtenäiseksi aakkoselliseksi järjestelmäksi, joka tällä hetkellä käsittää välin a - ki. Sanakirjatyön edistyminen tulee siis lopulta johtamaan yhteen yhtenäiseen kaiken aineksen sisältävään kokoelmaan. Yhdistäminen on sanakirjatyön kannalta välttämätöntä, ja epäilyksittä yhtenäinen yhdyskokoelma hyödyttää kaikkia koko kielialueeseen kohdistuvia sanakeskeisiä tutkimushankkeita. On kuitenkin huomattava, että kokoelmien käytettävyyys toisaalta tällöin huononee. Kohtuuttoman työlästä on yhtenäiskokoelman pohjalta esim. murteittaisten tutkimusten teko. Samoin se, että aines on vain leksikaalisesti systemoitua, tekee hankalaksi arkiston ehtymättömien morfologisten ja syntaktisten ainesten käytön. Tämä on sitäkin valitettavampaa, kun niihin epäilyksittä sisältyy runsaasti sellaisia vanhakantaisia aineksia, joita kentältä ei ole voitu tavoittaa enää vuosikymmeniin. Kokoelmien uudelleen systemointi edellyttää kuitenkin suurimittaista kopiointia, joka nykyi-

sin menetelmin on paitsi mahdollista kustannuksiltaan kohtuullista. Suunnitelmat ovat valmiina, ja keruun hiljalleen vähetessä suunnataan vapautuvat voimavarat kopiointiin ja uudelleen systemointiin.

Kokoelmien käyttöä helpottamaan ja käytettävyyttä lisäämään on laadittu erilaisia hakemistoja. Stipendiaattikokoelmien aineksista on laadittu ns. yleishakemisto, josta ilmenee kunkin sanan ylimalkainen levikki, ts. ne pitäjät, joista sanasta on stipendiaattikokoelmissa tietoja. Synonymikortisto perustuu puolestaan päälippaan aineksiin, eri kyselyihin tulleisiin vastauksiin. Synonymikortissa on hakusanan lisäksi kysymys, sen numero ja luettelo vastauksina tulleista synonyymeista. Mikäli sanaa on käsitelty laudaturtöissä tai sen levikistä on Sanakirjasäätiössä kartta, on kortissa viite myöskin. Niin ikään kyselyistä on sekä aihepiirin että laatijan mukainen kortisto ja kyselyn tai kyselysarjan juoksevan numeron mukainen luettelo.

Johtimiston ja yhdyssanojen tutkimusta varten on ATK-menetelmin valmistettu hakusanain käänteisluettelo (siis a tergo aakkostettu luettelo), jonka avulla johdinten ja johdosten etsintä ja poiminta käy vaivattomasti, etenkin sitten kun aines on kokonaan yhtenäisenä kokoelmana. Yhdyssanat on luettelossa järjestetty perusosan mukaan sarjoiksi. Luettelosta valmistetaan parhaillaan uutta, virheelliset hakusanat korjaavaa ja johtimistoa yksityiskohtaisemmin esittelevää laitosta.

1950-luvun puolimaissa ryhdyttiin Turun yliopiston ja Jyväskylän kasvatustieteellisen korkeakoulun toimesta suunnittelemaan kokoelmien mikrofilmausta. Suunnitelma toteutettiin melko nopeasti, ja nykyisin on Turun ja Jyväskylän lisäksi kaikkien kokoelmien mikrofilmit Oulussa ja Tampereella, ja parhaillaan valmistetaan kopiota Joensuun korkeakoulua varten. Yksi kopioista luovutettiin vuonna 1964 ja täydennysosa 1970 virolaisten tutkijain käyttöön Tallinnaan, ja yksi on Helsingin yliopiston kirjaston varastossa. Samalla kun kokoelmat on näin saatu entistä laajemmin korkeakouluopetuksen käyttöön ja yhä useampien tutkijain ulottuville, on korvaamattomien aineskokoelmien säilyminen varmistettu.

Välittömästi arkistointiin liittyvissä tehtävissä on ny-

kyään seitsemän henkeä. Arkistos sihteeri Kari Toiviainen on parhaillaan kehitysaputehtävissä Tanzaniassa suahilin kielten instituutissa ja hänen tehtäviään hoitaa Maija-Liisa Länsimäki. Lisäksi aineksen käsittely-, muokkaus- ja järjestystehtävissä ovat Liisa Knuutila, Marja Lehtinen, Pirkko Nuolijärvi, Anneli Siren ja Helena Suni sekä Annikki Sorvali ja Ritva Tapaninen. Erilaisiin poimintatehtäviin on lisäksi voitu käyttää ajoittain tilapäistyövoimaa.

Sanakirjatyö

1940-luvun lopussa ryhdyttiin ensi kerran vakavassa mielessä suunnittelemaan sanakirjan käsikirjoitusta. Ensimmäiset koeartikkelit ilmestyivät Virittäjässä vuosina 1948-50 (Veikko Ruoppila, Vir. 1948 s. 271-; R.E. Nirvi, Vir. 1949 s. 289-; Lauri Hakulinen, Vir. 1950 s. 425-). Näissä käytetyt periaatteet vakiinnutettiin alustaviksi työohjeiksi, ja artikkelityötä jatkettiin kahden kolmen osapäiväisen leksikografin voimin. On syytä erityisesti tähdentää sitä, että runsaaseen toistakymmeneen vuoteen varsinaiseen sanakirjan laadintaan voitiin käyttää vajaa yksi miestyöpäivä eikä ajoittain sitäkään. Lisäksi käytössä oleva ohjeisto on varsin väljä, ja pohjana olevan aineksen etenkin alueittaiset puutteet kiusallisia. Taloudellisen tilanteen parannuttua ryhdyttiin kouluttamaan lisää leksikografeja. Aluksi tulokkaat perehdytettiin arkistoon ja sen tehtäviin (lähinnä hakusanoitukseen mutta myös kenttäkeruuseen), ja kun kokelaan murteiden tuntemus katsottiin riittäväksi, hän sai ohjauksen alaisena ryhtyä kirjoittamaan artikkeleja. Tehtävän laajuuden vaatimalla tavalla sanakirjatyöhön päästiin varsinaisesti vasta vuoden 1960 alkupuolella.

V. 1968 jolloin oli kirjoitettu kokonaan valmiiksi väli a - e ja osia h -alkuisista, sanakirjatyö joutui uuteen vaiheeseen. Siihen asti kirjoitettujen artikkelien pohjalta laadittiin yksityiskohtaiset artikkelinkirjoitusohjeet, ja samanaikaisesti laitoksen sisäinen organisaatio uusittiin edessä olevia tehtäviä paremmin vastaavaksi. Ohjeiden perusteella toimitettiin (v. 1969) 140-sivuinen koevihko, jonka saaman

kritiikin pohjalta on kiteytetty sanakirjan lopulliset toimitusperiaatteet.

Tätä kirjoitettaessa käsikirjoitusta on valmiina väli a - kavuttaa eli yhteensä yli 20 000 konekirjoitussivua. Käsikirjoituksen alkupäätä täydennetään uudella kartunnalla ja yhtenäistetään nykyohjeiden mukaiseksi. Sanakirjan painatus-työ voidaan aloittaa heti kun asianmukaiset kustannus- ja painotekniset kysymykset on selvitetty. Artikkelit ovat seuraavien henkilöiden kirjoittamia: Lauri Hakulinen, Mirja-Liisa Heininen, Pirkko Holmberg, Terho Itkonen, Raimo Jussila, Esko Koivusalo, Maija-Liisa Länsimäki, Osmo Nikanne, R.E. Nirvi, Olavi Nuutinen, Veikko Ruoppila, Leena Sarvas, Jaakko Sivula, Tuomo Tuomi, Aimo Turunen, Esko Vierikko ja Matti Vilppula.

Suunnittelijoita ja toteuttajia

E.N. Setälän nimi liittyy kiinteästi kansankielen sanakirjan vaiheisiin: hän esitti ensimmäisenä julki ajatuksen murre-sanakirjasta, ja merkittävä oli hänen panoksensa, kun sanakirjahanke v. 1924 järjestettiin uudelle pohjalle, Sanakirjasäätiöksi. Säätiön toimintaa valvovan hallituksen puheenjohtajana Setälä oli vuodet 1924-31.

Sanakirjasäätiön aloittaessa toimintansa valittiin sen ensimmäiseksi johtajaksi v. 1924 Toivo Kaukoranta ja apulaisjohtajaksi Lauri Hakulinen, joka jo syksystä 1923 alkaen oli hoitanut Sanakirja-osakeyhtiön Helsingin-toimistoa. Nämä miehet suunnittelivat ja organisoivat uuden ohjelman mukaisen toiminnan Sanakirjasäätiön alkuvuosina. Lauri Hakulinen on sittemmin suorittanut pitkän päivätyön Sanakirjasäätiön hyväksi. Apulaisjohtajana hän oli vuoden 1945 loppuun ja siitä pitäen johtajana vuoden 1962 heinäkuuhun saakka. Seuraavan vuoden alusta lähtien hän on ollut säätiön hallituksen jäsenenä.

Kaukorannan jälkeen syksyllä 1931 tuli johtajaksi Martti Rapola, ja samalla kertaa valittiin toiseksi apulaisjohtajaksi Kustaa Vilkuna. Ennen näihin tehtäviin ryhtymistään molemmat olivat hyvin perehtyneet säätiön toimintaan: Rapola oli osallistunut uuden keruuohjelman suunnitteluun ja mm. laati-

nut sen pohjana olevan keruupiirijaon, ja Vilkuna oli kerännyt keskipohjalaismurteita edustavan Nivalan sanaston. Johtajana Rapola oli vuoden 1945 loppuun saakka. Sen jälkeen hän on ollut säätiön hallituksen jäsenenä ja sen puheenjohtajana vuoden 1966 loppuun. Kustaa Vilkuna oli puolestaan toisena apulaisjohtajana 1950-luvulle asti ja sen jälkeen hallituksen jäsenenä. Vuodesta 1967 alkaen säätiön hallituksen puheenjohtajana on ollut Lauri Posti.

1930-luvun lopussa saivat R.E. Nirvi ja Veikko Ruoppila sanastustyönsä päätökseen Kiihtelysvaarassa ja Lemillä. Helsinkiin palattuaan he alkuun osallistuivat sanastoaineksen arkistotekniseen muokkaukseen, mutta siirtyivät sittemmin laatimaan sanakirjan käsikirjoitusta. Veikko Ruoppila on lisäksi hoitanut viime vuosina säätiön apulaisjohtajan tehtäviä. - Vuodesta 1963 tammikuuhun 1966 säätiön johtajana oli Simo Hämäläinen, ja helmikuusta 1966 alkaen johtajana on ollut Tuomo Tuomi.

VANHAN KIRJASUOMEN JAOS

Vanhan kirjasuomen sanakirja on ollut tekeillä vuodesta 1956 lähtien. Työtä johti vuoden 1971 loppuun asti akateemikko Martti Rapola. Varat sanakirjan toimitustyötä varten anoi valtiolta vuoteen 1968 saakka Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Vuoden 1969 alusta toimitus on kuulunut Sanakirjasäätiöön erityisenä vanhan kirjasuomen jaoksena.

Vuoden 1973 lokakuuhun asti jaos toimi tutkimuslaitos Suomen suvun tiloissa Castrenianumissa. Tällöin jaos pääsi muuttamaan avarampiin tiloihin Katajanokalle Luotsikatu 4:ään. Nykyisessä toimipaikassa on hyvät työskentelytilat sekä toimitukselle että opiskelijoille ja tutkijoille. Hankaluutena on, että jaos joutuu olemaan erillään muista Castrenianumin laitoksista.

Sanakirjatyön pohjana on tutkimuslaitos Suomen suvussa tehty noin 70 000 sanalippua sisältävä vanhan kirjakielen leikekokoelma. Sen täydennykseksi poimittiin vuosina 1956-65 Ruotsin vallan ajan suomenkielisistä lähteistä noin 150 000 sanatietoa. Vuodesta 1966 lähtien aineistoa on kartutettu mekaanisen kopioinnin avulla. Vuoden 1974 loppuun mennessä saatiin pääkokoelmaan noin 65 000 sanalipun lisäys, ja pääkokoelma käsittää nykyään noin 285 000 sanalippua. Lisäksi arkistossa on Martin maanlaista noin 12 000 lipun kokoelma. Tekeillä olevista erikoiskokoelmista mainittakoon vuoden 1642 Raamatun lipusto, joka tulee käsittämään noin 250 000 sanalippua, sekä Wegeliuksen Postillan lipusto, joka tulee käsittämään noin 110 000 lippua. Suunnitelmissa on vielä mm. Sorolaisen Postillan ja Katekismuksen sanastosta tehtävä erikoiskokoelma. Agri-colan teoksista on ATK-menetelmällä valmistettu täydellinen saneluettelo. Lisäksi toimituksella on käytössään akateemikko Rapolan kokoelmat, jotka sisältävät poimintoja sekä vanhan kirjasuomen että 1800-luvun kirjakielen lähteistä.

Helsingin yliopiston suomen kielen laitoksen kirjaston arvokas fennicaosasto on kokonaisuudessaan sijoitettu vanhan kirjasuomen jaoksen tiloihin. Jaoksella on lisäksi kserokopioina huomattava määrä teoksia, jotka puuttuvat suomen kielen

laitoksen kirjastosta. Käsikirjastossa on kaikki vanhat suomen kielen sanakirjat sekä hyvä valikoima muuta tarpeellista kirjallisuutta. Sanalippukokoelmat, Agricolan teosten konkordanssi sekä fennicakirjallisuus ja käsikirjasto ovat tutkijoiden ja opiskelijoiden käytettävissä. Vanhan kirjasuomen jaoksen työntekijät opastavat tarvittaessa kokoelmien ja kirjallisuuden käytössä. Arkistossa on myös kserokopiointilaitte, jolla tutkijat voivat käypään hintaan ottaa kopioita lipustosta.

Sana-artikkelien laatiminen vanhan kirjasuomen sanakirjaa varten on aloitettu vuonna 1961. Lopullista käsikirjoitusta on tehty vuodesta 1968. Valmista puhtaaksikirjoitettua käsikirjoitusta on h:n loppuun asti, ja lisäksi ovat valmiiksi toimitettuina i- ja j-alkuiset sanat. Käsittelyn alaisina ovat nyt k-alkuiset sanat.

Sanakirjan päätoimittajana on nykyään maisteri Esko Kouvusalo. Sana-artikkeleita laativat maisterit Irene Hellemaa, Riitta Suhonen ja Liisa Nyberg. Hakusanointus- ja kopiointityössä on lisäksi tilapäisiä työntekijöitä.

TUTKIMUSLAITOS SUOMEN SUKU JA SUOMALAIS-UGRILAINEN LAITOS

Tutkimuslaitos Suomen suku perustettiin keväällä 1930 valtioneuvos E.N Setälän aloitteesta. Laitos aloitti toimintansa hallinnollisesti Turun yliopistoon kuuluvana Setälän huvilassa Järvenpään "Toimelassa". Vuonna 1935 se sai uudet tilat Helsingistä Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran talosta, ja vuoden 1937 alusta se irrotettiin Turun yliopiston yhteydestä ja liitettiin Sanakirjasäätiöön, johon se edelleen hallinnollisesti kuuluu. Kun vuonna 1956 joukko suomen ja suzukielten alalla toimivia laitoksia koottiin yliopiston vastaperustettuun Castrenianumiin, myös Suomen suku siirtyi sinne.

E.N. Setälä, tutkimuslaitos Suomen suvun luoja ja ensimmäinen johtaja, asetti laitoksen päämääräksi suomalais-ugrilaisen muinaiskulttuurin alkujuurien tutkimisen tuon kulttuurin muistomerkkien, suomalais-ugrilaisten kielten ja ylipäänsä suomalais-ugrilaisten kansojen henkisen ja aineellisen kansanperinteen pohjalta. Tämän laajan ohjelman lähimmäksi tavoitteeksi rajoitettiin suomen kielen etymologisen sanakirjan valmistaminen, joka jo sinänsä oli kyllin vaativa tehtävä vastaperustetulle laitokselle. Setälän itsensä vuosien mittaan suomalais-ugrilaisen etymologian alalta tekemät muistiinpanot ja poimielmat olivat lähtökohtana laajaan aineiston keruuseen. Kaikkien suzukielten sanastoa etymologisesti valaisevaa materiaalia ryhdyttiin kokoamaan ja järjestämään. Oli ilmeistä, että lukuisien sanojen alkuperä oli tuskin luotettavasti selvitettävissä, ellei otettu huomioon suomen murteita, vanhaa kirjakieltä ja vanhoja kansanrunoja. Järjestettyä murremateriaalia oli jo saatavissa Sanakirjasäätiön kokoelmista, mutta vanhan kirjakielen ja kansanrunojen hyödyntäminen oli käytännöllisesti katsoen mahdotonta. Sen vuoksi valmistettiin leikekokoelmat vanhan kirjasuomen, lähinnä Agricolan ja vanhojen lakitekstien, sekä Suomen kansan vanhat runot -teoksen sanastosta. Etymologisen sanakirjan toimitustyötä kuten myös muuta suomen kielen tutkimusta edisti näköispainoksen ottaminen Kristfrid Gananderin sanakirjan käsikirjoituksesta, joka siihen asti oli ollut Helsingin yliopiston kirjastossa vain harvojen tutkijain käytettävissä. Teos ilmestyi Suomen

suvun ja Werner Söderström Osakeyhtiön yhteistyön tuloksena v. 1937-40 sarjassa Tutkimuslaitos Suomen suvun julkaisuja, jonka ensimmäisenä numerona oli vuonna 1932 ilmestynyt Setälän laajalti huomiota herättänyt tutkimus Sammon arvoitus. Sarjassa Commentationes Instituti Fenno-Ugrici "Suomen suku" on ilmestynyt 37 osaa tutkielmia suomalais-ugrilaisten kielten alalta.

Setälän kuoltua vuonna 1935 laitoksen johtoon tuli professori Y.H. Toivonen. Hänen aikanaan etymologisen sanakirjan esityöt edistyivät siinä määrin, että sana-artikkelien laatiminen kävi mahdolliseksi. Toivosen käsialaa onkin "Suomen kielen etymologisen sanakirjan" vuonna 1955 ilmestynyt ensimmäinen osa ja alkupuoli toista osaa, joka ilmestyi v. 1958. Toisen osan loppupuolen sekä kolmannen (1962) ja neljännen (1969) osan artikkelit ovat v. 1954 laitoksen johtajaksi tulleen akateemikko Erkki Itkosen ja professori Aulis J. Joen laatimia. Viidettä osaa, joka on ilmestymisvaiheessa, on kirjoittanut heidän lisäksi v:n 1969 alusta maisteri Reino Peltola. Käsikirjoitus on edistynyt vi-alkuisiin sanoihin. Maisterit Heli Ailio, Marita Cronstedt ja Satu Tanner avustavat korjausluvussa ja keräävät tarvittavaa lisäaineistoa Sanakirjasäätiön ja karjalan kielen sanakirjan kokoelmista. Teoksen kuudenteen osaan tulevat loput sana-artikkelit, hakemistot, bibliografia ja täydennykset.

Tutkimuslaitos Suomen suvussa on käynnissä toinenkin etymologian piiriin kuuluva työ, nimittäin suomen kielen etymologisesti käsiteltyjen sanojen luettelointi. Luettelokortiston täydentämisestä on huolehtinut maisteri Elvi Erämetsä, joka toimi laitoksen kirjastonhoitajana ja assistenttina sen perustamisesta alkaen vuoteen 1971. Luettelon perusosa ilmestyi vuonna 1937 Kai Donnerin toimittamana Suomalaisen Tiedeakatemian toimituksissa (B 36), ja siinä on otettu huomioon vuoteen 1932 mennessä julkaistu kirjallisuus. Vuodet 1933-50 ja 1951-65 käsittävät jatko-osat toimitti maisteri Erämetsä, ja ne ilmestyivät vuosina 1953 ja 1974 mainitussa sarjassa (B 77₁ ja 186).

E.N. Setälä hankki arvokkaan tieteellisen kirjaston, jota oli kartutettu mm. August Ahlqvistin ja D.E.D. Europaeuksen jäämistöistä. Setälän kuoltua lunastettiin kirjaston kie-

litiedettä, kansatiedettä ja kansanrunoudentutkimusta koskeva osa tutkimuslaitos Suomen suvulle, joka myöhemmin on mahdollisuuksien mukaan täydentänyt kirjastoaan. Ankara nelikymmenluku merkitsi lamaa myös kirjahankinnoissa. Käänneparempaan tapahtui v. 1956. Silloin perustettiin Helsingin yliopiston suomalais-ugrilainen laitos, jonka yhteydessä tutkimuslaitos Suomen suku nyt toimii. Kirjahankintoja on voitu tehostaa, ja laitosten toisiaan täydentävät kirjastot yhdessä muodostavat nyt maailman täydellisimpiin kuuluvan fennougristiikan kirjaston, joka käsittää noin 19 000 nidettä. Kirjaston hoitajana toimii maisteri Marita Cronstedt. Eri osastoista on ennen kaikkea mainittava laaja sanakirjaosasto, joka käsittää valtaosan kaikista ilmestyneistä suomalais-ugrilaisista kieliä koskevista sanakirjoista sekä huomattavan määrän muita kielikuntia edustavia sanakirjoja, mm. suuren joukon eri kielten etymologisia sanakirjoja. Kaikki fennougristiset sarjat ovat kirjastossa muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta täydellisinä. Omaksi osastokseen on koottu eri sukukielillä julkaistuja kielenmuistomerkkejä, kuten raamatunkäännöksiä ym., sekä kaunokirjallisuutta, aikakausjulkaisuja ja muuta ei-tieteellistä kirjallisuutta. Kirjastossa on myös yleisen kielitieteen ja kansanrunouden osasto.

Helsingin yliopiston suomalais-ugrilaisen laitoksen esimiehenä on professori Aulis J. Joki, henkilökohtaisena professorina Mikko Korhonen ja assistenttina kandidaatti Juha Janhunen. Osa Suomalais-ugrilaisen Seuran arkistosta on deponoitu laitokseen, missä se on tutkijain käytettävissä. Laitoksen piirissä tehdään myös eräitä Suomalais-ugrilaisen Seuran suomalaisten tutkimusmatkailijain aineskokoelmien julkaisuohjelmaan kuuluvia töitä. Maisteri Reino Peltola viimeistelee suomalaisten tutkijain eri aikoina keräämään materiaaliin pohjautuvaa vepsän sanakirjaa. Votjakin sanakirjaa, joka perustuu Yrjö Wichmannin vuosina 1891-92 ja 1894 keräämään aineistoon, viimeistelee professori Mikko Korhonen. Lopullinen käsikirjoitus valmistuu tänä vuonna. Maisteri Pekka Sammallah-ti on vuoden 1970 alusta muokannut professori Joen johdolla painokuntoon Kai Donnerin v. 1911-14 keräämää selkuppilaista teksti- ja sanastomateriaalia. Tymin sanasto on kortitettu uudelleen ja lävistetty reikäkortteille, joiden pohjalta on

laadittu sanaluetteloita ja konkordansseja. Viime vuosina työ on ollut keskeytyksissä, mutta jatkunee taas lähitulevaisuudessa.

Vuodesta 1963 on ollut tekeillä myös inarinlapin sanakirja, jota toimittaa akateemikko Erkki Itkonen apunaan tohtori Raija Bartens. Pääosan aineistosta on akateemikko Itkonen kerännyt vuodesta 1935 alkaen tekemillään monilla tutkimusmatkoilla, mutta mukaan on otettu myös A.V. Koskimiehen v. 1886 ja Frans Äimän v. 1900-06 kokoama materiaali. Esitöiden jälkeen päästiin jo vuonna 1964 aloittamaan artikkeliluonnosten kirjoittaminen, joka nyt on edistynyt l-alkuisiin sanoihin. Valmista käsikirjoitusta on tuhatkunta sivua. Sanakirja tulee käsittämään n. 25 000 hakusanaa.

Tutkimuslaitos Suomen suvussa ja yliopiston suomalais-ugrilaisessa laitoksessa säännöllisesti työskentelevien lisäksi käyttävät koti- ja ulkomaiset opiskelijat ja tutkijat ahkerasti hyväkseen laitosten kirjastoja ja huoneistoon sijoitettuja kokoelmia, niin että päiväkirjaan kertyy vuosittain puolisentoista tuhatta nimeä.

1. Suomen murteiden sanakirjan toimitus: (vasemmalta) Osmo Nikanne, Leena Sarvas, Pirkko Holmberg, Matti Vilppula, Maija Länsimäki, Veikko Ruoppila, Jaakko Sivula, Raimo Jusila, Mirja Heininen ja päätoimittaja Tuomo Tuomi.

2. Sanakirjasäätiön toimisto: (oikealta) toimistonhoitaja Kirsti Manninen, konekirjoittaja Aune Tanskanen ja assistentti Helena Suni.

3. Sanakirjasäätiön johtaja
Tuomo Tuomi.

5. Suomalais-ugrilaisen laitoksen ja
tutkimuslaitos Suomen suvun kirjasto-
huone. Takana keskellä professori Aulis
J. Joki ja Reino Peltola tutustumassa
uutuushyllyn kirjoihin, heistä oikealla
etymologisen sanakirjan työntekijät
Satu Tanner ja Heli Ailio ja vasemmalla
Marita Cronstedt. Etualalla tutkijoita.

4. Vanhan kirjasuomen sanakirjan
leksikografit Irene Hellemaa ja Riitta
Suhonen toimituksen uusissa avarissa
tiloissa Luotsikadulla.

6. Akateemikko Erkki Itkonen.

7. Suomalais-ugrilaisen kielentutkimuk-
sen professori Mikko Korhonen.

8. Kartat kiinnostavat nimistöntutkijoita. – Kuvassa oikealta alkaen arkistonhoitaja Viljo Nissilä ja arkiston työntekijät Ritva Korhonen, Raija Bjarland, Mirja Suojakorpi, Aino Sinisalo ja Eeva Maria Närhi.

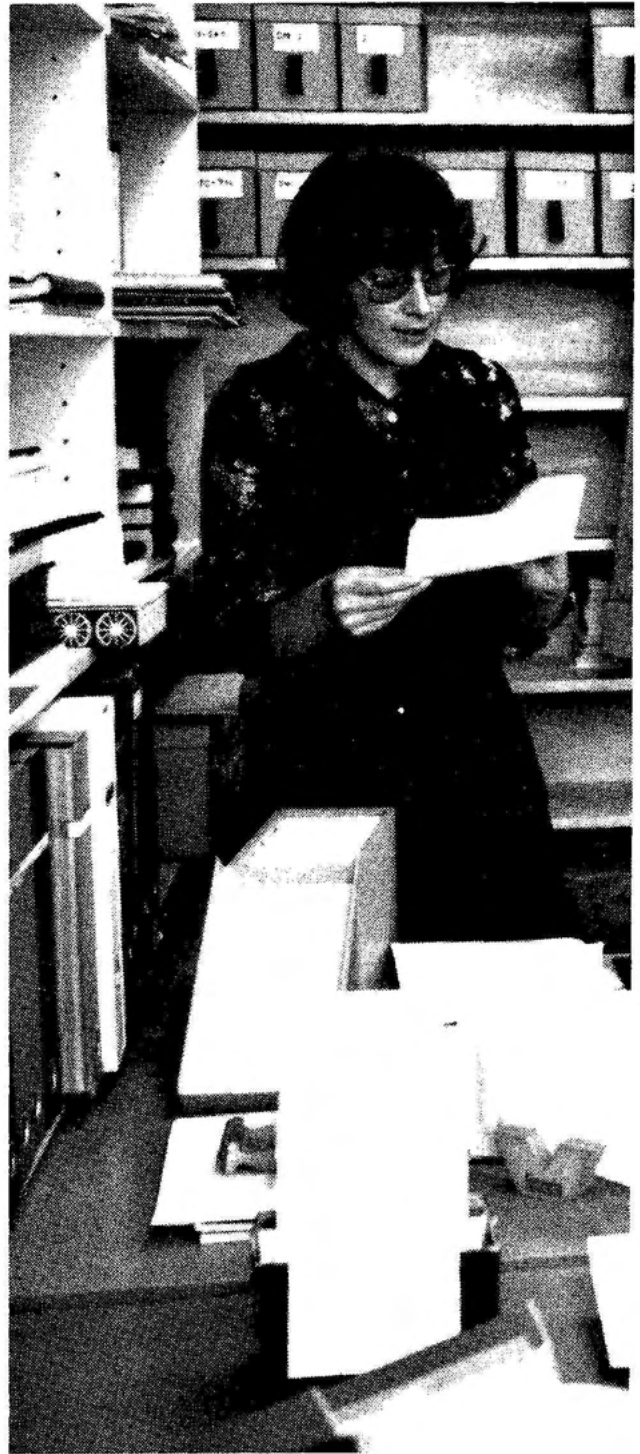

9. Nimiarkiston johtaja professori Viljo Nissilä.

10. Dosentti Eero Kiviniemi.

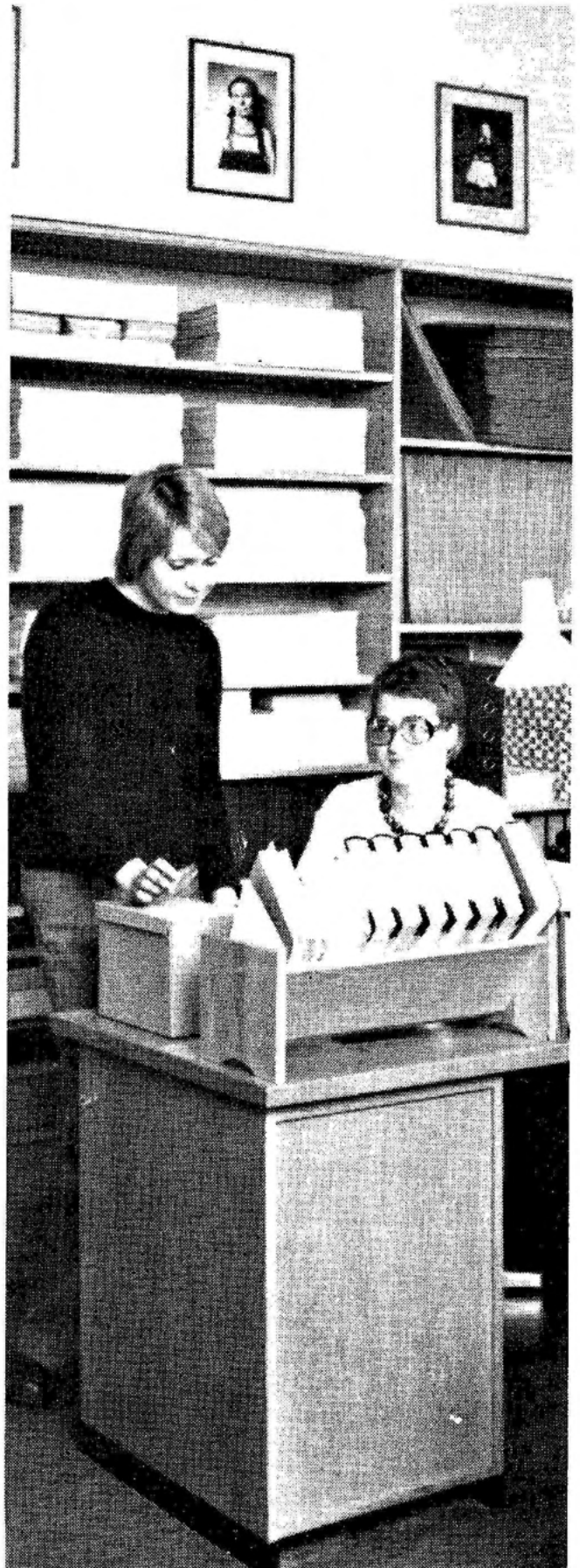
12. Professori Terho Itkonen, suomen kielen laitoksen varaesimies ja muotoopin arkiston johtaja.

11. Muoto-opin arkiston assistentit Kaisu Juusela (keskellä) ja Raija Lehtinen (oikealla) tuoretta kokoelmaa selailemassa. Vasemmalla vt. assistenttina toiminut Kerttu Mulari.

14. Karjalan kielen sanakirjan toimituskuntaa: toimitussihteeri Helmi Virtaranta (oikealla takana) ja leksikografit (vasemmalta) Pirkko Poutanen, Marja Lehtinen ja Raija Koponen.

13. Kahvihetki suomen kielen nauhoitearkistossa. Vasemmalta Erkki Lyytikäinen, Juhani Pallonen, Leila Envalds, Jorma Rekunen ja Jaakko Yli-Paavola.

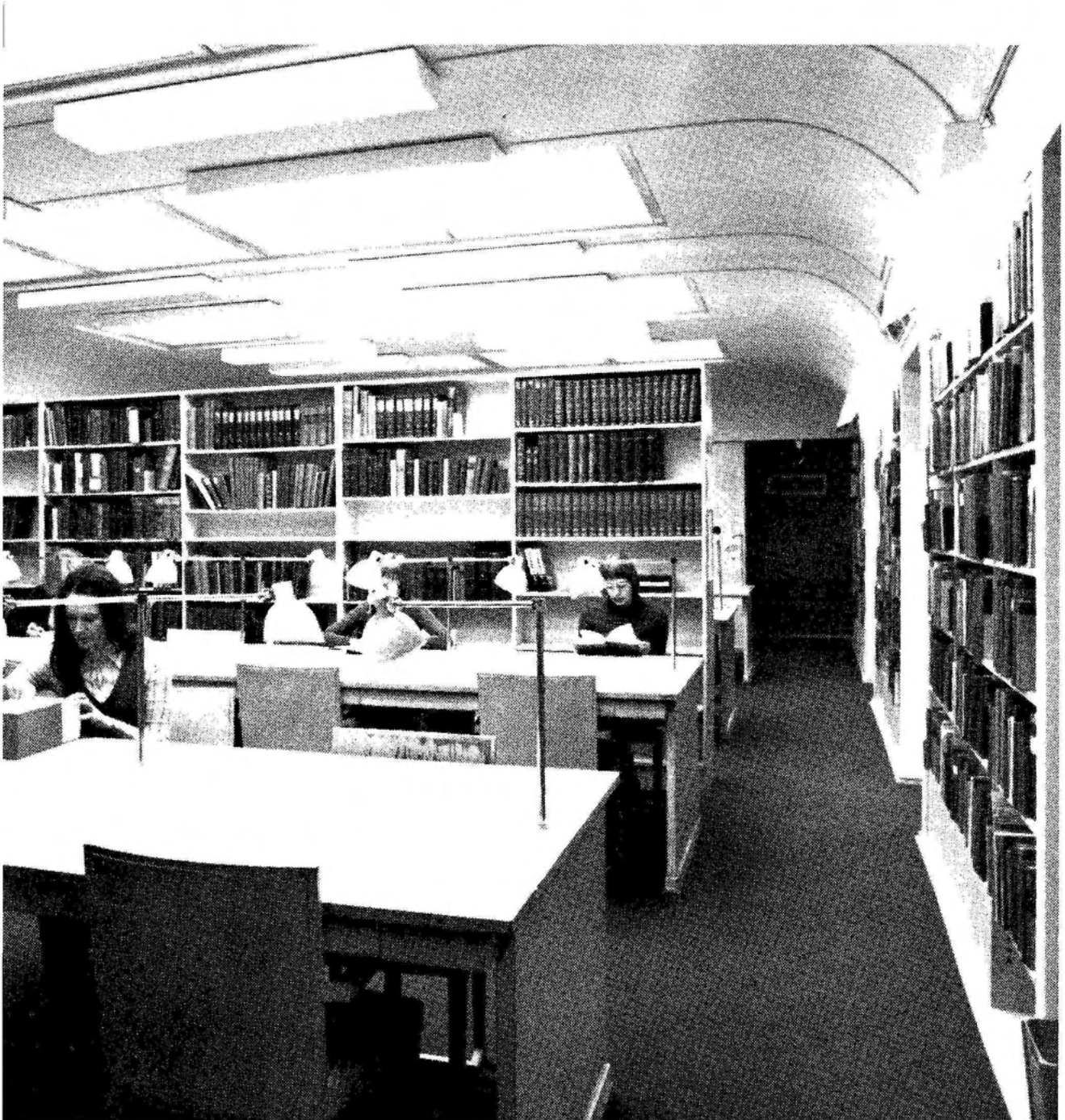

15. *Professori Pertti Virtaranta, suomen kielen laitoksen esimies ja Karjalan kielen sanakirjan päätoimittaja.*

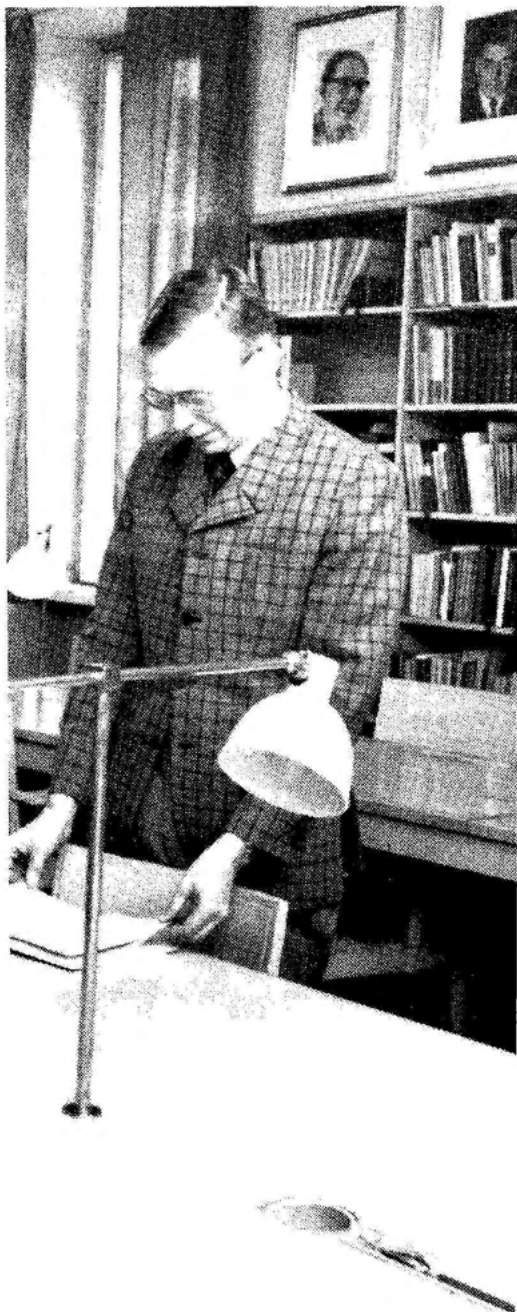

16. Suomen kielen laitoksen uusi valoisa kirjastohuone yliopiston päärakennuksen 5. kerroksessa.

17. Virolaisen laitoksen seminaari- ja kirjastohuone. Edessä viron kielen lehtori Jaak Peebo, oikealla suomen kielen apulaisprofessori Seppo Suhonen ja takana itämerensuomalaisten kielten assistentti Kaija Metsä-Heikkilä.

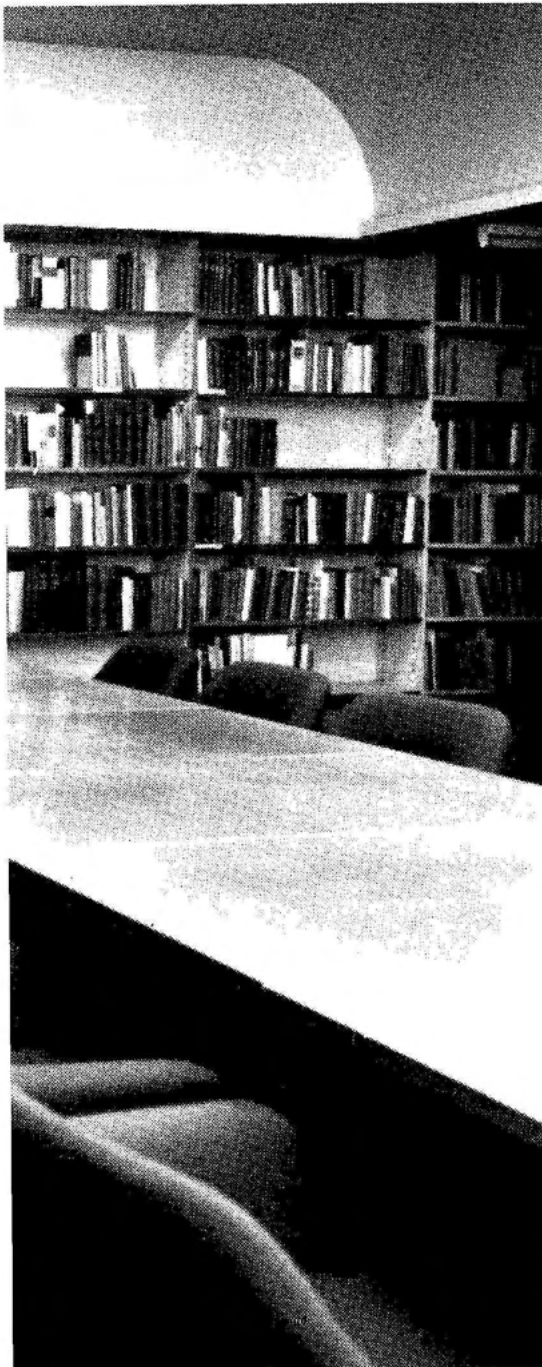

18. Professori Aimo Turunen, itämerensuomalaisten kielten laitoksen sekä virolaisen laitoksen esimies.

19. Unkarin kielen lehtori László Keresztes
unkarilaisen laitoksen uudessa kirjasto-
ja seminaarihuoneessa.

20. *Professori Aulis J. Joki, unkari-
laisen laitoksen ja suomalais-ugri-
laisen laitoksen esimies.*

21. Nykysuomen laitoksen työpäivää: Nykysuomen sanakirjan toimituspäällikkö Jouko Vesikansa (takana oikealla) ja toimittajat (vasemmalta) Arvo Keinonen, Aarre Huhtala, Risto Haarala ja Kaarina Karemo.

22. Kielitoimiston puhelinpalvelua vuosina 1949–1975 ansiokkaasti hoitanut maisteri Paula Vuorela.

SUOMEN NIMIARKISTO

Tehtävät, kehitys, henkilöstö, rahoitus

Suomen nimiarkiston säätiön tarkoituksena on säilyttää ja hoitaa nimikokoelmiaan ja muuta omaisuuttaan, kerätä ja tallettaa suomen kielen alueella ja siihen rajoittuvilla alueilla käytettyä nimiaainesta ja edistää tähän nimiainekseen perustuvaa tutkimusta ja nimistön huoltoa.

Suomen nimiarkisto -nimi on virallisesti ollut käytössä vasta vajaat yhdeksän vuotta: v. 1966 allekirjoitettiin Suomen nimiarkiston säätiön säädekirja ja vuotta myöhemmin säätiön perustaminen ja säännöt saivat virallisen vahvistuksensa. Mutta nimiarkiston vanhimmat kokoelmat ovat peräisin lähes sadan vuoden takaa: Suomen Muinaismuistoyhdistys laati paikannimien keruuohjelman jo v. 1878 ja ohjelman tuloksena syntynyt käsikirjoituskokoelma Paikkainnimiä ja paikallistarinoina 1879-1882 on arkiston alkuaainesta. Suomalais-ugrilainen Seura esitti keruuohjelmansa v. 1907, ja myös Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran keruukohteisiin kuuluivat noihin aikoihin muun ohessa paikannimet ja nimitarinat. Myös näiden seurojen nimienkeruutulokset ovat nyttemmin pääosin Suomen nimiarkistossa.

Järjestelmällisen keruutyön ja varsinaisen arkistotoiminnan syntymävuosi on kuitenkin vasta vuosi 1915, jolloin seitsemän tieteellistä seuraa perusti Tieteellisten seurain paikkannimitoimikunnan. Toiminta organisoitiin uudelleen v. 1951; paikannimitoimikunnan työn jatkajaksi muodostettiin Sanakirjasäätiön yhteyteen erityinen paikannimijaosto, jonka nimi puolestaan täsmennettiin v. 1959 Sanakirjasäätiön nimistöjaokseksi.

Vanhojen, keskiajan ja 1500-luvun asiakirjojen nimien poiminnan aloitti v. 1909 Tieteellisten seurain Paikkannimikomitea, jossa oli mukana seitsemän suomen- ja ruotsinkielistä tieteellistä seuraa tai yhdistystä. Paikkannimikomitea lopetti toimintansa v. 1957 ja uskoi kokoelmansa ja työnsä jatkamisen

silloiselle Sanakirjasäätiön paikannimijaostolle.

Nykyisen organisaation johdossa on Suomen nimiarkiston säätiön valtuuskunta, johon valitsevat edustajansa Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Suomalais-ugrilainen Seura, Kalevalaseura, Kotikielen Seura, Suomen Kielen Seura, Suomalainen Tiedeakatemia, Suomen Muinaismuistoyhdistys, Helsingin, Turun, Oulun, Jyväskylän ja Tampereen yliopisto sekä opetusministeriö. Valtuuskunnan valitsemaan hallitukseen kuuluvat tätä nykyä prof. Aulis J. Joki puheenjohtajana ja professorit Terho Itkonen ja Pertti Virtaranta.

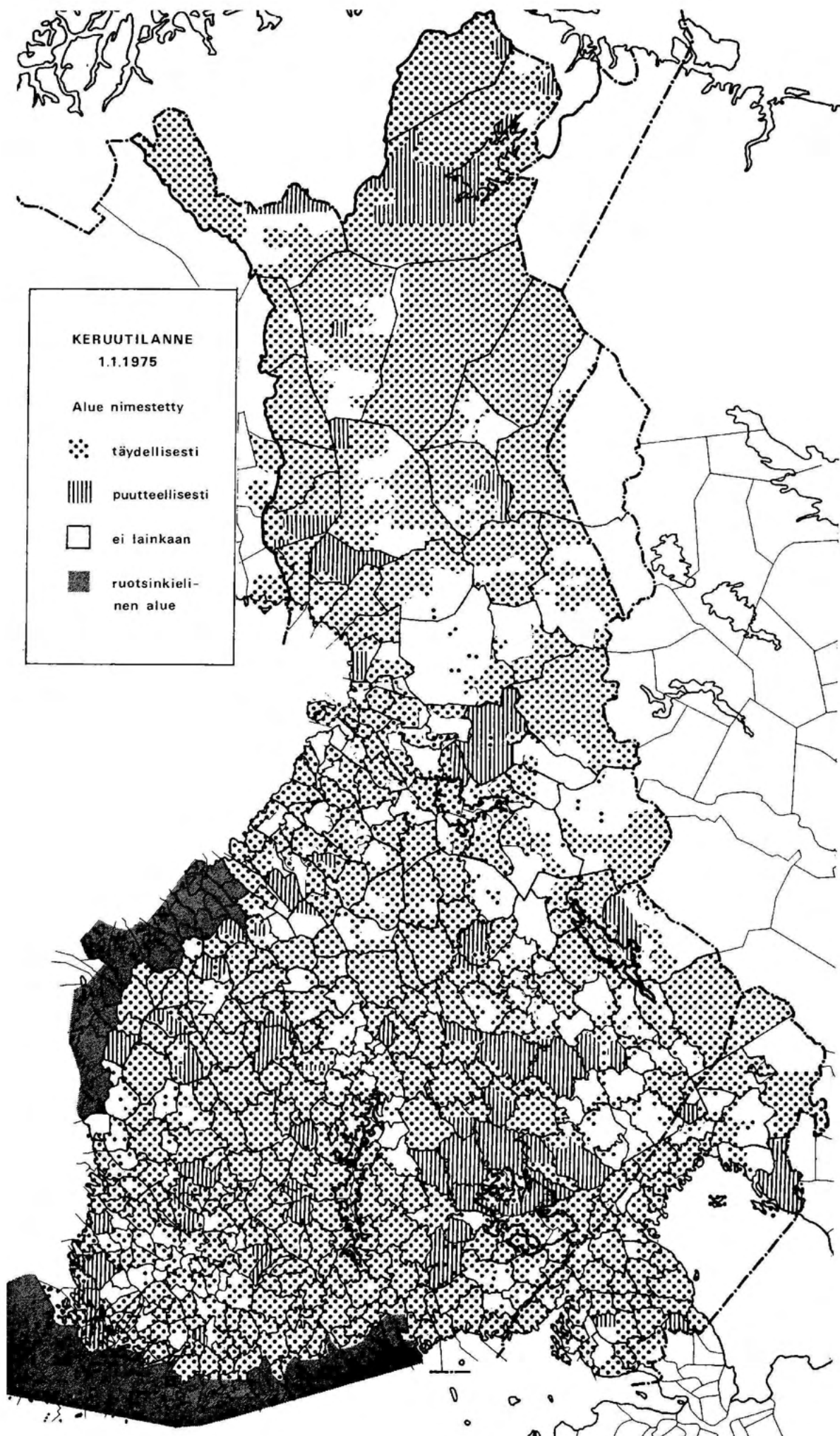
Arkiston johtajana toimii prof. Viljo Nissilä. Ennen häntä arkistohoidosta ovat vastanneet maist. Lyyli Rapola (v. 1934-58), toht. E.A. Tunkelo (1924-33) ja toht. Heikki Ojanen (1915-23). Arkistonjohtajan lisäksi Suomen nimiarkiston henkilöstöön kuuluvat arkistohoitajana maist. Eeva Maria Närhi, arkistosihteerinä maist. Anneli Räikkälä, jonka ollessa virasta vapaana tointa hoitaa nyt vanh. assistentti maist. Ritva Korhonen, sekä kand. Raija Bjarland, maist. Synnöve Federley, maist. Raija Miikkulainen, maist. Antti Scherbakoff, maist. Aino Sinisalo, kand. Mirja Suojakorpi, kand. Saara Welin ja maist. Aulikki Ylönen.

Suomen nimiarkiston säätiön toiminnan rahoittaa opetusministeriö. Yhden tilapäisen assistentin palkkauksen suorittaa maanmittaushallitus. Paikannimien keruustipendeiksi ovat varoja myöntäneet eri vuosina jotkut kunnat ja yksityiset järjestöt, joista tärkeimpinä mainittakoon erikseen Karjalaisen Kulttuurin Edistämissäätiö ja Sortavalan Tyttökouluseura ry.

Kokoelmat, kartasto, kirjasto

Paikannimikokoelmat

Pitäjittäiset paikannimikokoelmat, ns. peruskokoelmat, sisälsivät kuluvan vuoden alussa n. 1 900 000 nl (= nimilippua). Tähän mennessä on tallennettu lähes 4/5 arvioidusta koko paikannimimäärästä. Suhteellisen täydellisesti on tallen-

nettu suurimittakaavaisia karttoja paikannuksessa käyttäen 102 pitäjän nimistö ja pienimittakaavaisia karttoja käyttäen tai kartoitta 56 pitäjän nimistö; keruutyö on kesken 270 pitäjässä, joista 55:ssä työ on melkein päätöksessä ja 20:ssä vasta aivan alussa; 5 pitäjässä nimestystä ei ole vielä ollenkaan aloitettu. Kaksikielisten alueiden suomenkielistä nimistöä ja sekanimistöä on kerätty 17 pitäjästä. Nykyistä keruuti-lannetta kuvaa kartta. s. 35. Maamme rajojen ulkopuolelta on paikannimiainesta kertynyt Vermlannista, Länsipohjasta, Ruijasta, Vienasta, Aunuksesta, vepsäläisalueelta, Inkeristä ja Virosta. Lapinkielistä nimistöä on, paitsi Suomen Lapista, hiukan Ruijastakin.

Paikannimilipussa (kuva s. 37) on runsaasti tietoa: 1. Nimen kirjakielinen muoto, ns. normaaliasu eli hakuasu; 2. paikkakuntalaisten ääntämyksen mukainen nimiasu eli murreasu, jonka merkinnässä käytetään puolikarkeaa tarkekirjoitusta, sekä nimen taivutustiedot, erityisesti paikallisuuden ilmaisuissa käytettävät sijat; 3. paikan sijainnin selvitys pitäjän, kylän, mahdollisesti tilankin tarkkuudella sekä kartta-signumi (karttalehden numero, jos kokoelmaan liittyy useita lehtiä, koordinaatit, jotka ilmaisevat kartan ruudun, sekä itse paikan numero, joka merkitään karttaruutuun aloittaen joka ruudussa 1:stä ja jatkaen juoksevaa numerointia niin pitkään kuin kussakin ruudussa nimettyjä paikkoja riittää); 4. paikan lajin selite, esim. talo, järvi, metsittynyt aho. Selite jatkuu paikkaa ja nimeä luonnehtivilla tiedoilla, jotka usein ovat ainoalaatuista ensi käden lähdeaineistoa. Kokoelmien tietorikkauden merkitys kasvaa jatkuvasti: aikamme muutokset koskevat usein perusteellisesti niin asutusalueita kuin luonnonmaisemiakin - ajatellaanpa esimerkiksi vaikka vain mäet ja laaksot tasoittavia monikaistaisia moottoriteitä tai koko maiseman peittäviä allasalueita. Ilman nimestäjien muistiinpanoja jäisi tutkimus liiaksi teoreettisten arvelujen ja yleistyksien varaan. Myös paikkaan tai nimeen liittyvät uskomukset ja tarinat, viitteet tiedossa oleviin kirjallisiin lähteisiin, paikkakuntalaisilta saadut nimiin liittyvien appellatiivien selitykset (negatiivisetkin tiedot), paikan rinnakkaisnimet, maininta kartoissa tai muussa käytössä olevasta virheellisestä

Hakkarikivi

Saarijärvi
Irma Ollitervo
 hakkarkivi(h) 1973

Saarijärvi, Pyhäjärvi (9 27/74;
 kart.)

Suuri siirtolohkare keskellä suo-
 ta, vanha rajamerkki. Kiveen
 on hakattu paljon merkintöjä.
 Tätä nykyä kivi on kolmen pitäjän,
 Saarijärven, Kannonkosken ja
 Konginkankaan, rajapyykkinä.
 Eetu Hyvämäki (s. 1909) arveli, et-
 tä kivi on ollut jopa vanhojen
 heimorajojen merkki.

Eräluetteloissa mainitaan Kouvolan
 Pyhäjärven erämaan yhtenä raja-
 kohtana "Hakkarinkivi". (VSH
 s. 83.)

Nimetönlampi

nimetönlampi : nimettömällel-
 lamille : [ne sano tuota]
 nimettömäksilammiks (Veikko
 Sorvali, 1933)

Soini, valtionmaa pitäjän itä-
 osassa (3: 8K1 - 4: 8A3)

Pieni lampi Ryöstejärven kaakkois-
 kulmalla (Viljo Viirumäki, 1929);
 kartassa virheellisesti Koiralam-
 pi. Lammin kaakkoispuolella kan-
 gasmetsä nimetönkangas : nimettö-
mästäkankästä (4: 8A 4); kartas-
 sa virheellisesti Multanyppäleen-
 kangas (Sulo Viirumäki, 1927).

Soini

Ritvo Korhonen
 1971

Vehkasuppa

vehka/suppa : -supas

Asikkala, Salo, Ylä-Pietilä
 (3: 32/93 15)

Kaisa-Liisan ahon itäpuolella
 sijaitseva suuri kuoppa, jossa
 kasvaa vehkaa. (< Hemmi Nurminen,
 s. 1902).

suppa appell. = 'jääkauden sora-
 harjuihin muovaama suuri kuoppa,
 jonka halkaisija voi olla useita
 kymmeniä metriä.'

Asikkala
Tarmo Salonen
 1969

Vanhanmiehenniitty

van^ahammiehenniitty : -nitulla ~
 -nitula

(nyk. jo tav. nitti)

Pertunmaa, Vastamäki, Laviämäki
 (III : 15I 7)

Luonnonniitty, joka on saanut
 nimensä siitä, että "on ollut
 joku van^aha mies aikonnā joka
 tek heinä sītä."

Niityn rinn.-nimi on lavi^jan-
nitti ~ -nitti.

Pertunmaa
Aino Sinisalo
 1960

nimiasusta sekä nimioppaiden nimet kuuluvat seliteosaan. Koulutettujen kerääjien paikannimikokoelmiin kuuluu karttojen lisäksi liitteenä keruukertomus, joka antaa kokoelman käyttäjälle tarpeellisia taustatietoja.

Eri aikoina on käytetty erikokoisia nimilippuja ja tietojen esittämisjärjestys on hiukan vaihdellut, mutta periaatteellisesti tavoitteet ovat olleet alun pitäen samat. Yleisesti ottaen vanhimmat kokoelmat ovat jonkin verran niukempia tiedoiltaan kuin uudemmat. Vanhoihin kokoelmiin ei liioin liity karttoja.

Pitäjänkokoelmat on jouduttu ryhmittämään kolmeen osastoon eriaikaisten nimilippujen erikokoisuuden takia. Laajin ja edelleen kasvava ns. ykköskokoelma käsittää pääasiallisesti vuoden 1944 jälkeen kerätyn materiaalin, n. 1 540 000 nimilippua. Hiukan vanhempi, ns. kakkoskokoelma, on koottu vuosina 1941-44, ja siinä on noin 110 000 nimilippua, suurin osa Karjalan paikannimikilpailussa v. 1941 tullutta aineesta. Vanhimmat, pääasiallisesti ennen vuotta 1941 kerätyt kokoelmat on si-dottu kirjoiksi. Tässä ns. kolmoskokoelmassa on noin 250 000 nimilippua.

Pitäjänkokoelmien lisäksi on muutamia erikoiskokoelmia, joista huomattavimmat ovat O.A.F. Lönnbohmin kokoelmat - oikeastaan vuosisadan vaihteessa suunnitellun paikannimisanakirjan käsikirjoitus -, A.V. Koskimiehen kokoelmat, yli-ins. A.A. Gustafsonin keräelmät sekä Suomen Muinaismuistoyhdistyksen, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran, Hämmäläis-osakunnan ja pääesikunnan topografikunnan deponoimat kokoelmat.

Aakkosellinen yleiskokoelma, johon tulee ajan mittaan kserokopioina liitettäväksi pitäjittäisestä peruskokoelmasta koko ykköskokoelma, käsitti 1975-vuoden alussa n. 937 000 nimilippua. Käyttökuntoon järjestettynä kopioidusta aineksesta on n. 534 000 nl. Kopioitaessa on samalla otettu kopio myös käänteiskokoelmaa varten: tämä aines on vielä kokonaan järjestämättä. Vanha, aakkosellinen yleishakemisto sisältää n. 255 000 korttia, joissa on n. 626 000 nl:n hakuasu ja viite vastaavaan pitäjänkokoelmaan. Hakemistoon on merkitty koko kakkos- ja kolmoskokoelma sekä 72 ykköskokoelmaan kuuluvaa pitäjänkokoelmaa. Toisiaan täydentävät yleiskokoelma ja -hakemis-

to sisältävät suunnilleen 3/4 arkiston nykyisistä pitäjänko-koelmista.

Karttasignummin mukaista nimihakemistoa ei valitettavasti vielä ole.

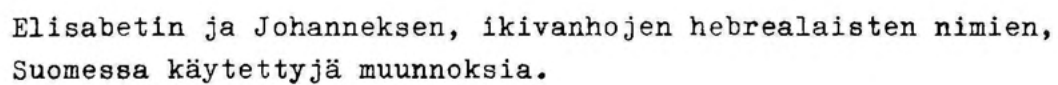
Asiakirjanimikokoelmat

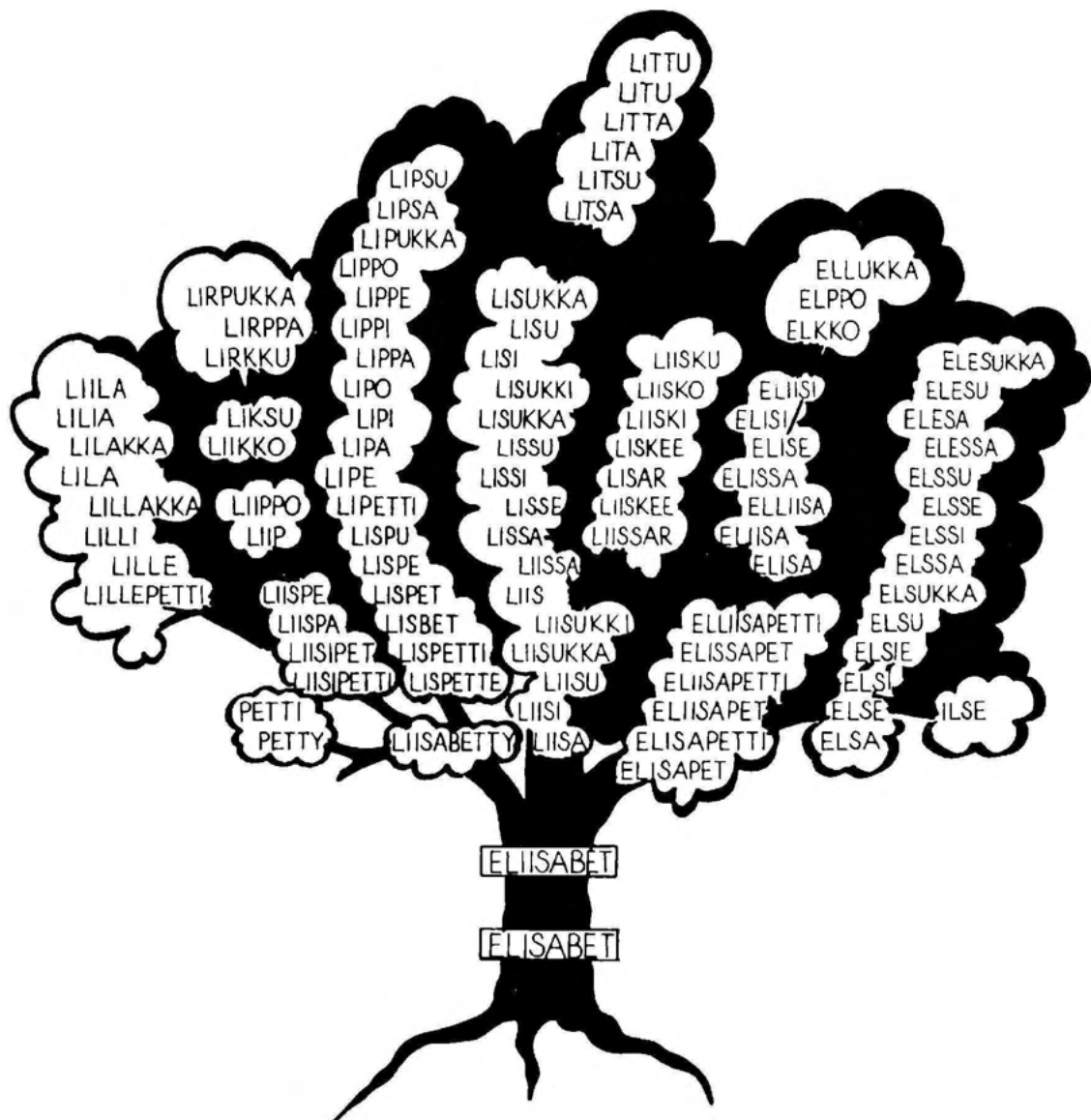
Tieteellisten seurain Paikannimikomitean v. 1909 aloittamaa keskiajan ja 1500-luvun asiakirjojen nimien poimintaa jatkaa (v:sta 1958 alkaen) Suomen nimiarkisto. Komitea sai painettuna julkaistuksi Uttamaata ja Ahvenanmaata koskevan aineksen (Greta Hausen, Nylands ortnamn, deras former och förekomst till år 1600, I osa 1920, II 1922, III 1924 ja Greta Hausen, Ålands ortnamn, deras former och förekomst till år 1600, 1927). Nimiarkistossa ovat käyttökunnossa Varsinais-Suomen kokoelma n. 75 000 nl, Satakunnan kokoelma n. 50 000 nl, Käkisalmen Karjala n. 60 000 nl sekä Etelä-Savosta n. 23 700 nl käsittävä kokoelma. Työ jatkuu vielä Etelä-Savon osalta. Valmistumaisillaan on Viipurin läänin kokoelma. Vanhoista venäjänkielisistä asiakirjoista (v:lta 1100-1700) poimittua suomalaista ja karjalaista nimiainesta on käyttökunnossa n. 9 200 nl.¹

Henkilönnimikokoelmat

Etunimiä ja niiden muunnoksia sekä lempi- ja haukkumanimiä sisältävät, käyttökunnossa olevat kokoelmat käsittävät n. 74 500 nl. Pääosa aineistosta on kertynyt v. 1958 järjestetysssä yleisessä puhuttelunimien keruukilpailussa. Kansanomaisten puhuttelunimien monivivahteisuutta havainnollistaa kuva s.40-41. Erillisistä henkilönnimikokoelmista mainittakoon A.V. Koskimiehen keräelmät, n. 5 800 nl (kokoelma sisältää myös paikanimiä), T.I. Itkosen lähinnä kirjallisista lähteistä poimimia lappalaisia henkilönnimiä n. 1 800 nl sekä entisen Jaakkiman

¹Valtionarkistossa on käytettävissä myös 1600-luvun nimiaineistoa, joka on poimittu tuomiokirjojen kortitustyön yhteydessä. Poiminnat sisältävät n. 37 800 lippua paikan- ja henkilönnimistöä; ne kuuluvat Valtionarkiston kokoelmiin.

ja Lumivaaran asukkaille v. 1968 järjestetyn etunimitiedustelun tulokset n. 2 300 nl.

Nimivuonna 1972 järjestetyissä kilpakeruissa tuli yhteensä n. 260 000 nimilippua, mikä aines on vielä kokonaan käsittelemättä. Lisäksi nimiarkistossa on Postipankin lahjoittama etunimiaines, n. 56 000 tietokonekorttia, joka sisältää v. 1954-68 syntyneiden lasten etunimiä sekä tämän aineiston perusteella tehdyt laskelmat eri ikäryhmien ja alueiden suosituimpien etunimien jakaumasta.

Aakkosellinen sukunimiluettelo sisältää keväällä 1970 Suomessa käytössä olleet sukunimet, n. 76 000 nimiasua, ja tiedon nimenhaltijain määrästä. Samat tiedot on luetteloitu myös yleisyysjärjestyksen ja takaperoisen aakkosjärjestyksen mukaisesti.

Kartasto

Nimiarkiston kartastossa on n. 13 000 karttalehteä, n. 1 000 karttapiirrosta, n. 230 meri- ja ilmakuvakarttaa. Suunnilleen puolet kartoista liittyy pitäjänkokoelmiin, puolet on karttasarjoina karttatyyppeiden ja lehtijaon mukaan järjestettyjä. Vanhinta ainesta edustavat Hermelinin kartat v:lta 1798 ja 1799.

Kirjasto

Kirjastoon on pyritty hankkimaan tärkeintä onomastista kirjallisuutta ja onomastikkojen tarvitsemaa käsikirjallisuutta. Varojen puutteen vuoksi kirjastoa ei ole voitu juuri systemaattisesti kartuttaa. Siihen kuuluu nyt n. 1 350 nidosta ja 830 eripainosta. Nimistöaiheisia laudatur- ja lissensiaatintöitä on yhteensä 83.

Kokoelmien säilymisen turvaamiseksi ja Turun ja Jyväskylän yliopiston tutkimusmahdollisuuksien parantamiseksi mikrofilmattiin 1960-luvun alkupuolella koko kakkos- ja kolmoskoelma sekä ykköskokoelmasta tuolloin suhteellisen täydellisesti kerättyjen pitäjien kokoelmat, yhteensä n. 516 000 nimilippua. Samalla mikrofilmattiin vuoden 1965 loppuun mennessä val-

mistuneet paikannimiaihteiset laudaturtyöt.

Toiminta

Nimistön keruu

Tieteellisten seurain paikannimitoimikunnan ensimmäisiä tehtäviä oli keruusuunnitelman ja -ohjeen laadinta. Keräys päätettiin kohdistaa kaikkiin Suomen ja sen lähiseutujen suomenkielisiin paikannimiin. Ensimmäisen keruuohjeen laati Suomalais-ugrilaisen Seuran aikaisemmin julkaisemien ohjeiden pohjalta toht. Väinö Voionmaa v. 1915, ja se olikin hiukan täydennettynä kerääjien käytössä aina vuoteen 1961, jolloin ilmestyi Terho Itkosen nykyaikainen opaskirjanen "Nimestäjän opas". Samana vuonna saatiin käyttöön kansankerääjiä varten Viljo Nissilän kirjoittama opas "Luovutetun Karjalan paikannimiä keräämään". Kerääjien neuvoksi julkaistiin muutamia ensimmäisistä keräelmistä painettuna: Niilo Kallion Uskelan nimistö ilmestyi Kotiseudussa 1919, ja erillisinä kirjoina ilmestyivät Jenny Montin-Tallgrenin ja A.M. Tallgrenin "Maarian pitäjän paikannimet I" v. 1918, Aulis V. Könösen "Pälkjärven paikannimet" 1921, Martti Westerholmin "Mikkelin pitäjän asumusten nimet" 1929 sekä Kaisu Blomin "Nakkilan pitäjän kylien ja asumusten nimet" 1929. - Nykyisten ohjeiden mukaan tehdyn nimilipun sisältö on selvitetty edellä.

Paikannimien keräyksessä on alusta alkaen käytetty pääasiallisesti koulutettua työvoimaa. Nimestäjät ovat olleet filosofian tai humanististen tieteiden kandidaatteja ja opinnoissaan hyvin edistyneitä ylioppilaita. Taloussyistä - työ on rahoitettu kokonaan valtion ja eräiden yksityisten seurojen ja kuntien myöntämillä avustuksilla - ei toiminnan alkuaikoina voitu lähettää vuosittain paria kolmea kerääjää enempää. Tallennusta ovat hidastaneet myös sota-ajat, jolloin keräys on ymmärrettävästi tyrehtynyt miltei kokonaan. Viime vuosina on tallennustyöhön voitu kiinnittää vuosittain 40 - 60 kerääjää. Stipendiaattikerääjien työaika on vaihdellut yleensä puolesta kah-

teen kuukauteen, ja kuukauden työtavoitteena on nykyisin 600 - 700 lippua käsittävä ohjeiden mukaan kerätty kokoelma. Vuonna 1974 nimiarkisto sai ensi kertaa kiinnitetyksi pitkäaikaisen, kuusi kuukautta työskennelleen nimestäjän. Näyttää siltä, että keruun saaminen päätökseen 1980-luvun alkuvuosina, mitä on pidetty vähimmäistavoitteena jo parikymmentä vuotta, vaatisi vuosittain kahden kolmen pitkäaikaisen nimestäjän kiinnittämistä ja lyhyempiaikaisten nimestäjien määrän lisäämistä 70 - 80:een.

Nimiarkistoa kartuttaneiden stipendiaattikerääjien määrä nousee yli 500:n, ja useimmat kerääjistä ovat työskennelleet monena kesänä. Suurimmat nimestystulokset ovat Viljo Nissilän noin 63 000 lippua pääasiallisesti Karjalan nimistöä - tulos on tietävästi alallaan maailmanennätys -, Arvo Lopmeren (aik. Meri) 16 800 lippua Varsinais-Suomen nimistöä, Raija Bjarlandin 15 300 lippua Suonenjoen ja Luoteis-Laatokan Karjalan nimistöä, Oskari Kuitusen 14 000 lippua Kangasniemen nimistöä (arkiston laajin yhden pitäjän nimikokoelma), Mauno Remeksen 13 400 lippua Iisalmen ja Vieremän nimistöä, Ritva Korhosen 12 900 lippua Alajärven, Perhon, Lehtimäen ja Soinin nimistöä, Jussi Rainion 11 400 lippua Heinolan ja Keuruun - Multian seudun nimistöä, Ritva Liisa Pitkäsen 10 200 lippua Kymenlaakson, Suomenlahden saarten, Länsi-Uudenmaan ja Turun saariston pitäjien nimistöä sekä Terho Itkosen 10 000 lippua Päijät-Hämeen ja Helsingin seudun nimistöä.

Aiemmin kerääjät yleensä saattoivat valita haluamansa keruualueen, joka useimmiten oli kerääjän kotipitäjä, mutta nyt, keruun edistyttyä pitemmälle, eivät valinnan mahdollisuudet ole enää yhtä suuret. Toivottavinta ja onneksi tavallista on, että kerääjä jatkaa työtään, kunnes koko pitävä tulee nimestetyksi. Toinen suosittu keruukäytäntö on ollut usean kerääjän samanaikainen työskentely samassa pitäjässä. Tämä menettely on sopinut erityisesti ylioppilasosakuntien kotiseuduntutkimusretkille, joita järjestettiin vielä 1960-luvun jälkipuoliskollakin.

Nimiarkiston kokoelmia ovat kartuttaneet myös suomen kielten opiskelijat, jotka voivat suorittaa opintovaatimuksiinsa kuuluvan kenttätöön esimerkiksi paikannimiä keräämällä. Helsingin yliopistossa valmistuu opintoharjoitelmia nimistön alalta

vuosittain keskimäärin 25. Nimistöaiheisia harjoitustöitä tehdään myös Turun, Oulun, Jyväskylän ja Tampereen yliopistoissa sekä Joensuun korkeakoulussa. Kaikkien keruualueiden koordinointi kuuluu nimiarkiston tehtäviin. Myös näihin laitoksiin kertyvät nimikeräelmät - vuosittain valmistuu yhteensä keskimäärin 30 - saadaan alkuperäisinä tai kopioina nimiarkistoon, joka palvelee yleisvaltakunnallisena keskusarkistona. Nimistöaiheiset opintoharjoitukset ovat tärkeitä, paitsi keruun välittömän edistämisen kannalta, myös siksi, että näin saadaan koulutetuksi jatkuvasti uutta työvoimaa pitempiaikaisiksi kerääjiksi.

Nimestäjät kulkevat keruualueellaan talosta taloon koettaen haastatella jokaista seudun vanhaa kanta-asukasta. Haastattelussa nimestäjä yrittää saada muistutelluksi kaikki käytössä olevat ja jo ehkä käytöstä jääneet mutta vielä muistettavat nimet. Jokaisesta nimestä hän joutuu sitten tekemään useita kysymyksiä saadakseen kaiken nimilippuun tarvittavan tiedon talteen.

Suurta vaikeutta on nykyään hyvin murretta taitavien nimestarien löytämisessä. Väestön siirtyminen maalta asutuskeskuksiin ja vanhan agraariyhteiskunnan nopea teollistuminen ja urbaanistuminen hävittävät muistinvaraista paikannimistöä uhkaavan nopeasti. Kerääjillä on työssä apunaan kartta (mittakaava yleensä 1:20 000), johon kaikki nimet paikannetaan. Paikannimien keskimääräinen tiheys Etelä- ja Keski-Suomessa on 5 - 15 yhtä neliökilometriä kohti. Pohjois-Suomessa ja Lapissa, jossa asutus on harvaa ja maasto suurpiirteisempää, nimiä on huomattavasti harvemmassa.

Koulutettujen kerääjien lisäksi nimiarkiston paikannimikokoelmia ovat kartuttaneet harrastajakerääjät, jotka ovat kunnostautuneet erityisesti yleisölle järjestetyissä keruukilpailuissa. Ensimmäinen kilpailu järjestettiin v. 1941 luovutetun Karjalan nimistön pelastamiseksi unohdukselta. Tulosta voidaan pitää hyvänä: nimiaineistoa kertyi 537:n kilpailuun osaaottaneen lähettämänä noin 40 000 nimilippua, mikä määrä miltei kaksinkertaistui arkistokuntoon muokattaessa. Vuosien 1946 ja 1947-48 kilpailuihin, jotka nekin kohdistuivat luovutetun Karjalan paikannimiin, ei osanotto ollut niin innokasta kuin en-

simmäiseen. Yhteensä niissä kertyi arkistoon noin 13 000 nimilippua. Suunnilleen samaan lopputulokseen (noin 12 500) päästiin viimeksi v. 1958-59 järjestetyssä Karjalan nimien keruukilpailussa. V. 1958 pantiin toimeen myös Inkerin nimien kilpakeruu. Tulos oli noin 2 700 nimilippua.

Eräät pitäjäseurat ja kotiseutuyhdistykset ovat yhteistoimin nimiarkiston kanssa järjestäneet alueensa nimistön talentamiseksi keruukilpailuja, joissa kertynyt aines on luovutettu nimiarkistoon. Suur-Hollolan kotiseutuyhdistyksen järjestämässä kilpailussa v. 1965 kertyi n. 2 700 nl, Vpl. Pyhäjärven v. 1969 n. 2 000 nl, Punkaharju-seuran v. 1970 n. 2 200 nl ja Uudenkirkon pitäjäseuran v. 1974 n. 1 600 nl.

Kilpailujen, varsinkin Karjalan ja Inkerin nimien keruukilpailujen, tuloksia on pidettävä arvossa erityisesti siksi, että kyseessä on saavuttamattomiin nopeasti vaipuva nimiperinne, joka elää täysin muistinvaraisena vailla jokapäiväisen käytön tukea. Ymmärrettävästi tällaiset harrastajien keräykset aniharvoin täyttävät ne keräyksen systemaattisuuden, murteen merkitsemisen tarkkuuden ja monipuolisten asiaselitysten vaatimukset, mitä tieteellisiltä nimikokoelmilta edellytetään. Mutta puutteellisinkin keräelmät tarjoavat tutkimukselle korvaamattoman arvokasta vertailumateriaalia.

Keruukilpailujen avulla on koottu lähes kaikki arkiston etu-, puhuttelu-, lempi- ja haukkumanimiaineisto. Ensimmäinen kansanomaista henkilönnimiainesta koskeva kilpakeruu pantiin toimeen keväällä 1958. Lyhyestä kilpailuajasta huolimatta saavutettiin mainio tulos, noin 50 000 nimilippua, josta arkistokuntoon muokattaessa kasvoi viitelippuineen n. 74 500 nl käsittävä kokoelma. "Nimivuonna" 1972 järjestettiin kaksi kilpailua, toinen koululaisille, toinen kaikille. Koululaiskilpailun 888 osanottajan lähettämää henkilönnimiainesta kertyi n. 185 000 nl. Innostuneen vastaanoton sai myös yleinen kilpakehotus, jota noudattaen 790 osanottajaa toimitti arkistoon n. 75 000 lippua erilaista henkilönnimiainesta. Kilpailujen tulokset odottavat vielä arkistokuntoon muokkaamista.

Arkistotyöt

Nimiarkiston jokapäiväiseen työhön kuuluu uusien kokoelmien arkistointi, kokoelmien kopiointi ja järjestely, kilpalymp. harrastajakerääjien luovuttaman aineksen muokkaus arkistokuntoon, opiskelijain ja tutkijain opastaminen kokoelmien käytössä, nimestäjien koulutus ja muut keräykseen kuuluvat tehtävät, suunnittelu ja valvonta, eri yliopistojen nimistöaiheisten harjoitustöiden koordinointi jne. Tekeillä on tutkimuksissa käsiteltyjen nimien hakemisto ja merkittävimpien asutuksen paikallissijojen käyttöä selvittävän luettelon laadinta. Vanhojen asiakirjanimien poiminta jatkuu Valtionarkiston lähteistä, samoin suomalaisen ja karjalaisen nimiaineksen poiminta vanhoista venäjänkielisistä asiakirjoista.

Nimistönhuolto

Nimiarkiston toinen toiminnanhaara suuntautuu käytännön elämän palveluun. Nimistönhuoltoa ja -suunnittelua koskevia palveluja pyydetään arkistolta jatkuvasti enenevässä määrin.

Maanmittaushallituksen ja pääesikunnan topografikunnan laatimien karttojen nimistöä on jaoksen toimesta tarkastettu jo vuodesta 1945 lähtien, mutta säännölliseksi tarkistustyö on tullut v. 1959. Nykyisin maanmittaushallituksen ja topografikunnan valmistamien karttojen korjausvedokset tarkastetaan nimiarkistossa nimi nimeltä kokoelmatietoihin verraten ja tehdään virheellisistä nimistä korjausluettelo. Vuodesta 1959 on tarkistettu kaikkiaan noin 3 200 karttalehden nimistö eli n. 896 000 nimeä. Työn rahoittaa maanmittaushallitus.

Karttanimistön tarkistuksen lisäksi nimistönhuoltotehtäviin kuuluu lausuntojen ja suositusten antaminen julkikäyttöön otettavista paikannimistä. Lausuntojen antaminen perustuu eduskunnan v. 1957 esittämään toivomukseen, että eri hallinnolliset virastot kuulisivat nimikysymyksiä ratkaistaessa asiantuntijaelimenä Sanakirjasäätiön nimistöjaoksen, nykyisen Suomen nimiarkiston kannan. Eduskunnan toivomusta on vitkalleen ruvettu noudattamaan eri tahoilla, mutta nyttemmin lausuntojen ja suositusten pyytäminen on tullut yleisemmäksi. 1974-vuonna

nimiarkisto vastasi 178:aan yhteensä 372:ta nimeä koskevaan tiedusteluun (v. 1973 tiedusteluja oli 139 ja ne koskivat 273:a nimeä). Vuodesta 1960 alkaen on vastattu n. 1 800:aan yhteensä 5 500:tä nimeä koskevaan tiedusteluun, jotka ovat tulleet enimmäkseen eri keskusvirastoilta (maanmittaus-, rautatie-, posti- ja lennätin-, tie- ja vesirakennus- sekä tullihallitukselta), kunnallisilta ja seurakunnallisilta elimiltä, tutkimuslaitoksilta, sanomalehdiltä, Yleisradiolta jne.

Suosittelavien nimiasujen vakiinnuttamiseksi nimiarkisto on pyrkinyt sopimaan eräiden merkittävien hakuteosten nimistön ennakkotarkistuksesta. Suomalaisen kielialueen etnologinen paikannimihakemisto, *Studia Fennica* 15, tarkistettiin nimiarkistossa Suomen, Inkerin, Länsipohjan, Ruijan ja Kuolan osalta, ja Itä-Karjalan osuus muokattiin kokonaan uudelleen. WSOY:n julkaiseman Suomenmaa-teoksen paikannimet tarkastetaan ja korjataan nimiarkiston tietojen perusteella. Yhteistyössä Suomen Maantieteellisen Seuran ja Suomen Akatemian kielilautakunnan kanssa nimiarkistossa laadittiin ulkomaisten sovinnaismien luettelo, joka julkaistiin Terran paikannimimeronaa 1969 (*Terra* 81:2).

Perinteellisen paikannimistömme turvaamiseksi Sanakirjaisäätön nimistöjaos teki v. 1962 opetusministeriölle esityksen nimistönsuojelulain valmistuttamisesta. Esitys ei johtanut tulokseen. Sittemmin on Suomen nimiarkiston säätiö useaan otteeseen tähdentänyt yhtenäisen nimilain aikaansaamisen tarpeellisuutta. Voimassa olevat suku- ja etunimilait kaipaavat uudistamista; sukunimilain uudistaminen onkin jo vireillä. Huonoimassa jamassa on paikannimiä koskeva lainsäädäntö: paikannimiä koskevat viralliset säädökset ovat hajallaan eri yhteyksissä ja ne ovat nykyoloissa käyneet riittämättömiksi.

Nimistönsuunnitteluun, joka kaupungistuvassa yhteiskunnassamme on tullut yhä tarpeellisemmaksi, on viime vuosina pyydetty nimiarkiston apua eri puolilta maata. Monet kaupungit ja kunnat ovat kopioittaneet alueensa nimikokoelmat saadakseen perinteistä nimistöä kaavanimistön rungoksi. Periaatteellisia nimisuunnitelmiin liittyviä kysymyksiä ja yksittäisiä nimiä koskevia tiedusteluja tulee arkistoon käsiteltäväksi; niihin pyritään antamaan suosituksia ja ohjeita käytettävissä olevien mahdollisuuksien mukaan. Työvoiman niukkuus ei

kuitenkaan riitä paljon aikaa vievien tutkimusten ja selvitysten tekoon. Nimiarkisto toivookin, että nimistön suunnitteluun saataisiin - ainakin suurissa kaupungeissa - nimistökoulutuksen saanut päätoiminen virkamies, nimistösihteeri. Vantaalla tällainen virkamies on ollut v:sta 1970 lähtien ja Espoossa v:sta 1974. Pienemmät kaupungit ja kunnat voisivat kiinnittää yhteisen - vaikka kuntainliittojen palkkaaman - asiantuntijan kaavanimistön suunnitteluun ja yleensä nimistönhuoltoon.

Kansainvälinen yhteistyö

Nimistö on kansainvälistä kieliainesta. Kansainvälisyys kuuluu olennaisesti nimistöntutkimuksen piirteisiin, onpa nimistönhuoltokin saanut maailmanlaajuiset yhteytensä.

Nimistöntutkimuksen kansainväliseen komiteaan I.C.O.S:ään (International Committee of Onomastic Sciences) on v:sta 1952 alkaen kuulunut arkistonjohtaja prof. Nissilä. Komitean alaisena toimii Belgiassa onomastiikan kansainvälinen keskus, jonka aikakauskirjassa Onomassa julkaistavan onomastisen bibliografian Suomen osuus tehdään nimiarkistossa.

Pohjoismaisten nimistöntutkijain yhteistyö on viime vuosina huomattavasti vilkastunut. V. 1971 perustettu yhteistyöelin NORNA järjestää vuosittain eri maissa symposiumeja, joissa keskitytään johonkin määräteemaan kullakin kerralla. Vuoden 1975 huhtikuussa Suomessa kokoontuneen neljännen symposiumin teemana oli "Paikannimet ja yhteiskunta". Kokeiluvaiheessa on NORNA:n piirissä kehitelty yhteinen suunnitelma ATK-menetelmien soveltamiseksi arkisto- ja tutkimustyöhön. Tiedotetta "NORNA-rapporter" on tähän mennessä ehtinyt ilmestyä viisi vihkosta.

Kansainvälisiä nimistönhuoltoon kuuluvia kysymyksiä on käsitelty kahdessa suuressa YK:n talous- ja sosiaalineuvoston järjestämässä konferenssissa, joista ensimmäinen oli v. 1967 Genevessä ja toinen v. 1972 Lontoossa. Konferenssien ydinasiana on ollut paikannimien normaalistaminen, mutta pohdittavaksi on tullut tietysti monia muita nimikäytänteeseen kuuluvia perusasioita, eri kirjoitusjärjestelmää käyttävien kielten nimien translitterointi, kehitysmaiden nimiongelmät ym.

Geneven konferenssi suositti mm., että jokaiseen maahan perustettaisiin nimilautakunta, joka olisi virallinen sen maan paikannimien kansallisesta ja kansainvälisestä normaa- listamisesta huolehtiva elin. Lautakunnan tehtäviin kuuluisi kansallisen nimihakemiston laadinta ja ajan tasalla pitäminen. Suosituksen mukaan tehtiin opetusministeriölle pian Geneven konferenssin jälkeen esitys tällaisen nimilautakunnan perus- tamisesta Suomeen, mutta ehdotus ei ole vielä toteutunut. Vii- västymisen syynä lienevät - ainakin osittain - samoista ajoin vireillä olleet kansallisten kielten tutkimuslaitosten uudel- leen organisointia koskevat suunnitelmat.

Suomen nimiarkiston työhön liittyy Lontoon konferenssin suositukseen kuuluva maininta, jonka mukaan kehitysmaiden ni- mistöasioihin perehdytettäviä stipendiaatteja tulisi ohjata koulutettavaksi mm. Suomeen. Syksyllä 1973 käytti kaksi tanza- nialaista stipendiaattia osan kahden kuukauden pituisesta Suo- messa-oloajastaan perehtyäkseen nimiarkiston toimintaan.

Lyhytaikaisia ulkomaisia vieraita, tutkijoita ja asian- harrastajia, joukossa myös kehitysmaiden edustajia, on viime aikoina käynyt tutustumassa arkistoon tai työskennellyt siel- lä vuosittain jopa 50 - 60.

MUOTO-OPIN ARKISTO

Muoto-opin tutkimus on pitkään ollut suomen kielen keskeisistä tutkimusaloista melko syrjässä. Kiinnostusta muoto-opin ongelmien ratkontaan olisi varmaan ollut, mutta saatavissa olevan lähdeaineiston hajanaisuus, epäyhtenäisyys ja puutteellisuus on suuresti vaikeuttanut tutkimusta. Muoto-opin tutkijan kannalta käyttökelpoista aineistoa sisältyy melkoisesti viime vuosisadalla varsinkin Suomi-kirjassa julkaistuihin pitäjänmurteiden tai suppeiden murrealueiden pikku katsauksiin. Vuosisadan vaihteen tienoilla tämän tutkimustyyppin kuitenkin syrjäytti uusi tutkimuslaji, äännehistoriallinen monografia, joka erityisesti murremaantieteestä ja fonologiasta saamiensa virikkeiden ansiosta on säilynyt elinkyisenä yhä nykyäänkin. Äännehistoriallisen tutkimuksen dispositio ei ole muoto-opin esityksen kannalta kuitenkaan paras mahdollinen; etenkin vuosisadan alkupuolella noudatettu ahtaasti äänneopillinen jäsentely pirstoi usean muoto-opillisen ilmiön esityksen, ja keskeistä morfologista aineistoa saattoi dispositioon sopimattomana jäädä kokonaan mainitsemattakin. Tosin on osoittautunut tarkoituksenmukaiseksi rakentaa äännehistoriallisetkin esitykset paikoin muotoryhmittäisen jaon pohjalle, mutta vain osittain ne ovat pystyneet korvaamaan morfologisin tavoittein järjestetyn perusmateriaalin puutteen. Tätä puutetta eivät ole korvanneet myöskään murretekstit tai Sana-kirjasäätiön sanastokokoelmat; lisääaineiston etsiminen niistä antaa useimmissa muoto-opin erityiskysymyksissä vaivaan nähdä suhteettoman niukan tuloksen.

Ensimmäisen kerran tähdennettiin suomen kansankielen muoto-opillisten ainesten kenttätutkimuksen ja arkistoinnin tarpeellisuutta ja kiireellisyyttä julkisesti v. 1965 ilmestyneessä "Kansallisten tieteiden kehittämisohjelmassa 1966 - 1980", ja siinä myös hahmoteltiin suunnitelma tilanteen korjaamiseksi. Kun valtio keväällä 1967 rupesi kansleri Paavo Rivilan aloitteesta tukemaan pitkäaikaisia ryhmätyöhankkeita erityisin tutkimussopimuksin, voitiin panna alulle myös kansankielen muoto- ja lauseopillisten ainesten kenttätutkimus- ja ar-

kistointityö. Ensimmäisten, nelivuotiskaudeksi 1.6.1967 - 31.5.1971 solmittujen tutkimussopimusten joukossa oli helsinkiläis-turkulais-jyväskyläläisen tutkijaryhmän kesken tehty sopimus, jonka alana oli suomen kansankielen muoto- ja lauseopillisten aineiden kenttätutkimus ja arkistointi. Käytännössä tutkijaryhmän työala jaettiin siten, että muoto-opin osuus keskitettiin Helsingin ja eräiltä osin Jyväskylän yliopiston suomen kielen laitokseen, lauseopin osuus Turun yliopiston suomen kielen laitokseen.

Tutkimussopimuksen pohjana oli 15-vuotissuunnitelma, joka tähtäsi muoto-opin osalta siihen, että tuossa ajassa ehdittäisiin hankkia n. 150 - 200:sta suomen pitäjänmurteesta kenttätutkimukseen perustuvat systemaattiset muoto-opin selvitykset. Neljä vuotta kestäneenä tutkimussopimuskautena saatiin tästä tavoitteesta saavutetuksi noin neljännes, mikä vastasi alkuperäistä suunnitelmaa. Valitettavasti sopimusta ei saatu uusituksi, ja lupaavasti alkuun lähteneen keruutyön tahti hidastui heti sopimuskauden päätyttyä. Valtion humanistinen toimikunta on työtä kyllä koettanut tukea, mutta reaaliarvoltaan tuki on vuosi vuodelta pienentynyt, eikä alkuperäisen suunnitelman aikataulussa ole viime vuosina enää pysytty. Välttämättömistäkin menoista tinkimällä ja keskittämällä kaikki hankkeeseen myönnettyt varat ensisijaiseksi katsottuun kenttätutkimukseen on tutkimussopimuskauden jälkeisten vuosien keruuvauhti saatu pysymään noin puolessa 15-vuotissuunnitelmassa esitetystä.

Kansankielen muoto-opin kenttätutkimus- ja arkistointityön suunnittelijana ja johtajana on toiminut alusta lähtien prof. Terho Itkonen, apunaan jyväskyläläisen keruuyksikön osalta prof. Heikki Leskinen. Keruu- ja arkistointityön assistentteina ovat olleet vuoteen 1971 saakka maisteri Tapani Lehtinen ja lisensiaatti Heikki Paunonen ja vuodesta 1972 lähtien Helsingin yliopiston assistentit Kaisu Juusela ja Raija Lehtinen.

Aineiston pääosa pyritään alkuperäisen suunnitelman mukaan hankkimaan kenttätutkimuksen avulla. Tähänastiset keruukokemukset ovat varsin hyvät, vaikka vanhan paikallismurteen sa puhtaana säilyttäneiden kielenoppaiden löytäminen alkaakin olla vaivan takana. Kenttäkeruun kiireellinen loppuun saatta-

minen olisikin ensisijaista, ennen kuin yleiskielen tasoittava vaikutus kokonaan hävittää murteiden alkuperäiset muoto-opilliset järjestelmät.

Kenttäkeruun ja arkiston systemoinnin avuksi ilmestyi keväällä 1967 prof. Terho Itkosen laatima 115-sivuinen moniste "Kansankielen muoto-opin keruuhjelma" sekä sen täydennykseksi keväällä 1968 34-sivuinen lisävihko, johon oli poimittu sekä arkistoon tulleiden kokoelmien että kirjallisuus- ym. lähteiden avulla alkuperäisessä keruuhjelmassa huomiotta jääneitä muoto-opin ilmiöitä. Vuoden 1969 kevääseen mennessä ke-ruutavoitteet ja -menetelmät olivat siinä määrin selkiintyneet, että monisteita korvaamaan voitiin laatia painettu ke-ruuopas (Muoto-opin keruuopas: laatinut Terho Itkonen apunaan Heikki Leskinen, Heikki Paunonen ja Tapani Lehtinen, Tietoliipas 59, 167 s.). Seitsenvuotinen kenttätutkimuskokemus on vielä osoittanut tarpeelliseksi täydentää opaskirjaa: vastikään on valmistunut 45-sivuinen "Muoto-opin keruuooppaan 1. lisävihko" (laatineet Terho Itkonen, Heikki Paunonen, Raija Lehtinen ja Kaisu Juusela), johon on koottu uutta selvitettävää.

Muoto-opin keruuopas jakautuu viiteen lukuun. Ensimmäisessä esitellään esimerkki- ja tyyppisanojen valaistuna suomen kielen taivutus- ja sananmuodostustyyppit (vartalotyyppit), toisessa vartalonsisäisten äännevaihtelujen kannalta tärkeimmät tapausryhmät, kolmannessa ja neljännessä nominien resp. verbien taivutusmuodot ja viidennessä partikkelit pesyeittäin ja johtimittain. Koska keruuopas palvelee paitsi kenttätutkijain apuneuvona myös arkiston systeeminmukaisena hakemistona, tiedustellaan osin samaakin materiaalia oppaan eri kohdissa. Systeemin osittaisen ristikkäisyyden avulla on pyritty helpottamaan aineistoa käyttävien tutkijain työtä. Samalla on saatu luontevasti tilaa spontaanista puheesta muistiin merkityille, muotojen kontekstia ja käyttöä valaiseville lause-esimerkeille.

Nominien ja verbien taivutustyyppien luonteenomaisuuksista on I luvussa pyritty saamaan olennaisin talteen teemoina, joihin kuuluvat seuraavat taivutusmuodot:

a. nomininit

- 1) yks. nominatiivi, 2a) yks. genetiivi tai vaihtoehtoisesti 2b) mon. nominatiivi, 3) yks. partitiivi, 4) yks. illatiivi, 5) mon. genetiivi, 6) mon. partitiivi, 7) mon.

inessiivi, 8) mon. illatiivi

b. verbit

1) 1. infinitiivin latiiivi, 2) akt. indikatiivin preesensin yks. 1. pers., 3) akt. indikatiivin preesensin yks. 3. pers., 4) indikatiivin kielteinen preesens, 5) akt. indikatiivin imperfektin yks. 1. pers., 6) akt. indikatiivin imperfektin yks. 3. pers., 7) konditionaalin preesensin yks. 3. pers., 8) pass. indikatiivin preesens, 9) pass. indikatiivin imperfekti, 10) akt. 2. partisii-pin yks. nominatiivi.

Toisen luvun vartalonsisäisillä äännevaihteluilla tarkoitetaan lähinnä morfofonologisia ilmiöitä: murteiden erityyppisiä geminoitumisia, astevaihtelutapauksia, eräitä j~Ø ja v~Ø-tapauksia, lounaismurteiden diftonginreduktiota ja murteissa esiintyviä loppu- ja sisäheittotapauksia. Kolmannessa ja neljännessä luvussa käydään läpi nominien ja verbien kaikki taivutusmuodot muotoryhmittäin (alajako useimmissa tapauksissa vartalotyypeittäin). Näissä luvuissa käsitellään myös mm. omistusliitteinen taivutus, komparaatio ja verbien refleksiivitaivutus. Viidenteen lukuun sisältyvät sekä post- ja prepositiot että konjunktiot ja liitepartikkelit.

Keruuoppaan kysymykset on varustettu signuminumeroin, jotka ulottuvat 1:stä 897:ään. Kukin pitäjänkokoelma noudattaa tätä numerointia; toistaiseksi kaikki kertynyt aines on järjestetty pitäjittäin.

Oppaan laajahkossa johdannossa annetaan kenttätutkijoille ohjeita haastateltavien valinnasta, haastattelumenetelmistä, murteen transkriptiosta ja arkistolippujen täyttämisestä. Aineiston jäsentelyä ja puhtaaksikirjoitusta havainnollistavat keruuoppaan loppuun liitetyt, selityksin varustetut lipuntäyttömallit.

Oppaan pääasiallinen tehtävä on toimia muoto-opin kenttätutkijan sekä kokoelmia käyttävän tutkijan apuneuvona. Lisäksi sillä on ollut suoranaisempaakin merkitystä morfologian tutkimukselle, vaatihan se esitöikseen murteidemme muoto-opillisten järjestelmien tarkkaa inventoimista ja systemoimista.

Kenttätutkijoiksi kiinnitetään vuosittain parikymmentä

23

4.

1) katas ~ kattā [~ kata-
ja] : 2b) kattāt : 3) katasta :
6) kattāita : [mon. elat.] kat-
tāista

"se katas pantī sīhe vettē,
kiehuva vettē." T.O.

"se katas hāis nīm mukava-
le." H.S.

"ne pitvät katasvarpujakkī
[maitosiivilänā]." A.E.L.

"kattā otettī kattāves kēi-
tettī [pesuvedeksi]." I.P.

Jatkuu

MIKKELI mjk.

Aila Mielikäinen

1972-73

KARSAMAKI

Anja Vähäaho

870 1972

3.

"mikä joutu ennej ja
mikä jälemmäs [puimaan]
talolline." [H.O.]

"me oltīm poikasempana
[ahkeria pyytämään kärp-
piä]." [A.H.]

"eikö tämmör [Raahē]
rannempana [kuin Ylivies-
ka]?" [H.O.]

"minä tüönsii [sormen]
süvemälle [lapsen suuhun]." [H.K.]

"sielä [riihessä] oli
semmoset hirret ülempänä,
nīje hirsijem pällep petäjä
mitä oli nīn tehti sitte
parret." [H.O.]

Jatkuu

Muoto-opillisen arkistolipun vasemmassa yläkulmassa on keruuoppaan vastaavaan signumiin viittaava numero; oikeassa kulmassa oleva numero osoittaa kunkin signumin lippujen sisäisen järjestyksen. Muuten lippujen rakenne vaihtelee esitettävän asian mukaan. Esimerkkilipuista vasemmanpuoleinen on tyypillinen teemalippu, jollaisia sisältyy taivutus- ja sananmuodostustyyppien esittelyyn. Oikeanpuoleisen tapaisia, runsaasti lause-esimerkkejä sisältäviä lippuja kertyy varsinkin nominien ja verbien taivutusmuodoista sekä partikkeleista.

sellaista suomen kielen opiskelijaa, opettajaa tai nuorta tutkijaa, joilla on ennestään kokemusta murteentutkimuksesta. Kerääjän ensisijaisena lähteenä on kielenoppaiden spontaani puhe, josta muistiinpanot tehdään suoraan haastattelutilanteessa. Nauhoitusta käytetään melko vähän; useimpiin pientaajuisiin muoto-opin ilmiöihin ei löydy valaisua pitkästäkään nauhoitteesta, minkä vuoksi nauhurin käyttöä on suositeltu kenttätutkijoille vain keruun alkuvaiheessa esiin tulevien vaikeatulkintaisten äänneilmiöiden selvittelyyn.

Parhaat ja luotettavimmat tulokset kerääjä tietysti saa, jos hän voi oleskella pitkään keruupaikkakunnalla ja täyttää kaikki kokoelman aukot spontaanista puheesta saadulla aineistolla. Tähän ei useimmilla ole mahdollisuuksia - kerääjät tekevät työtä sivutoimisesti pääasiassa kesäaikoina - , ja spontaanin puheen materiaalia joudutaankin täydentämään kyselemällä. Kyselyyn liittyvien riskien vuoksi kyselytekniikkaan on kiinnitetty kenttätutkijoiden koulutustilaisuuksissa erityistä huomiota. Kyselemällä saadut kielenaineokset on tarkistettava riittävän monelta kielenoppaalta, ja tarkistettutkin kyselytulokset on varustettu erikoismerkinnöin (prov., liev. prov.) aineiston käyttäjän varoittamiseksi tietojen mahdollisesta epäluotettavuudesta. Tietojen luotettavuus on pyritty varmistamaan vielä siten, että kaikki lause-esimerkit ja tarpeen mukaan teemamuodotkin varustetaan kielenoppaiden nimikirjaimilla, jotka selitetään kokoelmiin liittyvissä keruukertomuksissa.

Yhden pitäjänmurteen muoto-opillisen selvityksen laatiminen vaatii kenttätutkijalta 4 - 5 työkuukautta. Keruu-urakan suuruudeksi on vakiintunut 500 - 600 arkistolippua kuukaudessa, ja suhteellisen täydellinen pitäjänkokoelma sisältää siten 2 000 - 2 700 arkistolippua, mutta arkistossa on useita 3 000 - 4 000 lippuakin sisältäviä kokoelmia. Kaikkiaan oli vuoden 1974 lopussa koossa noin 210 000 arkistolippua systemaattisen ohjelman mukaan kerättyä aineistoa.

Keruu on pyritty kohdistamaan tasaisesti eri murrealueisiin; sopivien kerääjäehdokkaiden puutteesta ja käytettävissä olleiden varojen suhteellisesta niukkuudesta johtuu, että keruualueiden valinnassa ei ole aina voitu noudattaa pelkästään

kiireellisyysjärjestystä. Varsinkin entuudestaan huonosti tunnettuja savolaismurteita sekä nyt jo vaikeasti tavoitettavia siirtoväen puhumia kaakkoismurteita on voitu tallentaa toivottua vähemmän.

Loppuun on aineiston peruskeruu saatu seuraavissa 69 pitäjässä:

Lounaismurteet ja lounaiset siirtymämurteet: Halikko, Hinnerjoki, Loimaa, Masku, Merikarvia, Merimasku, Mietoinen, Rauma, Sauvo, Vihti.

Hämäläismurteet: Asikkala, Hausjärvi, Juupajoki, Kangasala, Kankaanpää, Myrskylä, Tammela, Teisko, Vehkalahti, Virrat.

Eteläpohjalaismurteet: Jalasjärvi, Kurikka, Laihia, Töysä, Vähäkyrö, Ylihärmä.

Keski- ja pohjoispohjalaiset murteet: Haapavesi, Halsua, Himanka, Kalajoki, Kuivaniemi, Kälviä, Kärämäki, Raahen seutu (Raahen, Salonen, Siikajoki, Pattijoki), Reisjärvi, Yli-Ii.

Peräpohjalaismurteet: Jällivaara, Kemin mlk., Kemijärvi, Kolari, Raisi, Sodankylä.

Savolaismurteet: Hirvensalmi, Ilomantsi, Kannonkoski, Karttula, Keuruu, Kitee, Kontiolahti, Kuhmoinen, Lapinlahti, Lappajärvi, Laukaa, Mikkeli, Pihtipudas, Pyhäjärvi, Saarijärvi, Siilinjärvi, Sulkava, Sumiainen, Sääminki, Uurainen, Vehmersalmi, Vesanto.

Kaakkoismurteet: Joutseno, Jääski, Koivisto, Uukuniemi, Vpl. Uusikirkko.

Suppeampia kokoelmia on seitsemästä pitäjästä: Kiukainen, Paltamo, Pudasjärvi, Rautio, Rovaniemi, Rymättylä, Suonenjoki.

Keruu on kesken seuraavissa 24 pitäjässä: Honkajoki, Isojoki, Juuka, Kauhava, Karjalohja, Kaustinen, Kuru, Kuusamo, Köyliö, Lappee, Lemi, Loppi, Mäntyharju, Nivala, Nousiainen, Pielisjärvi, Pori, Pornainen, Pöytyä, Somero, Tuulos, Täräntö, Virolahti, Ähtäri.

Lisäksi on kerätty muutamia erityiskysymyksiä valaisevaa aineistoa seuraavista 18:sta Etelä-Pohjanmaan pitäjästä: Alavus, Ilmajoki, Isojoki, Isokyrö, Jalasjärvi, Jurva, Karijoki, Kauhajoki, Kauhava, Kuortane, Kurikka, Laihia, Lapua, Nurmo, Peräseinäjoki, Teuva, Vähäkyrö, Ylistaro. Opiskelijat ovat keränneet cum laude -harjoitustöikseen aineistoa seuraavista 9

pitäjistä: Hauho, Ilmajoki, Juankoski, Juuka, Koivisto, Kuhmoinen, Kuru, Vpl. Pyhäjärvi, Ruokolahti.

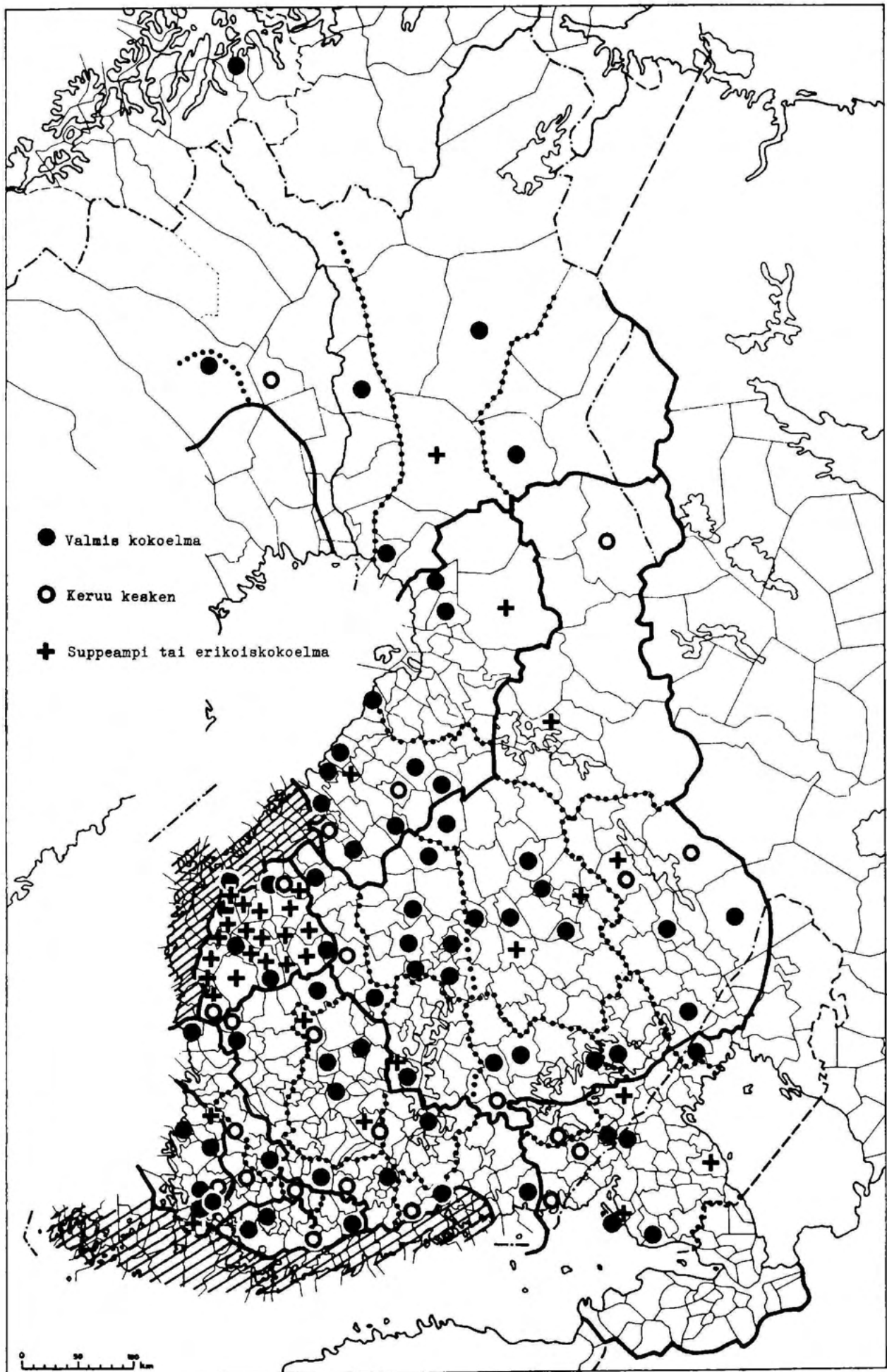
Syksyllä 1972 lähetettiin Sanakirjasäätiön vastaajistolle eräiden adjektiivien komparointia sekä eräitä muita muotoopillisia erityiskysymyksiä koskeva kysely. Saadut vastaukset, puhtaaksi kirjoitettuna n. 7 500 muistiinpanolippua, on arkistoitu erikseen.

Sivulla 59 on kartta muoto-opin arkiston kokoelmista.

Muoto-opin arkisto on jo tähän mennessä ehtinyt vaikuttaa elvyttävästi suomen kielen muoto-opin tutkimukseen. Sellaisia yliopistollisia väitöskirjoja ja muita painettuja tutkimuksia, jotka nojautuvat, eräät olennaiselta osin, arkiston materiaaliin, on kertynyt kaikkiaan toistakymmentä. Muotoopillisia aiheita käsitteleviä alemman asteen opinnäytteitä on niin ikään melkoinen joukko: lisensiaatintöitä liki kymmenen ja pro gradu- sekä laudaturtöitä parisenkymmentä. Runsaasti on myös sellaisia tekeillä olevia tutkimuksia ja opinnäytteitä, joiden edistyminen riippuu ratkaisevasti kokoelmien suunnitelmanmukaisesta laajenemisesta.

Selvimmin Muoto-opin arkiston kokoelmat ovat osoittaneet hyötynsä sellaisissa tutkimustehtävissä, joissa jotakin muotoopillista ilmiöryhmää selvitellään useista murteista tai koko kielialueelta saatavan aineiston valossa. Tällainen tutkimus täyttää suomen kielen perustutkimuksen tähänastisia aukkoja ja luo samalla pohjaa laajemmalle, suzukielelkin huomioon ottavalle historioivalle selvittelylle. Kokemusten mukaan tämän-tyyppiset tutkimukset ovat myös metodisesti antoisia, ja niiden merkitys ulottuu siten fennistiikan tavanomaisten rajojen ulkopuolellekin.

Muoto-opin arkistolla on merkitystä myös vireillä olevien murrekartastohankkeiden kannalta. Valtion humanistinen toimikunta otti jo v. 1962 pitkäaikaisten töidensä ohjelmaan Suomen kulttuuri- ja kielikartaston suunnitelman. Kulttuurikartasto on nyt valmistumaisillaan, ja niin kuin "Kansallisten tieteiden kehittämisohjelmassa 1966 - 1980" todettiin, sen jatkoksi olisi vihdoin saatava käyntiin suomen murreatlastyö lukuisien muiden kielten murreatlasten esikuvan mukaan. Eri murteitamme edustavat systemaattiset muoto-opin kokoelmat tulevat olemaan tässä

työssä korvaamaton apu. - Kansainvälisenä toteutettavaa Euroopan kielikartastohanketta esitellään toisaalla tässä kirjassa. - Muoto-opin arkistoon kertynyt aines antaa jo tätä nykyä viitteitä paitsi puhtaasti muoto-opillisista myös äänneopillisesti ja sanastollisesti hedelmällisistä kartoituskohteista.

Lisäksi kansanmurteistamme kerätty muoto-opillinen aineisto luo välttämätöntä pohjaa myös ajankohtaiseksi käyneelle puhe-suomen nykyisen murrosvaiheen sosiolingvistiselle tutkimukselle. Jotta tällaisesta tutkimuksesta saataisiin kunnollisia tuloksia, tarvitaan mahdollisimman tarkkoja tietoja murteissamme ennen tasoittumisen alkamista vallinneesta tilanteesta. Sivutuotteena arkistoon on kertynyt melkoinen määrä myös sanastollista ja lauseopillista ainesta, joka voi koitua näiden alojen tutkimuksen hyödyksi, kunhan tutkijat entistä enemmän arvaavat lähteä aineistoa kokoelmista etsimään.

Lähivuosina kokoelmien käyttökelpoisuutta on tarkoitus lisätä kopioimalla pitäjittäisen kokoelman rinnalle signumeittain järjestetty yleiskokoelma, josta tiettyä muoto-opin seikkaa valaiseva koko kielialueen aineisto on yhdellä kertaa löydettävissä. Kenttätutkimukseen pohjaavien kokoelmien täydennykseksi on tarkoitus hankkia aineistoa arkisto- ja kirjallisuuslähteistä poimimalla sekä yksityisistä kokoelmista lunastamalla. - Nämä arkiston kehittämissuunnitelmat on kuitenkin lykätty tuonemmaksi. Murteiden alkuperäisten muoto-opillisten järjestelmien kuoleminen viime vuosisadalla syntyneiden haasteltavien mukana näyttää selviöltä, minkä vuoksi kaikki liikenevät varat käytetään toistaiseksi kenttäkeruuseen.

SUOMEN KIELEN NAUHOITEARKISTO

Suomen kielen nauhoitearkisto on kielitieteellinen arkisto, jonka päätehtävänä on tallentaa ääninauhoihin suomen kieltä ja sen sukukieliä. Yhteistoiminnassa Helsingin yliopiston suomen kielen laitoksen kanssa nauhoitearkisto pyrkii edistämään suomen kielen ja suomensukuisten kielten tutkimusta ja yliopisto-opetusta. Arkisto sijaitsee Meritullinkatu 14:ssä.

Tämän vuosisadan alkukymmeninä keräsivät eräät tutkijat - eniten E.N. Setälä ja Lauri Kettunen - kielennäytteitä fonografin ja parlografin avulla. Heidän suurella vaivalla koamansa äänitteet ovat nykyisen mittapuun mukaan teknisesti heikkoja. Melko lailla edellisiä parempia ovat ne keskimäärin yhden tunnin pituiset levytteet, jotka Kotikielen Seuran ja Sanakirjasäätiön yhteistoimin tehtiin 22 pitäjänmurteesta vuosina 1938-45.

Varhemmilla äänityslaitteilla keruu oli hankalaa ja aikaa vievää. Niinpä ensimmäiset kielitieteelliset äänitteet ovat enemmänkin esitysnäytteiden luonteisia. Suurimittaiseen tallennukseen voitiin ryhtyä vasta 1950-luvulla, kun nauhuri yleistyi. Eräiden yksityisten tutkijain toimesta kertyi muutamassa vuodessa noin sadan tunnin erä nauhoitteita. Nauhoitus-työssä mukana olleet havaitsivat myös, että vanhojen kansanmurteiden järjestelmällinenkin nauhoitus oli vielä mahdollista. Tätä tehtävää varten perustettiin helmikuun alussa 1959 - lähinnä Pertti Virtarannan aloitteesta - suomen kielen nauhoitearkisto.

Nauhoitearkiston toimintaa ohjaa 4-jäseninen hoitokunta. Sen puheenjohtajana on arkiston koko toiminta-ajan ollut Pertti Virtaranta. Tätä nykyä hoitokuntaan kuuluvat lisäksi Aulis J. Joki, Terho Itkonen ja Aimo Turunen. Aikaisemmin jäseninä ovat olleet Lauri Hakulinen, R.E. Nirvi ja Pentti Soutkari.

Nauhoitearkiston assistentteina toimivat Jorma Rekunen ja Jaakko Yli-Paavola, amanuensseina Erkki Lyytikäinen ja Juhani Pallonen. Assistentit ja amanuenssit ohjaavat nauhoittajia ja tekevät kesäisin itse nauhoitusmatkoja. Lukukausien

aikana he arkistoivat kertyneen nauhamateriaalin, tekevät alkuperäisäänitteistä käyttökopioita, opastavat tutkijoita ja opiskelijoita nauhoitteiden käyttämisessä ja huolehtivat muista arkiston hoitoon liittyvistä tehtävistä.

Arkiston toiminnan rahoittaa suurimmaksi osaksi opetusministeriö, mutta varoja on saatu myös Helsingin yliopistolta. Useat kaupungit, kauppalat, kunnat, pitäjänseurat ja yhdistykset ovat osallistuneet omalla alueellaan tehdyn nauhoitustyön kustannuksiin. Karjalaisen Kulttuurin Edistämissäätiö on niin ikään monena vuonna tukenut karjalaisen kansankielen nauhoitusta.

Suomen kielen nauhoitearkiston ensisijainen ja kiireellisin tehtävä on ollut suomen vanhojen kansanmurteiden tallennus. Kesäkausina se on ollut arkiston assistenttien ja amanuenssien päätoimena. Myös hoitokunnan jäsenet ovat osallistuneet nauhoitustöihin. Assistenttien, amanuenssien ja hoitokunnan jäsenten osuutta on yli puolet kaikista nauhoituksista.

Murteentallennustyön kiireellisyyden ja korkealle asetetun tavoitteen vuoksi on nauhoitusohjelmaa toteuttamaan tarvittu suomen kielen tutkijain ja opiskelijain joukosta valittuja stipendiaatteja. Arkisto on kouluttanut heidät ja lähettänyt tavallisesti kuukauden ajaksi tallentamaan sellaista murretta, jonka he hyvin tuntevat. Stipendiaatteja oli 1960-luvulla aluksi vuosittain kolmisenkymmentä. Vuodesta 1967 alkaen kansankielen nauhoituksissa alettiin keskittyä lähinnä vain assistenttien tekemään täydennyskeruuseen ja stipendiaattien määrää pienennettiin - hyvien murteenpuhujien vähyyden vuoksi tallennustyö on nimittäin käynyt niin vaikeaksi, että se vaatii kerääjiltä runsaasti kokemusta ja perehtyneisyyttä.

Valtaosa äänityksistä on tehty kielenoppaiden kotona, heidän normaalissa elinympäristössään. Murrenauhoituksiin on valittu haastateltaviksi paikoillaan pysyneitä vanhimman polven kansanihmisiä. Kokemus on osoittanut, että nykyisin Suomessa tapaa enää perin harvoin alle 70-vuotiaita aidon vanha-

kantaisen murteen puhujia. Haastateltujen suomalaisten keski-ikä lienee 80 vuoden paikkeilla. Sukukieliä sen sijaan on tallennettu paljon nuoremmiltakin.

Haastattelujen aihepiiriä ei ole rajoitettu. Kertojat on kuitenkin johdateltu puhumaan etenkin aineellisen ja henkisen kansankulttuurin alaan kuuluvista aiheista. Myös kahden samaa murretta puhuvan keskusteluja on pyritty tallentamaan. Tavallisesti yhtä henkilöä nauhoitetaan 1-2 tuntia, mutta monien sujuvasanaisten kertojien puhetta on - usean haastattelukerran tuloksena - saatu nauhaan toistakymmentä tuntia, joissakin tapauksissa kolmisenkymmentäkin tuntia.

Jokaisesta suomenkielisestä pitäjästä on kielentutkimuksen tarpeiksi pyritty tallentamaan n. 30 tunnin määrä murrenauhoitteita. Tarkka pitäjäkohtainen tavoite riippuu kunnan koosta, asukasluvusta ja seudun murteen eriytyneisyydestä. Esimerkiksi Lounais-Suomen murteiden osalta on yleensä tyydytty pienempiin nauhaeriin pitäjää kohti siitä syystä, että Turun yliopiston suomen kielen laitos on äänittänyt erityisesti juuri näitä murteita (Turussa oli murreäänitteitä v:n 1974 loppuun mennessä kaikkiaan n. 3 500 tuntia). Suomen kielen nauhoitearkistoon oli vuoden 1974 loppuun mennessä tallennettu suomen murteita seuraavasti: 30 tuntia tai enemmän 195 pitäjästä, 20 - 30 tuntia 130 pitäjästä, 10 - 20 tuntia 95 pitäjästä ja alle 10 tuntia 101 pitäjästä. Tässä laskelmassa ei ole otettu huomioon viime vuosina tapahtuneita kuntauudistuksia (tavallisesti kuntien yhdistämisistä), vaan seurataan 1950-luvun lopulla vallinnutta kuntajakoa. Mukaan on luettu ne kaupungit ja kauppalat, joista on murretallenteita, luovutetun alueen pitäjät sekä Inkerin, Ruijan ja Ruotsin Länsipohjan suomalaiset seurakunnat.

Ns. luovutetulla alueella (ts. Karjalan kannaksella ja Laatokan Karjalassa) vuoteen 1939 saakka puhutun kansankielen talteen saamiseen on kiinnitetty erityistä huomiota. Tämän luovutetun alueen suomalaismurteita on nauhoitettu kaikkiaan 1 199 tuntia, karjalaismurteita (Laatokan Karjalassa puhuttuja) yhteensä 358 tuntia.

Inkerin suomalaismurteita on tallennettu enimmäkseen Suomeen, osaksi myös Ruotsiin siirtyneiden inkeriläisten parissa.

Nauhoitteita on lähes kaikkien Inkerin entisten seurakuntien alueelta, yhteensä 124 tuntia. Lisäksi on ns. inkeroismurteista yli 48 tunnin tallenteet, enimmäkseen R.E. Nirvin nauhoitamia.

Erityisesti viime vuosina on tallennettu Pohjois-Norjan (Ruijan) ja Ruotsin Länsipohjan suomea. Arkiston assistentit ovat tehneet näille seuduille seitsemän tutkimusmatkaa; lisäksi ovat arkiston stipendiaatit ja eräät yksityiset tutkijat nauhoittaneet näitä murteita. Kaikkiaan Pohjois-Norjan ja Pohjois-Ruotsin suomalaismurteita on arkistossa 706 tuntia.

Myös Ruotsin Vermlannin "sammuvaa savoa" on viime tinnassa saatu nauhoihin yhteensä 46 t 35 min, eniten Vermlannin suomalaismetsien kuuluisalta vaeltajalta Niittahon Jussilta eli Johannes Oinoiselta.

Valtamerentakaisien siirtosuomalaisten kieliperinteen nauhoitus saatiin käyntiin v. 1965, jolloin Pertti Virtaranta yhdessä apulaisensa Lauri Karttusen kanssa kahden kuukauden ajan tutki ja nauhoitti amerikansuomea sekä USA:ssa Ohion, Wisconsinin, Michiganin ja Minnesotan valtioissa että Kanadan puolella Ontarion valtiossa. Tuon matkan jälkeen amerikansuomalaiset kokoelmat ovat vielä kasvaneet, niin että vuoden 1974 loppuun mennessä amerikansuomalaisten (ensimmäisen, toisen ja kolmannenkin polven) spontaania puhetta oli arkistossa yht. 303 t 45 min.

Suomen vanhojen kansanmurteiden perusnauhoituksen loppuun saattaminen, ts. vanhan kansankielen täydennyskeruu kokoelmis- sa vielä olevien aukkojen täyttämiseksi, on edelleen arkiston keskeinen tehtävä. Tämän kiireellisimmän keruun rinnalla jatketaan viime vuosina hankittujen kokemusten pohjalta muuttuvan puhe-suomen nauhoitusta. Ohjelmassa ovat ainakin seuraavat kohteet: sociolinguvistinen kartoitus, murteen muuttumisen seurailututkimus, kielikontaktien tutkimus (ennen kaikkea suomen ja ruotsin kielen rajamailla), erilaisten ammattikielten, ammat- tislängin nauhoitus, lastenkielen nauhoitus ja mahdollisuutta myöten myös kommunikaation, erilaisten keskustelujen, kokous- ten, työtilanteissa puhuttavan kielen jne. tallennus. Tämän- ta- paista puhekieltä oli vuoden 1974 lopussa yht. 391 t 30 min.

Suomen sukukielistä on ylivertaisesti eniten saatu tal-

teen karjalan kieltä. Ns. Laatokan Karjalan vanhaa kansankiel-
tä on tallennettu näiden karjalaisten nykyisillä asuinsijoil-
la yhteensä 358 tuntia. Neuvostoliitossa asuvien karjalaisten
- samoin kuin muidenkin suomalais-ugrilaisten kansojen - kie-
liperinteen tallentaminen on käynyt mahdolliseksi v. 1955 sol-
mitun Suomen ja Neuvostoliiton välisen tieteellis-teknillisen
yhteistyösopimuksen perusteella. Helmi ja Pertti Virtaranta
ovat Neuvostoliiton tiedeakatemian avustamina tehneet vuosi-
na 1957 - 1972 useita tutkimusmatkoja Neuvosto-Karjalaan ja
Kalininin (ent. Tverin) alueella asuvien karjalaisten luo.
Kaikkiaan on rajantakaista karjalaa kertynyt Nauhoitearkis-
toon 675 tuntia, tästä ns. Tverin karjalaa 171 tuntia. Yhteen-
sä karjalankielisiä äänitteitä on nauhoitearkistossa 1 087 tun-
tia.

Neuvosto-Karjalaan suuntautuneilla tutkimusmatkoilla on
saatu talteen myös lyydiä (79 t 10 min) ja vepsää (58 t 15 min)
lähinnä Reino Peltolan, Aimo Turusen sekä Helmi ja Pertti Vir-
tarannan toimesta.

Arkistossa olevat vatjan ja liivin kielen nauhoitteet
on enimmäkseen tehnyt Seppo Suhonen virolaisten tutkijain avus-
tamana. Kaikkiaan on vatjaa 42 t 40 min ja liiviä 38 t 50 min.

Viron murteiden kokoelma on pieni, 47 t 25 min, mutta sii-
nä on edustavia näytteitä viron kielialueen eri puolilta.

Lappia ovat arkiston kokoelmiin nauhoittaneet sekä stipen-
diaatit että useat lapin kielen tutkijat, eniten Terho Itkonen
ja Mikko Korhonen. Tähän mennessä on tallennettu etelälappia
(piitimenlappia ja luulajanlappia) 31 t 55 min, norjanlappia
196 t 40 min (siitä merilappia 7 t 35 min), inarinlappia 17 t
5 min, koltanlappia 44 t 25 min, kildininlappia 1 t 30 min ja
turjanlappia 1 t 5 min. - Arkistossa on säilytteillä lisäksi
n. 450 tuntia v. 1967 - 1968 yhteistyössä Turun yliopiston kan-
sanrunoudentutkimuksen ja uskontotieteen laitoksen kanssa ke-
rättyä lappalaista folklorea, joka on suureksi osaksi lapinkie-
listä.

Nauhoitearkistossa on äänitteitä kaikista suomalais-ugri-
laisista kielistä ja myös samojedikielistä. Mainittakoon, et-
tä esim. syrjääniä on 35 t 50 min, josta enimmän osan ovat nau-
hoittaneet Erkki Itkonen, Muusa Ojanen ja Erik Vászolyi, ja

unkarin murteita 109 t 45 min, jonka tallentamisessa monet unkarilaiset kielentutkijat ovat suomalaisia nauhoittajia tehokkaasti auttaneet.

Alun alkaen arkisto on pitänyt tavoitteenaan tehdä myös kulttuurihistoriallisia äänityksiä. Ennen kaikkea on pyritty nauhoittamaan suomalais-ugrilaisten kielten tutkijoita; näitä nauhoituksia on tehnyt enimmäkseen Pertti Virtaranta. On haastateltu mm. seuraavia tutkijoita: Joh. Aavik, Paul Ariste, Sándor Bálint, Niilo Ikola, T.I. Itkonen, Aulis J. Joki, Béla Kálmán, Gy. Lakó, Lauri Lounela, Julius Mägiste, Viljo Nissilä, Martti Rapola, Martti Räsänen, Irene Sebestyén-Németh, A.O. Väisänen. Arkiston piirissä tehdyistä kirjailijanauhoituksista mainittakoon F.E. Sillanpään, Ilmari Kiannon ja unkarilaisen János Kodolányi vanhemman sekä suomeksi kirjoittavien neuvostokarjalaisten kirjailijain Pekka Pertun, Jaakko Rugojevin, Ortjo Stepanovin ja Antti Timosen haastattelut.

Helsingin yliopiston kotimaisen kirjallisuuden laitos aloitti v. 1971 järjestelmälliset kirjailijahaastattelut. Näissä nauhoituksissa on pyritty siihen, että kirjailija vapaasti kertoo elämästään, tuotannostaan, virikkeistään, pyrkimyksistään, ihmissuhteistaan yms. haastattelijan vain ohjatesa haastattelua tietyn suunnitelman mukaan. Kyseessä ei siis ole oman tuotannon luenta, vaan vapaa puhe, keskustelu. Nauhoitearkisto on ollut tässä hankkeessa mukana antamassa teknistä apua. Alkuperäisnauhat säilytetään arkiston nauhavarastossa ja kopiot kotimaisen kirjallisuuden laitoksessa. Näitä kirjailijanauhoituksia on tähän mennessä kertynyt kaikkiaan noin 365 tuntia; osa nauhoista on jo saatu litteroiduksi. Haastattelijoina on toiminut parikymmentä eri henkilöä: kirjallisuudentutkijoita, muutamia kriitikoita jne. Haastattelijoiden apuneuvona on ollut kotimaisen kirjallisuuden laitoksen assistentin Ritva Haavikon laatima laaja kyselysarja. Kuten kirjailijaa on yleensä haastateltu useita tunteja, muutamia jopa kymmeniä tunteja. Haastatellut kirjailijat ovat Kersti Bergroth, Paavo Haavikko, Martti Haavio, Matti Hälli, Helvi Hämäläinen, Eeva Joenpelto, Anu Kaipainen, Viljo Kajava, Sinikka Kallio-Nevanlinna, Eila Kivikk'aho, Arvi Kivimaa, Rafael Koskimies, Matti Kurjensaari, Matti Kuusi, Iris Kähäri,

Martti Larni, Väinö Linna, Eeva-Liisa Manner, Juha Mannerkorpí, Kaarlo Marjanen, Veijo Meri, Kyllikki Mäntylä, Lassi Nummi, Oiva Paloheimo, Oscar Parland, Eila Pennanen, Ilmari Pimiä, Kullervo Rainio, Ensio Rislakki, Pentti Saarikoski, Seere Salminen, Sirkka Selja, Elvi Sinervo, Yrjö Soini, Laura Soinne, Ilmari Turja, Aale Tynni, Elina Vaara, Erkki Vala, Mika Waltari, Anja Vammelvuo, Lauri Viljanen ja Einari Vuorela.

Arkiston kulttuurihistoriallisista nauhoitteista huomattava osa on erilaisten akateemisten tilaisuuksien ja kokouksien nauhoituksia. On esim. tallennettu kaikki Helsingin yliopistossa suomalais-ugrilaisten kielten alaa koskevat tohtorinväitöstilaisuudet vuodesta 1963 alkaen (ensimmäinen oli Matti Liimolan väitöstilaisuus, jossa opponenttina oli prof. Béla Kálmán), edelleen Helsingin yliopiston professorien virkaanastujais- ja jäähyväisluentoja, Suomalais-ugrilaisen Seuran kokouksissa pidettyjä esitelmää, enimmäkseen II kansainvälisessä fennougristikongressissa 1965 pidetyt kielitieteelliset esitelmät, Petroskoissa 1974 pidetyn suomalaisten ja neuvostoliittolaisten tutkijain symposiumin esitelmät ym. Kielitiedettä sivuavat radio-ohjelmat on niin ikään pyritty tallentamaan. Näistä erityisen merkittäviä ovat Unto Miettisen lähes kaikkia suomalais-ugrilaisia kansoja käsittelevät ohjelmat; myös niiden pohjana olevat alkuperäisnauhoitteet on saatu arkiston kokoelmiin.

Vuosien varrella arkistoon on saatu suomen ja suomensukuisten kielten lisäksi hiukan myös muiden - sangen harvinaistenkin - kielten äänitteitä. Näytteitä on seuraavista kielistä: amhara, arabia, armenia, bulgaria, englanti, eskimo, heprea, islanti, jakuutti, japani, jiddiś, korea, kreikka, kurdi, kymri, lamuutti, malajālam, mandingo, muinaissyria, mustalaiskieli, norja, persia, puola, romania, ruotsi, saksa, sanskrit, syyria, tamili, tataari, tšekki, tšerkessi, turkki, urdu, uussyria, venäjä.

Vuoden 1974 lopussa arkistossa oli nauhoitteita kaikkiaan seuraavasti:

Suomen murteet		13 225 t 10 min
Muu puhekieli		391 t 30 min
Suomen sukukielet		
inkeroinen	48 t 25 min	
karjala	1 087 t	
lyydi	79 t 10 min	
vatja	42 t 40 min	
vepsä	58 t 15 min	
viro	47 t 25 min	
liivi	38 t 50 min	
lappi	291 t 50 min	
mordva	12 t 45 min	
tšeremissi	5 t 20 min	
syrjääni	35 t 50 min	
votjakki	2 t 55 min	
ostjakki	10 t 5 min	
voguli	10 t 50 min	
unkari	109 t 45 min	
samojedi	10 t 55 min	1 892 t 30 min
Muut kielet		134 t 20 min
Muut nauhoitteet		1 334 t
Yhteensä		16 977 t 30 min

Viime vuosina arkisto on käyttänyt äänityksiin parhaastaan norjalaisia Tandberg-nauhureita ja länsisaksalaisia Uher Report -nauhureita. Äänitykset on tehty kahteen raitaan 9,5 cm:n sekuntinopeudella (joskus esim. lauluja ja itkuvirsiä äänitettäessä 19 cm/sek). Ääninauhana käytetään nykyisin amerikkalaista Scotch 208 -nauhaa. Ääninauhat säilytetään erityisessä varastohuoneessa, jonka ilmastointijärjestelmä pitää tasaisen viileänä (+ 18° C) ja kosteana (suht. kosteus n. 55 %).

Arkistoiduista nauhoitteista pidetään kolmenlaista kortistoa: kartuntakortistoa, pitäjäkortistoa ja henkilökortistoa. Kartuntakorttiin merkitään mm. nauhoitteen numero, kerto-

jan tarkat henkilötiedot, nauhoittajan nimi, nauhoitusaika ja -paikka sekä nauhoitteen kesto. Eri murteiden kartuntakorttien numerot on koottu pitäjäkortteihin. Pitäjäkortista käy myös ilmi murteen kokonaiskartunta. Henkilökortisto on aakkosellinen hakemisto kielenoppaista. Lisätietoja murteista ja kielenoppaista saa nauhoittajien laatimista keruukertomuksista. Ne ovat vapaamuotoisia selostuksia keruutyön kuluista, ja nauhoittajat esittävät niissä usein myös henkilökohtaisia keruuvaikutelmiaan. - Arkisto on pyrkinyt siihen, että ainakin parhaat kielenoppaat kuvataan heidän omassa elinympäristössään. Näin arkistolle on kertynyt vuoden 1974 loppuun mennessä n. 5 100 valokuvaa käsittävä kokoelma (useimmat kuvat negatiiveineen).

Nauhoitteet ovat alusta alkaen olleet tutkijain ja opiskelijain käytettävissä, ja kokoelmien lisääntyessä arkiston merkitys on jatkuvasti kasvanut. Nykyisin yhä useampi suomen kielen ja sen sukukielten opiskelija käyttää pro gradu -tutkielmassaan hyväkseen nauhoitearkiston äänitteitä. Alkuperäisnauhoitteiden käyttöä on koetettu välttää; kotilainoiksi niitä ei ole annettu lainkaan. Nauhoitemateriaalia tarvitseville arkisto on tehnyt kopiot. Alkuperäisnauhoitteiden kanssa identtisiä kopioita on laadittu vuodesta 1968 lähtien. Tällä hetkellä arkiston nauhoitteista on kopioituna runsas kolmannes, n. 6 500 tuntia. Pyrkimyksenä on saada aikaan täydellinen kopiokokoelma. Tällainen on välttämätön sekä nauhoitteiden säilyvyyden turvaamiseksi että tutkijainpalvelun tehostamiseksi. Kopionauhoja tutkijat ja opiskelijat saavat arkistosta lainaksi korvauksetta. Tarvittaessa arkisto mahdollisuutta myöten lainaa heille myös nauhureita. Arkistossakin nauhoitteita voi kuunnella.

Tutkimuksen kannalta on tärkeätä, että olennainen osa arkiston äänitteistä litteroidaan, ts. siirretään foneettiseen kirjoitusasuun. Työ saatiin käyntiin vuonna 1967. Vuoden 1974 lopussa arkiston äänitteistä oli litteroituna kaikkiaan n. 810 tuntia. Pääosa litteroinneista on kuitenkin vielä tarkistamatta. Tähän mennessä on keskitytty lähinnä Päijät-Hämeen, Inkerin ja Karjalan kannaksen murteiden, Helsingin puhekielen, inkeröismurteiden, karjalan ja lyydin kielen sekä kirjailija-

haastattelujen litterointiin. Opetuksen tarpeiksi on tekeillä tekstinäytteet suomen murteiden ja eri sukukielten nauhoitteista. Litteroinnin ohjauksesta ja tekstien tarkistuksesta huolehtivat hoitokunnan jäsenet. Pisimmän ajan litterointityötä on ollut tekemässä kandidaatti Eeva Yli-Luukko, joka on litteroinut Päijät-Hämeen murteita.

Suomen kielen nauhoitearkiston äänitteistä on vuodesta 1963 lähtien laadittu sisällysluetteloja ja asiahakemistoa. Vuoden 1974 alusta lähtien työ on rahoitettu nauhoitearkiston omasta budjetista valtion humanistisen toimikunnan lopetettua tukensa. Nykyisin tätä työtä tekee Leila Envalds. Tähän mennessä on saatu valmiiksi sisällysluettelot n. 3 200 nauhatunnista. Luettelot on kirjoitettu kahtena kappaleena ja nidottu. Noin 2 200 nauhatunnin sisältö on kortistoitunut asiahakemistoksi. Paitsi kielentutkimusta hyödyttävät sisällysluettelot ja asiakortisto mm. kansatiedettä, kansanrunoudentutkimusta ja historian tutkimusta. Asiahakemistossa on tätä nykyä n. 53 000 korttia.

KARJALAN KIELEN SANAKIRJA

Sanaston keruu

Karjalan kielen sanavarojen tieteellistä keruuta on Suomessa harrastettu hiukan yli sata vuotta. 1800-luvun kerääjistä on ennen muita mainittava Arvid Genetz, Theodor Schvindt ja K.F. Karjalainen. Genetz julkaisi ensin pienen ns. eteläkarjalaan kuuluvan Suojärven murteen sanaston (aines kerätty 1867, ilm. 1870), myöhemmin laajahkot - noin 4 500 hakusanaa kummassakin - karjalais- ja aunukselaissanastot (aineokset kerätty enimmäksi osaksi 1871, julk. 1880 ja 1884). Museomies ja kotiseuduntutkija Th. Schvindt sanasti kesällä 1882 seitsemässä Tverin läänin karjalaiskylässä; hänen 5 067 hakusanaa käsittävän sanakirjansa käsikirjoitus jäi julkaisematta. Myöhemmin obinugrilaisten kielten ja kansojen tutkijana tunnettu K.F. Karjalainen keräsi kolme suurehkoa sanastoa: v. 1894 Vie-
nan (Arkangelin) läänissä noin 10 000 sanalippua, seuraavana vuonna Tverin läänissä yli 10 000 sanalippua ja 1897 Aunuksen läänin pohjoisosassa eteläkarjalaisessa Rukajärven pitäjässä noin 8 400 sanalippua, eli yhteensä noin 30 000 sanamuistiinpanoa.

Seuraavalla vuosikymmenellä, vuonna 1908, aloitti karjalan kielen järjestelmällisen sanastuksen Edvard Vilhelm Ahtia, jonka ansiot karjalan sanavarojen tallentamisessa ovat suuremmat kuin kenenkään toisen. Vuosina 1908-23 hän keräsi Suojärven sanaston, jonka hän vielä muokkasi ja tarkisti vuosina 1949-51. Ahtian Suojärven sanastossa on noin 57 000 sanalippua. Vuoden 1921 lopulla Ahtia alkoi kerätä sanatietoja Aunuksenkaupungin lähiympäristöstä, Nekkulan ja Riipuskalan kunnista, Suomeen saapuneilta pakolaisilta. Tämä työ, jonka tulos oli noin 35 500 sanalippua, valmistui 1925. Mutta jo edellisellä vuonna Ahtia oli käynyt käsiksi uuteen tehtävään: Keski-Aunuksessa olevan laajan Säämäjärven pitäjän murteen sanastukseen. Kielenoppaita - Suomen rajan yli tulleet pakolaisia - hänellä oli kuudesta Säämäjärven kylästä. Sana-aineksen keruu-

ta kesti vuoteen 1936. Kun Ahtia vihdoin v. 1949 sai päätökseen Säämäjärven sanaston laajan arkistoteknisen muokkaus- ja tarkistustyön, nousi sanalippujen määrä 163 500:aan. Ahtian Säämäjärven sanakokoelma on ylivoimaisesti laajin Suomen arkistoissa oleva yhden paikallismurteen sanasto. Lehtori Ahtian neljän vuosikymmenen aikana keräämät ja järjestämät karjalan sanojen muistiinpanot käsittävät yhteensä 256 000 sanalippua. On erityisesti syytä tähdentää Ahtian muistiinpanojen foneettista tarkkuutta samoin kuin runsasta fraseologiaa ja osuvia merkitysten selityksiä.

Myös Juho Kujolan karjalaiskeräelmät ovat laajat ja arvokkaat. Kujola, jonka ansiosta lyydin kielen tuntijana ja tallentajana kertovat hänen julkaisemansa lyydiläismurteiden sanakirja (1944) ja tekstikokoelma (1934), keräsi v. 1905 aunukselaismurteisen kotipitäjänsä Salmin sanaston (5 000 sanalippua, niissä erinomainen fraseologia). Myöhemmin Kujola jatkoi kielitieteellisiä tallennustöitä Novgorodin läänin Tihvinän (1910) ja Valdain (1911) sekä (1912-13) Tverin läänin karjalaiskylissä. Kujolan muistiinpanoille (Novgorodin ja Tverin lääneistä yhteensä yli 20 000 sanatietoa) on tunnusomaista foneettinen tarkkuus ja eri murteiden äänneopillisten ja morfologisten piirteiden yksityiskohtainen vaarinotto.

Ensimmäisen maailmansodan jälkeen suomalaisilla tutkijoilla ei ollut mahdollisuuksia päästä Itä-Karjalaan aineista keräämään. Tallennustyötä tehtiin rajan sulkeuduttua sekä Suomen puoleisissa karjalankielisissä pitäjissä että Suomeen ensimmäisen maailmansodan aikana ja sen jälkeen tulleiden Itä-Karjalan pakolaisten parissa. Siihen osallistuivat paitsi edellä mainittua E.V. Ahtiaa mm. seuraavat henkilöt: Elvi Erämetsä (eri puolilta kielialuetta 2 345 sanalippua kasvinnimiä), Eino Leskinen (etenkin Tulemajärven, Impilahden ja Jyskyjärven murteista, 10 500 sanalippua), Elma Leskinen (Suistamo, Uhtua, Impilahti, yht. 3 400 sanalippua), Tahvo Liljeblad-Luosto (Tunkua, 5 600 sanalippua), Mikko Melkku (Vitele, 7 000 sanalippua), R.E. Nirvi (Suistamo, 11 200 sanalippua), Martta Pelkonen (Salmi, 4 600 sanalippua), Hannes Pukki (Pistojärven ja Petsamoon 1870-luvulla muuttaneiden kiestinkiläisten sanastot, 8 000 sanalippua), Aimo Turunen (Ilomantsi, 2 600 sanalippua) sekä

Sortavalan seminaarin Karjalassa syntyneet opiskelijat Nikolai Kiirikki (Rukajärvi, 4 150 sanalippua), Mikko Kontu (Viitele, 3 250 sanalippua) ja Yrjö Pirhonen (Vuokkiniemi, 2 500 sanalippua).

Tärkeänä lisänä karjalan kielen tuntemukseen on vielä se 64 000 sananlaskun kokoelma, joka kertyi v. 1933 Karjalaisen osakunnan ja Sanakirjasäätiön järjestämän kilpailun tuloksena (suurimmat kokoelmat: Impilahdelta 18 667, Suistamolta 16 088, Salmista 7 437 ja Ilomantsista 6 902 sananlaskua).

Myös jatkosodan aikana ja sen jälkeisinä vuosina tuli kokoelmiin lisiä. Tärkeimmät ovat ne sanastot, jotka Aulis Ojajärvi pani muistiin v:n 1944 alkupuolella eteläkarjalaisessa Selkin kylässä ja sodan päätyttyä pakolaisleireillä ja muualla Suomessa Porajärven karjalaisilta (yht. 6 000 sanalippua).

Sanakirjatyön uudelleen alettua v. 1955 ovat Karjalan kielen kokoelmat karttuneet yli 40 000 sanalipulla, jotka enimmäkseen edustavat pohjoiskarjalaisia ja tverinkarjalaisia murteita. Tästä määrästä enin osa on Helmi ja Pertti Virtarinnan muistiinpanemaa; he ovat tehneet tallennustyötä v:sta 1951 lähtien Suomessa ja Ruotsissa asuvien Itä-Karjalan pakolaisten parissa ja Suomussalmen karjalaiskylissä Kuivajärvessä ja Hietajärvessä sekä v:sta 1957 alkaen myös Neuvosto-Karjalassa ja Kalininin (ent. Tverin) alueen karjalaisella kielisäärekeellä. Lisäksi ovat sanakirjan toimitukseen kuuluneet Esko Immonen ja Heikki Leskinen kumpikin keränneet v. 1956 n. 4 000 sanalippua, edellinen Suomussalmen karjalaa, jälkimmäinen Vuokkiniemen murretta Etelä-Pohjanmaalla asuneiden pakolaisten luona. - Viime vuosina on sanastettu myös Pertti Virtarinnan teoksia "Vienan kansa muistelee" (1958), "Juho Kujo-la, karjalan ja lyydin tutkija" (tekstiosa, 1960), "Lähisukukielten lukemisto" (karjalan osa, 1967) ja "Kultarengas korvaan. Vienalaisia satuja ja legendoja" (1971). On ryhdytty myös valikoiden sanastamaan Suomen kielen nauhoitearkiston karjalaisesta aineksesta litteroituja, vielä julkaisemattomia murretekstejä.

Kaiken kaikkiaan karjalan kielen arkistossa on tätä nykyä yli puoli miljoonaa sanalippua. Tähän on laskettu mukaan

myös ne sanapoiminnot (yht. noin 46 000 sanalippua), jotka 1930-luvulla sanakirjan silloinen toimitus teki eri tutkijain (mm. Jalo Kaliman, Heikki Ojansuun, Martti Rapolan ja Y.H. Toivosen) vuodelta 1921 olevista muistiinpanoista, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkiston karjalaisista kokoelmista ja painetusta kirjallisuudesta, etenkin Eino Leskisen toimittamista "Karjalan kielen näytteistä" ja Suomen kansan vanhojen runojen osista I: 1-4 (Vienan läänin runot), II (Aunuksen, Tverin- ja Novgorodin-Karjalan runot) ja VII: 1-5 (Raja- ja Pohjois-Karjalan runot).

Sanakirjatyön vaiheita

Karjalan kielen sanakirjan ajatus syntyi 1890-luvulla. Kirjoitustyö uskottiin kolmen laajan karjalaissanaston kerääjälle K.F. Karjalaiselle. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran sihteerin F.W. Rothstenin 16.12.1897 laatimassa "Luettelossa tärkeimmistä Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimesta tätä nykyä painossa, tekeillä tai hankkeissa olevista teoksista ynnä tiedon-antoja niitten arvatuista kustannuksista" onkin jo "sanakirjallisten teosten" seitsemäntenä numerona "Karjalan murteiden sanakirja, tekeillä filos. kand. K. Karjalaisella. Maksanee, tutkimusretkien kustannukset lukuun otettuna, vähintään 25,000 m". Ja Seuran vuosikertomuksessa 1898 (16.3.) mainittiin tekeillä olevien teosten joukossa "'Karjalan murteiden sanakirja' filos. kand. K. Karjalaisella, joka tähän koskevia keräyksiä ja tutkimuksia varten on v. 1894 oleskellut Vienan läänissä, v. 1895 Tverin läänissä ja v. 1897 Aunuksen läänin pohjoisosassa. Teokseen on laskettu tulevan, sitten kuin kaikkien karjalan ja aunuksen murteiden sanavarat on saatu tuttuksi, n. 20 000 eri sana-artikkelia". Yritys ei kuitenkaan päässyt edes alkuun, kun Karjalainen 1898 lähti Suomalais-ugrilaisen Seuran pitkäaikaisena stipendiaattina kauas ostjakimaille.

Karjalan sanakokoelmien jatkuva kasvu piti sanakirjahan-
ketta yhä vireillä. Vihdoin vuonna 1930 Suomalaisen Kirjalli-

suuden Seuran palvelukseen palkattiin "vakinainen henkilö, jonka tehtäviin kuuluu kesäisin suorittaa sanastustyötä joko karjalaisten pakolaisten avulla tai suomenpuolisilla karjalankielisillä alueilla sekä talvisin suunnitella, johtaa ja suorittaa sanakirjan esitöitä ja toimittamista". Toimeen valittiin karjalan kieleen perehtynyt Eino Leskinen. Hänen johdollaan työ pääsi pian hyvään vauhtiin. Jatkettiin, entistä tehokkaammin, sanaston keruuta eri puolilla Suomea asuvien karjalaisten parissa. Sanastettiin jokseenkin kaikki saatavissa olleet karjalan kielestä tehdyt muistiinpanot ja painetut kielennäytteet (joista tärkein Leskisen 1932-36 julkaisema "Karjalan kielen näytteitä", I - III) sekä valittuja osia arkistojemme karjalaisista perinnemuistiinpanoista.

Jo vuonna 1933 oli sanakirjan kirjoitustyökin käynnissä. Vuoteen 1938 mennessä oli Eino Leskisen laatimaa käsikirjoitusta valmiina noin 350 foliosivua (alusta sanaan bapka). Mutta sota ja sitä seurannut taloudellinen lama keskeyttivät karjalan sanakirjan valmistelut.

Kokoelmat siirrettiin v. 1942 Sanakirjasäätiön huostaan. Luovutuspäätöksessään Suomalaisen Kirjallisuuden Seura toivoi Sanakirjasäätiön löytävän keinoja karjalaisten sanakirja-ainesten täydentämiseen ja julkaisemiseen. Näitä keinoja löytyi vasta toistakymmentä vuotta myöhemmin. Vuonna 1955 perustettiin nimittäin nelihenkinen karjalan kielen sanakirjan toimitus, päätoimittajana Pertti Virtaranta, sen jälkeen kun valtion humanistinen toimikunta - lähinnä silloisen puheenjohtajansa Paavo Ravilan ansiosta - oli myöntänyt tarvittavat varat. Tästä eteenpäin sanakirjan toimitustyö on voinut keskeytyksettä jatkua humanistisen toimikunnan ja (v:sta 1964 alkaen) opetusministeriön myöntämillä varoilla. Kun kymmenien eri kerääjien sanastot oli ensin yhdistetty yhdeksi aakkoselliseksi kokoelmaksi, alkoi kirjoittaminen.

Sanakirjan laadinnassa yhtenä pääpyrkimyksenä on ollut hyvä luettavuus, ts. että sitä voivat vaivatta lukea muutkin Karjalan kulttuurista kiinnostuneet kuin kielentutkijat. Sen vuoksi ja myös taloudellisista syistä useimpien muistiinpanijain tarkekirjoitusta on suuresti karkeistettu sanakirjan johdannossa (sivuilla LXXIX - CI) yksityiskohtaisesti selvitettyjen

periaatteiden mukaan. Samasta syystä - ja suomea osaavaa käyttäjää silmällä pitäen - sana-artikkelin hakusanaksi on otettu se muoto, joka on pohjoiskarjalaisten murteiden mukainen. Kansanperinteen tutkijoita ajatellen sanakirjaan on otettu runsaanlaisesti kokoelmissa olevaa etnografista ja folkloristista ainesta: esineiden ja työtapojen kuvauksia, uskomuksia, sananlaskuja, arvoituksia, itkuvirsien sanastoa. Esimerkistöä eli fraseologiaa on otettu mukaan runsaanlaisesti.

Sanakirjan aines kussakin artikkelissa on esitetty merkitysryhmittäin seuraavassa järjestyksessä:

varsinaiskarjalaiset esimerkit, ensin ns. pohjoiskarjalasta (Kieretti, Oulanka, Kiestinki, Vitsataipale, Pistojärvi, Uhtua, Vuokkiniemi, Suomussalmen Hietajärvi ja Kuivajärvi, Kontokki, Kostamus, Jyskyjärvi, Paanajärvi, Usmana), sitten ns. eteläkarjalasta (Tunkua, Suikujärvi, Repola, Rukajärvi, Paatene, Mäntyselkä, Porajärvi, Ilomantsi, Korpiselkä, Suojärvi) ja kolmanneksi Kalininin (ent. Tverin), Tihvinän ja Valdain kielisaarekkeista;

aunukselaiset eli "livvinkieliset" esimerkit (Suistamo, Impilahti, Salmi, Tulemajärvi, Munjärvi, Säämäjärvi, Vieljärvi, Vitele, Kotkatjärvi, Nekkula-Riipuškala).

Sanakirja on tarkoitus julkaista kuutena 600 - 700 kaksipalstasivua käsittävänä osana Suomalais-ugrilaisen Seuran Lexica-sarjassa. Tähän mennessä (toukok. 1975) työ on edistynyt seuraavasti:

I osa, johdanto ja kirjaimet A-J, CVI+576 sivua, ilmestyi 1968;

II osa, kirjain K, 591 sivua, ilmestyi 1974;

III osa, kirjaimet L-N, käsikirjoitusta on valmiina yli puolen välin;

IV, V ja VI osa, kirjaimet O-Ö, työ aloittamatta.

Karjalan kielen sanakirjan päätoimittajana on professori Pertti Virtaranta (v:sta 1955), toimitussihteerinä maisteri Helmi Virtaranta (1955-) ja leksikografeina maisterit Raija Koponen (1966-), Marja Lehtinen (1966-) ja Pirkko Poutanen (1971-). Aikaisemmin ovat toimitukseen lisäksi kuuluneet maisteri Esko Immonen (1955-58), maisteri Matti Jeskanen (1963-68), tohtori Eero Kiviniemi (1958-69), professori Heikki Leskinen

(1955-62) sekä apulaisprofessorit Matti Pääkkönen (1958-63) ja Tauno Särkkä (1964-66, 1969).

1/ kissa. 2/ voitelee siistien
3/ vieras 1.
Nuoltti
-ten -liu
N. nuolla. nuolttas
(sumet) maasta.
Krim. Kaži nuol-
to kähäli ittšeh
da ottšah tšod-
riu; goštu tulo.
1/ uskom. 1.
Puoli nuolten,
toine nuolten,
keskikohtu
näbläten "ra.
naup. - niin haluk.
Maasti
(jätth.)
SÄÄMÄJÄRVEN
E.V. AHTIAN
1928-9

E.V. Ahtian sanalippu Säämäjärven sanasta nuolta; Karjalan kiel-
len sanakirjaan se karkeistetaan seuraavasti: kaži kissa nuoloo
kähälii ittšeh da ottšah tšodriu voitelee siistien, goštu vie-
ras tuloo (uskom.). puoli vuolten, toine nuolten, keskikohtu
näbläten (näin halukkaasti otetaan hyvä tyttö miniäksi; sp.).

SUOMEN KIELEN LAITOS

Vuonna 1956 perustettu Helsingin yliopiston suomen kielen laitos toimii yliopiston päärakennukseen sijoitetussa Castrenianumissa. Se on itsenäinen historiallis-kielitieteelliseen osastoon kuuluva laitos, jonka esimiehenä on professori Pertti Virtaranta ja amanuenssina Eira Penttinen.

Laitoksen tärkein osa on sen kirjasto. Castrenianumia perustettaessa siirrettiin sen kirjastoon yliopiston historiallis-kielitieteellisen laitoksen fennica- ja folkloristica-osastot, ja tästä alusta kirjasto on kasvanut niin, että se nykyisellään on yliopiston suurimpia laitoskirjastoja: siinä on noin 8 000 teosta ja 50 kansiota pikkukirjasia ja eripainoksia. Valtaosa tästä kirjallisuudesta on suomen ja sen sukulielten tutkimuksen alalta. Sanakirjoja on noin 600. Alan kotimaiset ja ulkomaiset sarjajulkaisut ja aikakauslehtien vuosikerrrat, jotka on sijoitettu omaksi osastokseen, ovat jokseenkin täydellisiä. Muuta kirjallisuutta on lähinnä kansatieteen ja kansanrunoudentutkimuksen alalta, nyt tosin aiempaa vähemmän, kun laaja folkloristica-osasto vuoden 1965 alussa siirrettiin vastaperustettuun kansanrunoustieteen laitokseen Meritullintori 1:een; kirjaston kokoelmiin jäi kuitenkin jonkin verran alan kurssikirjoja. Yleisen kielitieteen sarjoja on ostettu melko runsaasti (mm. Acta Linguistica Academiae Hungariae, Foundations of Language, Language, Linguistics, Linguistische Berichte, Phonetica ja Word). Enimmäkseen lahjoituksina saatuja paikallishistorioita on noin 160. Helsingin yliopistossa suomen kielen alalta kirjoitetut laudatur- ja lisensointityöt - tähän mennessä lähes 1 100 tutkielmaa - on deponoitu Sanakirjasäätioon, jossa ne ovat tutkijoiden käytettävissä. Tutkielmia voi lainata myös maan muihin yliopistoihin niiden kirjastoissa luettaviksi.

Sanakirjasäätion vanhan kirjasuomen jaokseen Luotsikatu 4:ään on sijoitettu kirjaston vanhan fennican kokoelma. Sen pohjana on kalvolalaisen talonpojan ja bibliofiilin Emanuel Kanajärven (1801-68) kirjastoon kuuluneet 650 teosta, jotka yliopisto osti vuonna 1908 sijoitettaviksi "suomalaisen semi-

naarin" kokoelmiin. Professori E.N. Setälän allekirjoittamaan kauppakirjaan sisältyy ehto, että Emanuel Kanajärven kirjat on säilytettävä omana kokonaisuutenaan. Kokoelmaa on täydennetty vuosien mittaan lahjoituksina saaduilla kirjaharvinaisuuksilla sekä valokopiojäljennöksillä, joita vanhan kirjasuomen sanakirjan toimitus on teettänyt yliopiston kirjaston vanhaan fennicaan kuuluvista alkuperäiskappaleista. - Castrenianumin tutkijain huoneessa säilytetään osaa Suomalais-ugrilaisen Seuran arkistosta sekä Seuran omistamaa ainutlaatuisen arvokasta "Fellmanin kokoelmaa", joka sisältää varsinkin vanhaa lapinkielistä ja Lappia käsittelevää kirjallisuutta.

Suomen kielen laitoksen kirjastoa käyttävät ennen muita suomen ja sen lähiaineiden opiskelijat. Kirjasto on auki lukukauden aikana arkisin klo 8 - 20, lauantaisin 9 - 14, kesällä arkisin klo 9 - 14. Opiskelijat voivat kirjastossa lukea kurssikirjoja, tutustua alansa kirjallisuuteen sekä valmistaa harjoitustöitään ja tutkielmiaan. Kirjaston käytössä opastaa kirjastoapulainen Leena Kosonen. Jonkin verran voidaan kirjoja antaa myös lainaksi. Laitoksessa on kopiolaitteet opiskelijoita ja tutkijoita varten.

Suomen kielen laitoksen omassa eripainossarjassa "Opuscula Instituti Linguae Fennicae" on julkaistu tähän mennessä 47 tutkimusta. Laitoksen toisessa julkaisusarjassa "Castrenianumin toimitteita" on ilmestynyt yhdeksän teosta.

EUROOPAN KIELIKARTASTON SUOMEN TOIMITUS

Kuusikymmenluvulla lähti Nijmegenin yliopiston germanistiikan professorin A. Weijnenin aloitteesta käyntiin Euroopan tähän asti mittavin kielikartastohanke: kaikkien Euroopassa puhuttavien kielten yhteinen kartasto "Atlas Linguarum Europae". Tarkoituksena oli saada eri kieliryhmiä ja -kuntia harrastavien lingvistien käyttöön apuväline, joka mahdollisimman monipuolisesti valaisisi Euroopan kielten sanaston yhteisiä ja erilähtöisiä aineksia (erityisesti tietenkin kulttuurikontaktien kannalta tärkeää sanastoa), edelleen sanaston jäsentymistä eräissä selvärakenteisimmissa merkityskentissä sekä eri kielten fonologisia, morfologisia ja syntaktisiakin erikoispiirteitä.

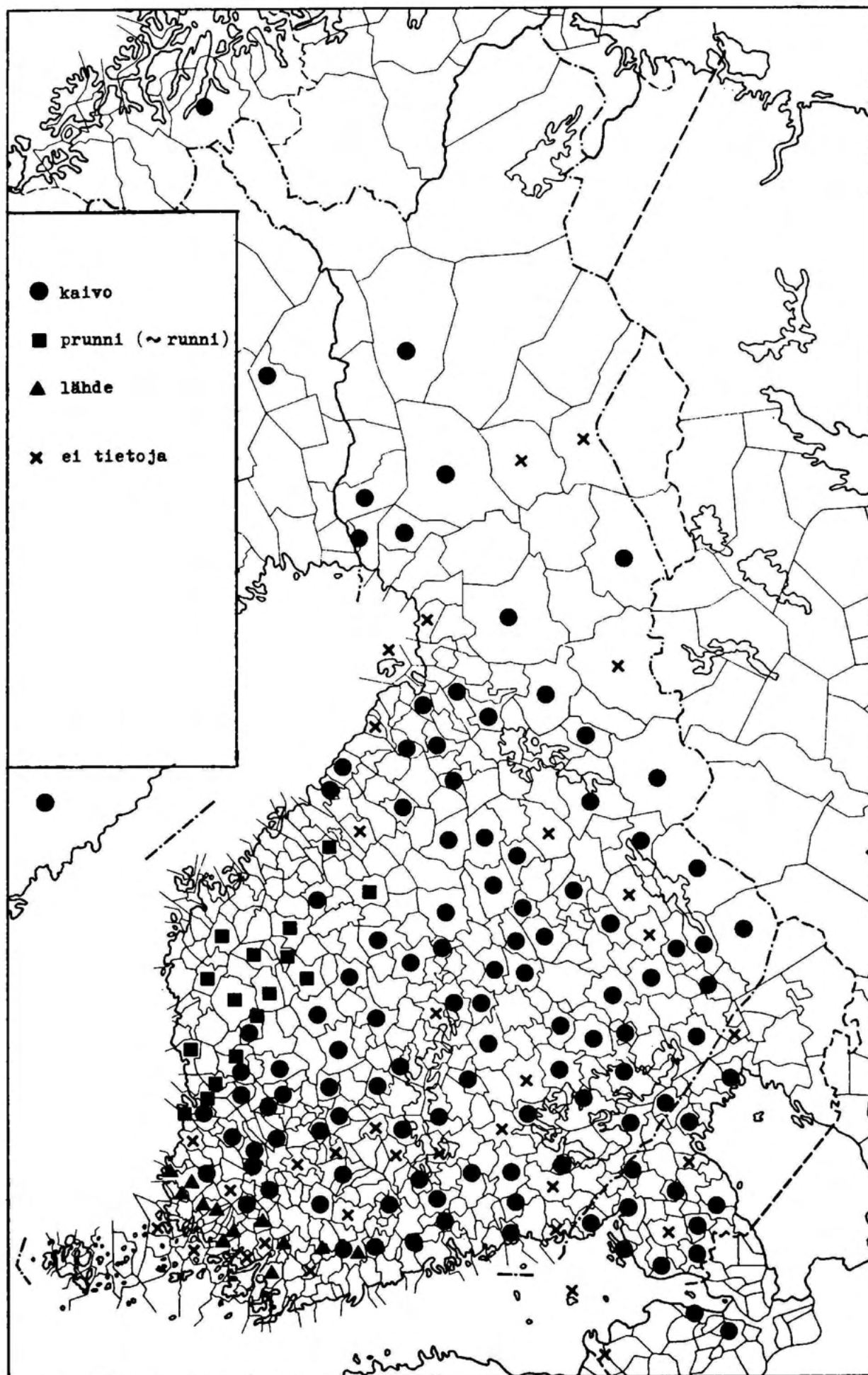
Tätä kirjoitettaessa on varmistunut jo melkein kaikkien Euroopan maiden osallistuminen tähän suurhankkeeseen. Kartaston päämaja sijaitsee Nijmegenin yliopiston murteentutkimuskeskuksessa (Nijmeegse Centrale voor Dialect- en Naamkunde); toimitukseen kuuluu kaksitoista lingvistiä eri maista, ja päätoimittajana on prof. Weijnen. Aineiston keruu ja alustava muokaus tapahtuu kussakin maassa erikseen. Karttojen piirtämistä tietokoneen avulla huolehtii Marburgissa sijaitseva Forschungsinstitut für deutsche Sprache, sama laitos, joka julkaisee myös laajaa saksan kieliatlasta. Julkaisemiskustannuksiin osallistuu mm. Unesco.

Suomen kielen osuuden kartastossa otti v. 1972 hoitaakseen prof. Terho Itkonen. Monien valmistelujen jälkeen päästiin syksyllä 1974 niin pitkälle, että suomen murteita edustavan aineiston poiminta ja muokaus kartaston ensimmäistä eli sanasto-osaa varten saattoi alkaa. Tähän osaan on suunniteltu tulevan yht. 546 eri käsitepiirejä valaisevaa karttaa; niiden aiheet toimitus on valinnut niin, että samat kysymykset sisältyvät myös tekeillä olevaan suureen slaavilaisten kielten yhteiseen atlakseen. Siten slaavilaisista kielistä voidaan käyttää jo valmiiksi kerättyjä ja systemoituja aineksia. Muissa maissa aineisto joko poimitaan arkisto- ja kirjallisuuslähteistä tai tallenne-

taan kysymys kysymykseltä kentällä. Suomessa antavat Sanakirjasäätiön kokoelmat miltei kaikkien kysymysten selvittämiseen niin hyvän pohjan, että erityistä kenttätöitä ei tarvita. Sellaisiin kysymyksiin, joista Sanakirjasäätiön kokoelmat eivät sisällä riittävästi tietoja, koetetaan hankkia lisäselvyyttä säätiön vapaaehtoisille kirjeenvaihtajille osoitetuin lisäkyselyin. Ensimmäinen tällainen kysymyssarja julkaistiin Sanastajassa keväällä 1975 (n:ossa 108: "Suomen sanoja Euroopan kielikartastoon").

Karttojen kooksi on suunniteltu 80 x 85 cm, ja ainakin sanastollisiin karttoihin aiotaan mahdollistaa yksi keruupiste keskimäärin 2 000 km²:ä kohti. Suomen kielen alueelle mahtuu siten 160 keruupistettä eli käytännössä noin joka kolmas suomenkielinen pitäjä. Pisteverkon rungoksi on otettu ne pitäjät, joista Sanakirjasäätiön kokoelmiin on kerätty täydellisyyttä tavoittelevat pitäjänsanastot. Näiden lisäksi verkkoon on valittu toistasataa muuta pitäjää. Valinnassa on noudatettu kahden periaatetta: pisteverkko on koitettu saada jakautumaan mahdollisimman tasaisesti eri murrealueille (lounaassa kuitenkin keskimääräistä tiheämpänä, idässä ja pohjoisessa harvempana), ja lähekkäisistä pitäjistä on kelpuutettu aina se, josta Sanakirjasäätiön kokoelmissa on eniten luotettavaa (varsinkin vapaaehtoisten kirjeenvaihtajien lähettämää) aineistoa.

Työtä on koitettu järkeistää muillakin tavoin. Ensimmäisen osan kysymyksissä on runsaasti puolet sellaisia, joiden vastaukseksi tulee kaikista suomen murteista yksi ja sama sana joko äänneasultaan identtisenä tai murteiden säännöllisten äännevastaavuuksien mukaan vaihtelevana (esim. mikä sana merkitsee 'pilveä', 'lunta', 'puun lehteä', 'ruista', 'lintua', 'kalaa', 'suuta', 'sormea', 'näkemistä', 'janoa', 'sikaa', 'munaa', 'maitoa', 'leipää', 'kirvestä', 'pesemistä', 'kysymistä', 'tuhatta', 'aikaa?'). Tällaiset sanat kontrolloidaan vain paristakymmenestä keruupisteestä. Loput kysymykset ovat sellaisia, joiden murremaantiede on mutkikkaampi (esim. mikä sana merkitsee 'ukkosta', 'jääpuikkoa', 'kukkaa = kukintoa', 'pensasta', 'mäntyä', 'vadelmaa', 'vehnää', 'kissaa', 'leppäkerttua', 'lepakkoa', 'ohimoa', 'keuhkoa', 'kuuntelemista', 'puimista', 'valakkaa', 'kermaa', 'perunaa', 'silavaa', 'kan-

gaspuita', 'halpaa', 'ikkunaa', 'sytyttämistä', 'polkua', 'isoäitiä', 'iltaa', 'aikaista', 'tänään'?). Tällaisia kysymyksiä koskeva aineisto erilaisine murretoisintoineen poimitaan mahdollisimman tarkoin. Näytteeksi näin syntyvistä karttakuvista julkaistaan s. 82 yksi, 'kaivoa' merkitsevien sanojen kartta. Siitä selviää samalla suomen kielen alueen keruupisteiden verkko; ne verkkoon kuuluvat pitäjät, joista ei tätä karttaa laadittaessa ole ollut tietoja, on osoitettu pienellä ristillä. - Hyvänä apuna ovat useissa tapauksissa jo aiemmin eri yhteyksissä julkaistut kartat tai esim. opinto- töiden yhteydessä syntyneet karttaluonnokset, mutta niidenkin tiedot joudutaan tavallisesti vielä tarkistamaan ja täydentämään Sanakirjasäätiön kokoelmiin saaduilla lisäaineiksilla. Tähän mennessä on aineisto saatu ainakin alustavasti poimituksi n. 70 karttaan. Useissa tapauksissa on havaittu syntyvän kiintoisia levikkikuvia, joita ei ole aiemmin kartoitettu ja jotka ovat omiaan yllyttämään jatkotutkimuksiin. Ehkäpä sellaisiin vielä tarjoutuu tilaisuus, jos kauan suunnitteilla ollutta suomen murteiden suurta kartastoa päästään kerran valmistamaan.

Atlaksen toimitus on jo pitkälle valmistellut kysymyslistaa toistakin osaa varten, joka tulee käsittämään eräitä sanastokarttoja ja lisäksi äänne-, muoto- ja lauseopillisia karttoja. Prof. Terho Itkonen on osallistunut tähän valmistelutyöhön.

Mainittakoon vielä, että suomen ruotsalaismurteita koskevan aineiston poimittaa näiden murteiden suursanakirjan aineistosta kartaston Ruotsin toimitus, jossa Suomea edustaa prof. Carl-Eric Thors. Suomen ruotsalaismurteille on kartastossa varattu 15 keruupistettä. Fennoskandiassa puhuttavien lapin murteiden poiminta on vielä vailla lopullista organisatiota, samoin Neuvostoliitossa puhuttujen suomen sukukielten poiminta. Unkarissa on kartaston kansallinen valiokunta jo järjestäytynyt.

Kartastotyön tukena on atlaksen Suomen valiokunta, johon kuuluvat prof. Itkosen lisäksi professorit Osmo Ikola Turun yliopistosta, Heikki Leskinen Jyväskylän yliopistosta ja Pertti Virtaranta Helsingin yliopistosta. Aineiston poimijoina ja muok-

kaajina ovat vuodesta 1974 saakka olleet maist. Riitta Matilainen ja kand. Merja Sorsakivi.

VIROLAINEN LAITOS

Helsingin yliopiston virolainen laitos sai alkunsa v. 1939, jolloin eduskunta vahvisti Suomen ja Viron välisen kulttuurisopimuksen. Sopimuksessa sanottiin mm., että Helsingin yliopistoon perustetaan virolainen instituutti, jonka kustannuksista valtio pitää huolen yliopiston menoarvion yhteydessä. Laitoksen tehtävänä on edistää viron kielen ja virolaisen kulttuurin tuntemusta ja tutkimista tarjoamalla kirjastossaan sekä opiskelijoille ja tutkijoille että mahdollisuuksien mukaan muillekin asianharrastajille tilaisuus tutustua Viroa koskevaan kirjallisuuteen ja muuhun aineistoon.

Sotien takia voitiin laitoksen kirjaston perustamiseen ryhtyä varsinaisesti vasta v. 1945. Sodan jälkeisissä oloissa tuotti kirjojen hankkiminen aluksi suuria vaikeuksia. Laitoksen ensimmäinen esimies professori Lauri Kettunen deponoi laitokseen joukon teoksia omasta kirjastostaan, ja professorinrouva Hilja Kettunen lahjoitti ne myöhemmin laitoksen omaisuudeksi.

Sittenmin laitoksen kirjasto on kasvanut jatkuvasti, ja se on nykyisin maamme laajin Viroa koskeva kirjasto. Kirjaston nykyinen nidosluku on noin 6 500. Pääosa teoksista on kaukokirjallisuuden, kirjallisuuden historian sekä kielentutkimuksen alalta. Kirjaston muista osastoista mainittakoon mm. Viron kansanrunous, kansatiede, historia, musiikki, teatteri ja taide. Useita teoksia on kahtena tai useampana kappaleena, mikä onkin tarkoituksenmukaista, koska opiskelijoille annetaan kirjastosta kotilainoja. Muualta opiskelijoiden olisi vaikeaa, jopa mahdotonta saada alan kirjoja käyttöönsä. Kirjoja saadaan Neuvosto-Virosta tavallisten hankintojen lisäksi lahjoituksina ja vaihtokappaleina. Vaihto-osapuolista mainittakoon esim. Tallinnasta Keele ja Kirjanduse Instituut, Välismaaga Sõpruse ja Kultuurisidemete Arendamise Eesti Ühing ja Fr.R. Kreutzwaldi nim. Eesti NSV Riiklik Raamatukogu ja Tartosta Tartu Riikliku Ülikooli Teaduslik Raamatukogu. Myös Viron emigranttikirjallisuutta on hankittu laitokseen. Kirjaston viime vuosien kartuntaa on lisännyt erityisesti se, että laitos on saanut lahjoituksenluonteisina ostoina satoja teoksia professo-

rien Eino Leskisen, Lauri Postin ja Kaarle Krohnin kirjastoista.

V. 1961 sovittiin Suomen ja Neuvostoliiton tieteellisteknillisen yhteistoimintakomitean välityksellä siitä, että virolainen laitos saa mikrofilmijäljennöksen Viron SNT:n Tiedakatemian Kielen ja Kirjallisuuden Instituutin hallussa olevista viron kansankielen sanasto- ja tekstikokoelmista. Laitos puolestaan luovuttaa instituutille vastineeksi mikrofilmijäljennöksen Sanakirjasäätiön kansankielen sanakokoelmista. Mikrofilmien luovutus on nyt loppuun suoritettu. Virolaisessa laitoksessa on tutkijain ja opiskelijain käytettävissä 380 mikrofilmikotelo, joihin sisältyy kaikkiaan 1 080 000 sanalippua viron kansankielen sanastoaineeksi, 91 300 sivua murtektejä ynnä äänne- ja muoto-opillisia yleiskatsauksia eri murteista sekä 256 000 sanalippua paikannimistöä. Vastinekopiot Sanakirjasäätiön kokoelmista, yhteensä 575 rullaa (5 400 000 sanalippua), on luovutettu Kielen ja Kirjallisuuden Instituutille kahdessa erässä, vuosina 1964 ja 1970.

Virolaisen laitoksen esimies on prof. Aimo Turunen. Viron kielen lehtorina on tällä hetkellä filologiatieteiden kandidaatti Jaak Peebo Tarton yliopistosta. Laitoksen assistenttina on fil. lis. Kaija Metsä-Heikkilä; hän hoitaa myös laitoksen kirjastoa.

ITÄMERENSUOMALAISTEN KIELTEN LAITOS

Helsingin yliopiston itämerensuomalaisten kielten tutkijoiden ja opiskelijoiden keskus, itämerensuomalaisten kielten laitos, perustettiin vuoden 1967 lopussa. V. 1974 laitos sai toimintaedellytyksiään parantavan oman huonetilan Castrenianumin yhteydestä.

Aineskokoelmilleen laitos sai erittäin arvokkaan pohjan, kun rouva Hilja Kettunen 30. joulukuuta 1969 allekirjoitetulla sopimuksella luovutti itämerensuomalaisten kielten laitokselle miehensä professori Lauri Kettusen tieteellisen käsikirjoitusjäämistön. Siihen sisältyvät mm. professori Kettusen monilla tutkimusmatkoillaan tekemät alkuperäismuistiinpanot eri itämerensuomalaisista kielistä (virosta, vatjasta, vepsästä, karjala-aunuksesta, liivistä ja suomen murteista), useiden tieteellisten tutkimusten käsikirjoitukset sekä täydellinen sarja hänen tieteellisiä teoksiaan, joissa on hänen omia täydennyksiään ja huomautuksiaan. Kokoelma on sopimuksen mukaan säilytettävä itämerensuomalaisten kielten laitoksessa yhtenäisenä kokonaisuutena. Sitä saadaan laitoksen esimiehen kulloinkin erikseen antamalla luvalla vuodesta 1976 alkaen käyttää tieteellisiin tarkoituksiin.

Laitoksen käsikirjastoa kartutetaan kaiken aikaa. Samoin on hankittu itämerensuomalaisia kieliä sisältäviä ääninauhakopioita opetusta ja harjoitustehtäviä varten.

Karjalan kielen sanakirjan toimitustyön päätyttyä on tarkoitus liittää tämän sanakirjan laajat alkuperäisaineokset itämerensuomalaisten kielten laitoksen kokoelmiin.

Itämerensuomalaisten kielten laitoksen esimiehenä on prof. Aimo Turunen. Erilaisista laitoksen tehtävistä on huolehtinut virolaisen laitoksen assistentti fil. lis. Kaija Metsä-Heikkilä.

UNKARILAINEN LAITOS

Unkarin kielen opetuksella on Helsingin yliopistossa pitkät perinteet. Oskar Blomstedt nimitettiin v. 1869 suomen ja unkarin kielen dosentiksi, ja Antti Jalava toimi unkarin kielen ylimääräisenä lehtorina v. 1881 - 1909. V. 1925 perustettiin vakinainen unkarin kielen lehtoraatti, jota ovat hoitaneet syntyperäiset unkarilaiset. Ensimmäinen ja pisimmän aikaa (1926-42) toiminut unkarilainen lehtori oli Gyula Weöres. Tätä nykyä on lehtorina László Keresztes.

Helsingin yliopiston unkarilainen laitos perustettiin v. 1928, ja siitä lähtien se on toiminut yhtämittaisesti. Sodan aikana ja muutamina sodanjälkeisinä vuosina laitoksen työskentely oli tosin verrattain hiljaista, mutta unkarin kielen opetus jatkui tällöinkin keskeytymättä. Kun Suomen ja Unkarin välillä v. 1959 solmittiin uudelleen kulttuurisopimus, on unkarin kielen lehtorin viran täyttäminen tapahtunut tämän sopimuksen mukaisesti.

Unkarilaisen laitoksen kirjastoa luotaessa saatiin lahjoituksia mm. Unkarin valtiolta. Arvokkaan lisän kirjasto sai, kun Kalevalaseura luovutti sen käyttöön E.N. Setälän Unkarista hankkiman ns. Simonyin kokoelman, joka sisältää nimenomaan kielitieteellisiä julkaisuja. Keväällä 1966 tämä kirjakokoelma saatiin lunastetuksi unkarilaisen laitoksen omistukseen. Kirjaston nidosmäärä oli 1940-luvulla karttunut jo 5 800:ksi (tähän laskettuna aivan pienetkin painatteet). Nykyisin kirjasto sisältää aikakausjulkaisut sekä eripainokset mukaan lukien n. 6 000 numeroa etupäässä kielitiedettä, kaunokirjallisuutta, kirjallisuudenhistoriaa, kansatiedettä ja folkloristiikkaa. Huomattava määrä vanhempaa kirjallisuutta on siirretty yliopiston varakirjastoon. Viime vuosina on Unkarin valtio muistanut laitosta arvokkailla kirja- ja kojelahjoituksilla.

Vuoden 1974 lopulla unkarilainen laitos sai uudet tilat yliopiston päärakennuksen ylimmästä kerroksesta: tilavan kirjastosalin ja erillisen lehtorinhuoneen. Tutkijoilla ja opiskelijoilla on tilaisuus työskennellä laitoksessa, ja siellä pidetään pienille opiskelijaryhmille luentoja ja harjoituksia.

Laitoksen julkaisusarjaa "Publicationes Instituti Hungarici Universitatis Helsingiensis. A Helsinki Egyetem Magyar Intézetének Kiadványai" on ilmestynyt kolme numeroa: István Papp, Unkarin kielen rakenne (1964), Gyula Weöres, Suomalainen Unkari-kirjallisuus (1969) ja Aulis J. Joki & Hannu Launonen & László Keresztes, Petőfiä suomeksi (1974).

Unkarilaisen laitoksen esimiehenä on professori Aulis J. Joki.

NYKYSUOMEN LAITOS

1. Sanakirjatoimitus

Nykysuomen laitoksen toiminta kytkeytyy kiinteästi Nykysuomen sanakirjan toimittamiseen. Eduskunta-aloitteesta virinneen, 1929 alulle pannun sanakirjatyön rahoitti valtio; käytännöllisestä puolesta vastasi Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Päätoimittajana oli ensin Martti Airila ja vuodesta 1939 Matti Sadeniemi. Toimitussihteerinä toimi Eino Suovan ja Hannes Tepon jälkeen vuodesta 1946 Jouko Vesikansa.

Toimitustyön tulokset ovat näkyvillä 6-osaisena deskriptiivisnormatiivisena Nykysuomen sanakirjana, jossa on hakusanoja n. 200 000. Ensimmäinen osa ilmestyi 1951, kuudes 1961. Teoksen kustansi WSOY, joka myöhemmin on julkaissut teosta 3-osaisena muuttamattomana kansanpainoksena.

Nykysuomen sanakirja esittää paitsi 1900-luvun alkupuoliskon myös 1800-luvun loppuvuosikymmenten tärkeimmän sanaston. Se sai heti hyvin myönteisen vastaanoton, sitä luonnehdittiin "sukupolvien kirjaksi" ja kulttuurimme "vuosisataistapaukseksi". Se onkin paitsi kirjakielen sanavaraston perusteellinen hakuteos myös synonyymi- ja sivistyssanakirja sekä oikeakieli- ja tyyliopas. Nykysuomen sanakirja on edelleenkin arvovaltainen opas useimmissa kielikysymyksissä, vaikka ensimmäisten osien ilmestymisestä on kulunut jo kolmattakymmentä vuotta.

Nykysuomen sanakirjan valmistuttua ryhdyttiin laatimaan uutta vierasperäisten sanojen oikeinkirjoitusopasta. Rungoksi otettiin Martti Airilan 1945 ilmestynyt mutta jo kauan loppuunmyytynä ollut "Vierasperäiset sanat". Airilan teosta täydennettiin uusista haku- ja tietoteoksista kerätyllä aineksella, niin että valmiissa teoksessa on hakusanoja n. 30 000. Oikeinkirjoituksessa noudatetaan Nykysuomen laitoksen kielilautakunnan hyväksymiä periaatteita. Teos esittää suositetun kirjoitusasun lisäksi sanojen merkityksen, erikoisalojen termien käyttöalan ja tarvittaessa ääntämisohjeen. Monivaiheisen toimitustyön jälkeen Nykysuomen sivistyssanakirja ilmestyi 1973 SKS:n ja WSOY:n

yhteiskustanteena. Käsikirjoituksen viimeistelyn on hoitanut Arvo Keinonen. Laitoksessa on työn jäljiltä erillinen vierasperäisten sanojen kortisto.

Jo ennen Nykysuomen sanakirjan valmistumista oli ilmennyt suppean käyttösanakirjan tarvetta. Tämän vuosikymmenen alussa päätettiin ryhtyä laatimaan normatiivista leksikkoa, josta on käytetty työnimeä Nykysuomen perussanakirja. Työsuunnitelman laati Jouko Vesikansa 1971. Perussanakirjaa toimitetaan tiivistäen Nykysuomen sanakirjan pohjalta ja samalla täydentäen käsikirjoitusta uusilla aineksilla. Työtä on tehty täysitehoisesti kolmisen vuotta, ja noin kolmannes käsikirjoituksesta on valmiina; näytevihko ABC julkaistiin keväällä 1972. - Sanakirjatoimituksen tulevaisuudentehtäviä ovat normatiivisten leksikkojen lisäksi myös osakielten ja erikoisalojen sanakirjat sekä kielijä ja tyylioppaat.

1960-luvun alussa toiminnassa tapahtui organisaationmuutos: sanakirjantoimittajat siirtyivät Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran alaisuudesta aiemmin perustetun Suomen Akatemian kielitoimiston alaisuuteen. Muutos merkitsi siirtymistä valtion virkamiehiksi. Vuodesta 1970 laitos on ollut nykyisen nimisenä valtion humanistisen toimikunnan alainen.

2. Kokoelmat

Nykysuomen sanakirjan lähteinä käytettiin tieto- ja kaunokirjallisuutta sekä aikakaus- ja sanomalehdistöä. Keruun tuloksena toimituksessa oli vuoteen 1938 mennessä aakkosellinen sanalippukokoelma, n. 4,2 miljoonaa lippua ja tietoja yhteensä n. 850 000 sanasta. Tällä hetkellä laitoksessa on n. 5 miljoonaa sanalippua. Jostakin yksityisestä sanasta saattaa olla tuhansia lippuja, jostakin vain muutama.

Nykysuomen sanakirjan lähdeeteoksiksi valittiin sisällöltään, tyylieltään ja kieleltään parhaita tai käytetyimpiä alansa edustajia. Kaunokirjallisuuden valinnassa pidettiin silmällä myös sitä, että kieleemme eri käyttöalueet pääsivät aineskokoelmissa edustelle. Niinpä kirjasto sisältää paitsi sellaisten klassikoiden kuin Ahon, Kiannon, Kiven, Lehtosen, Siljanpään ym. teokset myös merkittävimpien kansankirjailijoiden kuten Päivärinnan, Kauppi-Heikin, Alkion, Meriläisen tuotan-

toa sekä sellaisten kirjallisesti vähempiarvoisten mutta aikanaan paljon luettujen kirjailijoiden kuin Hilja Haahden, Urho Karhumäen, Väinö Katajan, Väinö Kolkkalan ja Konrad Lehtimäen teoksia. Tietokirjallisuuden alalta valittiin tiedon ja taidon eri aloja (anatomia, eläinlääkintä, farmakologia, filatelia, kauppa ja liike-elämä, kirjapainoala, korttipelit, merenkulku, rakennusala, šakki, urheilu jne.) käsitteleviä yleisesti käytettyjä oppi-, käsi- ja opaskirjoja sekä kansalais- ja ammattisivistystä palvelevat kokoomateokset (Tietosanakirja, Oma maa, Maa ja metsä jne.). Aikakaus- ja sanomalehtiä sanastettiin useiden vuosien ajalta.

Paitsi sanakirjatyössä Nykysuomen laitoksen sanalippukoelma on ensiarvoisen tärkeä myös etsittäessä sanojen esiintymiä sekä oikeakielisyyskysymyksiä ratkottaessa. Murrettutkimuksessakin lipustoa voidaan käyttää avuksi. Koko kokoelma on järjestetty samaan aakkosjärjestykseen. Kirjailijoiden ja aiheenmukaisen kopiokortiston puuttuessa ei näin ollen ole mahdollista hyödyntää lipustoa aihepiireittäin. Kokoelmien pahin puute on, että 40- ja 50-luvun sanasto puuttuu suurelta osalta.

Perussanakirjaa varten laadittiin oma keruuohjelma. Valittavasti laitoksella ei tällä hetkellä ole riittävästi voimia ajantasaisen kielenaineksen aina tarpeelliseen kartuttamiseen. Sanastettavat teokset pyritään kuitenkin valitsemaan siten, että ne parhaiten täydentävät kokoelmia. Aineksena käytetään uutta tieto- ja ammattikirjallisuutta sekä tuoretta sanoma- ja aikakauslehdistöä. Pyrkimyksenä on myös täyttää aukot. Mm. tätä varten ryhdyttiin 1973 yhteistyöhön Helsingin yliopiston suomen kielen laitoksen kanssa siten, että osa suomen kielen cl-kenttätöistä voidaan tehdä nykysuomea sanastamalla ja näin saadut valmiit sanakokoelmat luovutetaan Nykysuomen laitoksen käyttöön.

Laitoksessa on myös säilytteillä valtaosa siitä kirjallisuudesta, mistä sanastoaines vuosien varrella on koottu; vain sanoma- ja aikakauslehdet on tilanpuutteen vuoksi jouduttu hävittämään. Käsikirjastossa on sanakirjoja (27-osainen Ordbog over det danske sprog, keskeneräinen mutta nyt jo 26-osainen Ordbok över svenska språket, 32-osainen Grimmin Deutsches Wörterbuch, 12-osainen The Oxford English Dictionary, 10-osai-

nen Östergrenin Nusvensk ordbok, lakikielen, tekniikan, liike-elämän sanakirjoja jne.), erikoisalojen sanastoja (Kaivos-sanasto, Muovisanasto, Tekstiilisanasto, Työmarkkinasanasto jne.) sekä käsikirjoja ja tietoteossarjoja (Combi, Facta, Iso Fokus, Iso tietosanakirja, Koululaisen uusi tietosanakirja jne.). Vuosittain hankitaan valikoidusti uutta kirjallisuutta, myös kaunokirjallisuutta, ja tilataan lehtiä.

3. Kielitoimisto

Nykysuomen laitoksessa toimii sanakirjatoimituksen lisäksi myös toinen osasto, Kielitoimisto. Alun alkaen sen perusti Suomalaisen Kirjallisuuden Seura jo 1945. Suomen Akatemian perustamisen jälkeen Kielitoimisto siirrettiin 1949 sen alaiseksi ja Akatemian organisaation muuttuessa 1970 valtion humanistisen toimikunnan alaisuuteen, osaksi silloin perustettua Nykysuomen laitosta. Kielitoimiston isä ja myös sen ensimmäinen johtaja oli Lauri Hakulinen, ensimmäinen sihteeri Hannes Teppo. Vuodesta 1950 vuoteen 1974 Kielitoimiston ja koko Nykysuomen laitoksen johtajana toimi Matti Sadeniemi. Kielitoimiston assistenttina ja puhelinvastaajana on 1949-75 toiminut Paula Vuorela.

Kielitoimisto antaa maksuttomia neuvoja suomen kieltä koskevilla oikeakielisyys- ym. kielikysymyksissä. Tätä varten toimistossa on puhelinpalvelu (klo 9-14), johon tulee vuosittain n. 10 000 tiedustelua. Kielitoimisto vastaa kysymyksiin myös kirjeitse ja sanomalehdissä sekä toimittaa omaa tiedotuslehteään Kielikelloa. Kielitoimisto antaa apuaan monissa laajakantoisissa hankkeissa, esim. erikoisalojen sanastoja koskevilla. Se pyrkii toimimaan yhteistyössä erilaisten julkisten laitosten kanssa; Suomen Standardisoimisliiton kanssa solmittiin tässä tarkoituksessa 1974 yhteistyösopimus. Kielitoimisto nojaa ratkaisuisissaan Nykysuomen laitoksen kielilautakuntaan.

4. Kielilautakunta

Nykysuomen laitokseen kuuluu neuvoa antavana elimenä kielilautakunta, jossa on viisi varsinaista ja kaksi varajä-

sentä. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura perusti jo 1928 kielivaliokunnan antamaan suomen kielen käyttöä koskevia suosituksia. Kielivaliokunnan tehtävät siirtyivät 1949 perustetulle Suomen Akatemian kielilautakunnalle, joka 1970 siirtyi valtion humanistisen toimikunnan alaiseksi elimeksi. Kielilautakunta käsittelee ja ratkaisee kielenkäytön pulmakysymyksiä sekä antaa sen mukaisia suosituksia. Sen puheenjohtajina ovat toimineet Martti Rapola (1949-68) ja Terho Itkonen (1969 -); jäseniä ovat nykyään Osmo Ikola, Matti Sadeniemi ja Aimo Turunen sekä varajäsenet Heikki Leskinen ja Pertti Virtaranta. Kielilautakunnan sihteerinä toimi v:een 1974 Nykysuomen laitoksen johtaja prof. Matti Sadeniemi; hänen jälkeensä sihteerin tehtäviä on hoitanut vt. johtaja maist. Esko Koivusalo. Lautakunta kokoontuu 5 - 8 kertaa vuodessa.

Nykysuomen laitoksen osoite on Liisankatu 16 A 8, 00170 Helsinki 17. Laitoksen nykyiseen henkilöstöön kuuluvat vt. johtaja maist. Esko Koivusalo, vt. assistentti maist. Ritva Salonen, toimituspäällikkö maist. Jouko Vesikansa ja sanakirjantoimittajat maist. Arvo Keinonen, maist. Kaarina Karemo, hum. kand. Aarre Huhtala, hum. kand. Risto Haarala sekä konekirjoittaja Sinikka Kantokoski.

Castrenianumin toimitteita

1. Erkki Itkonen, Terho Itkonen, Mikko Korhonen, Pekka Sammallahti: Lapin murteiden fonologiaa. 1971.
2. Pekka Sammallahti: Material from Forest Nenets. Grammatical Sketch, Two Short Texts, Vocabulary. 1974.
3. Pertti Virtaranta: Vienalaisia lastenlauluja. 1973.
4. Mikko Korhonen, Jouni Mosnikoff, Pekka Sammallahti: Koltansaamen opas. 1973.
5. Seppo Suhonen: Liivin kielen näytteitä. 1975.
6. Viljo Nissilälle 21. 8. 1973.
7. Lauri Posti ja Terho Itkonen (toim.): FU-transkription yksinkertaistaminen. 1973.
8. Eero Kiviniemi, Ritva Liisa Pitkänen, Kurt Zilliacus: Nimistöntutkimuksen terminologia, Terminologin inom namnforskningen. 1974.
9. Seppo Suhonen: Lähisukukielten muoto-oppia ja lainasuhteita. 1974.
10. Eila Hämäläinen ja Kaisa Juusela (toim.): Castrenianum. 1975.

Jakelu: Suomalais-ugrilainen Seura
Snellmaninkatu 9—11, 00170 Helsinki 17